

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TAR YL 2008-0004**

**XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA AYDIN SANCAĞI'NIN
DEMOGRAFİK YAPISI (1550 VE 1676 TARİHLİ AŞİRET VE
AVÂRİZ DEFTERLERİNE GÖRE)**

**HAZIRLAYAN
Aslı ŞAHİN**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK**

AYDIN-2008

Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğum **XVI. ve XVII. YÜZYILLARDA AYDIN SANCAĞI'NIN DEMOGRAFİK YAPISI (1550 VE 1676 TARİHLİ AŞİRET VE AVÂRIZ DEFTERLERİNE GÖRE)** adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde yazıldığını, tezimde yararlandığım kaynakları kaynakça ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

10.07.2008

Aslı ŞAHİN

ÖZET

ŞAHİN, ASLI. XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı (1550 ve 1676 Tarihli Aşiret Ve Avârz Defterlerine Göre) Yüksek Lisans Tezi, Aydın,2008

Ülkemizde ve günümüzde önemi gittikçe artan yerel tarih araştırmaları, kent kimliğinin ve kentli olma bilincinin oluşmasında, kentlerin bulunduğu coğrafi konumun, sosyo ekonomik yapının ve kültürel yaşantının algılanması ve sahiplenilmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Dünümüzü ve yaşadığımız yeri ne kadar iyi tanırsak, bugünle ilişkilendirip algılamamız ve yarını tasarlayabilmemiz o kadar kolay olacaktır. Osmanlı tarih araştırmalarında birçok kaynaktan yararlanabiliriz. Bunlar tarihe ışık tutacak yazılı ve yazısız kaynaklardır. Bu yazılı kaynakların en önemlilerinden biri de bize yerel tarih araştırmalarında ışık tutacak olan tapu tahrir defterleridir.

Bugüne kadar, tahrir defterleri Osmanlı sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel tarihi açısından, ihtiva ettiği zengin veriler işlenerek ve değerlendirilerek önemli bir arşiv vesikası olarak kullanılmasına rağmen, kaynaklık değeri hep tartışıla gelmiştir. Tartışmanın en can alıcı noktasını, tahrir defterlerindeki bilgilerin birbirini tekrar ettiği, bundan dolayı sağlıklı sonuçlara ulaşılamayacağı yönündeki eleştiriler oluşturur. Bir diğer tabirle bazı araştırmacıların kafasındaki sorulardan birisi, tahrir defterlerinin birbirlerinin kopyası olup olmadığı üzerinde dönmektedir.

Tahrir defterlerindeki veriler birbirlerinin kopyası mı değil mi? Bu soru bugüne kadar tahrir defterleri ile yapılan çalışmalarda, araştırmacılar tarafından tartışıla gelmiş önemli bir problemdir. Bu tez çalışmasından hareketle, iki defterin kopyası olmadığı dikkate alınırrsa tahrir defterlerindeki verilerin sürekli tekrarlandığı iddiasının ancak belirli durumlarda söz konusu olabileceği iddia edilebilir.

Tezin cevap arayacağı bir diğer problemde her iki defterde yer alan veriler arasındaki benzerlik farklılıklardan hareketle bu defterlerin öncelikle bölge tarihi açısından kaynak değerinin ne olduğu, sonra da tahrir defterlerinin Osmanlı tarihi araştırmaları açısından ne kadar kaynaklık edebileceğidir.

Kaynaklara ne kadar çok soru sorulursa o kadar cevap alınacağı düşüncesi ile yola çıkıldığında, elimizdeki bu iki kaynağa doğru sorular sorarak, alınabilecek tüm cevaplara ulaşma ve tüm problemleri çözüme kavuşturma ya da çözüme kavuşmadığı

takdirde problemi ortaya koyacak tabloyu çizebilme yolunda önemli bir adım atılacaktır. Bu problemlere verilmeye çalışılan cevaplar sonucunda Aydın'a ait 1550 ve 1676 tarihli iki farklı tahrir defteri ki bunlardan ilki Aydın sancağı kazalarındaki konargöçer aşiretler, diğeri de kaza ve köylerindeki reâyâ hakkında metodolojik bir tahlil denemesinin yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, İskân, Aydın Sancağı, Batı Anadolu, Nüfus

ABSTRACT

Şahin Aslı, *XVI. and XVII. Centries of Demographic Structure of the Sanjak Aydın (According to tribe books written in 1500 and 1676)* Master's Thesis, Aydın, 2008.

The historical experiments which its importance increasing in nowadays and in our country that place of the cities geographic location socio economic features of it and to comprehend the cultural life and to get it has an importance role to make up the consciousness of being belongs to the city. the more we know our past and where we live, the more we can link it to today and to make up tomorrow easily. for the experiment of Ottoman his. we can get advantage from many kinds of sources. they are the sources which are orally and written based. one of the most important source of these are the books(*tahrir defter's*) which are written inside the taxes and who gives them.

Although these books (*tahrir defter's*) by processing and considering countless data that they contain are used as an important archive document to Ottoman socio-economic, demographic and cultural history; their sourcing value has always been an argument. the most striking point of these arguments are the critics that the informations in the book are repeating themselves and therefore there can not be got true result of these experiment with another saying there is a question on some experimenters mind that is these books are the copies of each other or not are the informations in them copies of each other or not? this question is an importance problem negotiated by the experimenters during the process of the experiments till today. from the movement of this experiment, if we pay attention that just two books has no copies, it can be claimed that these informations are being repeated just in some situations. Does information in the composition copy of each other. This question have been discussed by the researchers until now. Regarding to this thesis, if we consider whether two book(*tahrir defter's*) are copy each other, we can say that its true partly.

The other problem this thesis tries to find out it is answer is that worth of information in the composition regarding to region history. Additionally, we also try to find out how these compositions contributes to investigations about history of Ottoman Empire.

We believe that the more question about the compositions we will get more answer. And we will get big step to learn answer of questions by asking true questions. If answer is not clear at least problem will be clear so way of the discussion will be clear. Thesis focus on the two composition about sanjak of Aydın. First one, written in 1550, about *konargöçer aşiret* lived in villages of sanjak of Aydın. And other, written in 1676, about the *reâyâ* in the villages in sanjak of Aydın.

Keywords: Ottoman, settle, Sanjak of Aydın, East Anatolia, population.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

Ayr. : Ayrıca

Bk.: Bakınız

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

DTCF: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Haz. : Hazırlayan

H. : Hicri

İ. A. : İslam Ansiklopedisi

İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi

Mad: Madde

M. : Miladi

s: sayfa

S: Sayı

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay.: Yayıncılık

ÖNSÖZ

Göç dalgaları yüzyıllar boyunca Asya'dan batıya doğru aralıksız olarak devam etti. Kırsal kesimlerde çadırlarda yaşayan, hayvancılıkla uğraşan, besin ve giyim kaynağı olan sürülerini beraberinde taşıyan bu insanlar, dönem dönem mevsimlik meralara doğru yer değiştiriyorlar, daha verimli yer bulmak veya sürülerinden elde ettikleri ürünleri kentlilerle çiftçilerin ürünleri ile takas ediyorlar; daha seyrek olarak da sulak bir vahaya yerleşip çiftçilik yaşamını benimsiyorlardı. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren başladığı bu konar-göçer halkın iskânına son derece önem vermişti. Aydın sancağı da fethedildiği andan itibaren bu politikaya uygun olarak konar-göçerler yerleştirilmişti. İşte seneler önce doğduğum ve büyümeye başladığım bu şehir nasıl oluyor da bu kadar önemli olabiliyordu?

Tapu Tahrir Defterlerinin çalışma alanı olarak seçilmesinin nedeni, yinelenen bilgilerin tekrarından çok yeni bilgiler bulmayı amaçlamaktır. Aydın vilayeti hakkında yapılan çalışmalar taranmış ve sonuçta yazılan kitap ve makalelerin XIX. y.y. da yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. XVI. XVII ve XVIII. yüzyıllar deyim yerinde ise karanlık bir dönem gibidir. Bu konu hakkında herhangi derli toplu bir çalışmaya rastlanmamıştır. İşte bu tez XVI. y.y. da Aydında yaşayan aşiret ve oymaklar ile yine aynı coğrafyada yaşayan yerleşik hayata geçmiş reaya'nın hukuki, sosyal ve demografik yapısı hakkında bilgi vermeye çalışacaktır.

Bu çalışmada konu seçiminde ve defterlerin transkripsiyonunda yardımcı olan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Bülent Çelik'e, yazım aşamasında maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

ASLI ŞAHİN

AYDIN 2008

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Özet	i
Abstract	iii
Kısaltmalar	v
Önsöz	vi
İçindekiler	vii
XVI. ve XVII. Yüzyılda Hüküm Süren Osmanlı Padişahları	xi

GİRİŞ: KARŞILAŞTIRMALI BİR KAYNAK ELEŞTİRİSİ OLARAK AYDIN

LİVÂSİ

I. Coğrafya	1-6
II. Konu	6
III. Osmanlı Defteroloji Tartışmaları	6-12
IV. İncelenen Defterlerin Ait Oldukları Siyasi Dönem	13-23
V. Kaynaklar	23
VI. Yazı stili	23
VII. Yöntem	24

I.BÖLÜM OSMANLI İSKÂN SİYASETİNE GENEL BİR BAKIŞ

	Sayfa
A.İSKÂNIN TANIMI VE METOD	25-29
1.Osmanlı İskân Siyaseti	
a. Kuruluş ve Gelişme Devrinde İskân Politikası	29-36
b. İskân Politikasında Değişim	36-37
2. Konar-Göçerlerin Sosyal Durumu	38
a. Konar- Göçer Halk ve İdarî Durumları	38
b.Sosyal Durumları	39
c. Ekonomik Durumları	40
d.Hukukî Durumları	41-42
e.Vergi Durumları	43-45
3- Kır İskân Merkezlerinin Kuruluşu	45-46
a.Sosyal ve Ekonomik Nedenler	46-48
b.Çevre ve İklim	48-49
4- İskân Siyasetinin Sebepleri	49
a. Uzun Savaşlar Nedeniyle Meydana Gelen Ekonomik Sıkıntılar (Vergilerin Artırılması, Yeni Vergilerin Konması)	50
b. İsyandar ve Eşkıyalık Hareketleri Gibi İç Karışıklıkların Ortaya Çıkardığı Durum	50-60

	Sayfa
c. Devlete Yeni Gelir Kaynakları Elde Etmek İçin Boş Ve Harap Yerlerin Tarıma Açılması	60-61
d. Yapılan Savaşlar Sebebiyle Dışarıdan Gelen Göçler	61
5-İskânın Yapılması	62
a. Konar-Göçerlerin Terk Edilmiş Boş Ve Harap Yerlere Yerleştirilmesi	62-65
b.Yerlerini Terk Eden Halkın Eski Yerlerine Yerleştirilmesi	66
c. Konar-Göçerlerin Yaylak Ve Kışlaklarına İskânı	66
d. Sürgün Yoluyla Yapılan İskânlar	67
e.Konar-Göçerlerin Kendiliğinden Yerleşmesi	67-70

II. BÖLÜM OSMANLI SOSYAL YAPISI

1-Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Ve Yükseliş Döneminde Siyasî Ve Ekonomik Yapı	71
a.Siyasî Yapı	72-74
b.Ekonomik Yapı	74-75
2- Sosyal Yapı	75-77
a-Sistemin Temelleri	77-79
b. Osmanlı Toplumu	80-82
c- Şehir Hayatı	82-86
d- Kır Hayatı	86-87

e- Konar Göçerler	87
f- Nüfus	87-92
g- Reâyâ (Köylüler)	93-100
3- Toprak, Devlet Ve Köylü	100
a.Toprak Düzeni	100-105
b.Tımar Sistemi Çerçevesinde Devlet- Reâyâ İlişkileri	105-107
c.Toprakla İlgili Tasarruf Biçimleri	107-109
d.Temel Üretim Birimi: Çift-Hane	110-112
4 – Tarımsal Üretim Meselesi	112-120
5- Vergi Sistemi	121
a.Raiyyet Rüsümü	122-126
b.Harac-ı Mukaseme (Üründen Alınan Vergiler)	127-128
c.Olağanüstü Vergiler (Avâız)	128-129

III. BÖLÜM

TT _270 No’lu 1550 Tarihli Aşiret Defteri’nin Transkripti	131-151
TT_d_806 No’lu 1676 Tarihli Avâız Defterinin Transkripti	152-245
SONUÇ	246-250
HARİTALAR	251
KAYNAKÇA	258-272
EKLER	273
ÖZGEÇMİŞ	279

XVI. VE XVII. YÜZYILDA HÜKÜM SÜREN OSMANLI PADIŞAHLARI

ADI	DÖNEMİ (H/M)
I. Süleyman (Kanuni Sultan)	926–974 / 1520–1566
II. Selim (Sarı)	974- 982/ 1566–1574
III. Murad	982- 1003/ 1574- 1595
III. Mehmed	1003–1012/ 1595–1603
I. Ahmed	1011- 1026/ 1603–1617
I. Mustafa	1026–1027/ 1617–1618 (1. dönem)
	1031- 1032/ 1622–1623 (2. dönem)
Genç Osman	1027- 1031/ 1618–1622
IV. Murad	1032- 1049 / 1623- 1640
I. İbrahim	1049- 1058/ 1640–1648
IV. Mehmed (Avcı)	1058–1098/ 1648–1687

GİRİŞ

KARŞILAŞTIRMALI BİR KAYNAK ELEŞTİRİSİ OLARAK AYDIN LİVÂSİ

I.COĞRAFYA

Aydın, Doğu Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu üçgenin tam ortasında yer alan, Türkiye'nin tarım, sanayi, iç ve dış ticaretin bir arada bulunduğu, ekonomisi gelişmiş olan Ege Bölgesi'nin ortasında yer alır. ¹ Coğrafi konumu nedeniyle, ilkçağlardan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. 37° 30' ve 38° 03' Kuzey enlemi ile 27° ve 28° 57' Doğu boylamı arasında yer alır. ²

Genel jeolojik yapıyı Büyük Menderes masifi denilen metamorfik kütleler belirtir. Büyük Menderes ovası bu paleozoik yaştaki masifin ortasından geçerek, bölgenin tipik jeolojisini meydana getirir. ³ Büyük Menderes ovası Aydın'ın can damarıdır; ilin hemen hemen bütün ekonomik zenginliğini sağlayan bu ovanın genişliği doğudan batıya doğru artar. ⁴

Bir çöküntü alanı oluşturan Büyük Menderes Teknesi, İl'in bir ucundan öbür ucuna değin, doğu-batı yönünde uzanır. Kimi yerde dar kimi yerde de geniş bir görünümündedir. Büyük Menderes Ovası'yla birlikte, buldukları yörelerin adlarıyla anılan bazı ovaları içerir. Dağlar kuzey ve güney dağ kütleleri olmak üzere iki bölümde incelenebilir. Kuzey dağlık kütlesi genel olarak Aydın Dağları adıyla anılır. Düzenli kıvrımlarla Büyük ve Küçük Menderes çöküntü alanlarını ayıran Aydın Dağları, Samsun (Samson) Dağları ile birleşerek, Sisam Adası karşısında denize ulaşır. Aydın Dağları üzerinde, küçük düzlükler görülür. Yamaçları yer yer diktir, etek kesimlerinde tepelik bir alan bulunmaktadır. Büyük Menderes alüvyal teknesiyle, Aydın Dağları arasındaki bölümde görülen tepeler, bozuk bir yapıdadır. Üzerinde derin vadiler göze çarpmaktadır. Güney dağlık kütlesi, Menteşe dağlık bölgesinin bir bölümüdür. Aydın iline doğudan Baba Dağı ile girmektedir. Burada ki dağ dizisine tarihte " Latmos Dağ Silsilesi" adı verilmiştir. İlin en önemli akarsuyu, Büyük Menderes Irmağı'dır. Irmağa, Aydın ilindeki akışı boyunca birçok çay ve dere katılır. ⁵ Adı oluşturan sözcükle ilgili

¹ Türkiye Cumhuriyetinin Yetmiş Beşinci Yılında Aydın, haz. Ersal Yavi, Ankara,1998,s. 13.

² Yurt Ansiklopedisi, " Aydın maddesi" c. 2, Anadolu Yay. İstanbul, 1982,s.966.

³ Cumhuriyetin 50.yılında Aydın, 1973 İl Yıllığı, İzmir, 1973,s.31.

⁴ Türkiye Ansiklopedisi, (1923–1973) " Aydın maddesi" , c.1, İstanbul, s. 291.

⁵ Yurt Ansiklopedisi, " Aydın maddesi" c. 2, Anadolu Yay. İstanbul, 1982,s.967.

olarak da Şu kayıtlara ve söylentilere rastlanmaktadır: Çok eski devirlerde Menderes adının dolaşarak evvelki yere gelen anlamında “ Atabenon” olduğu söylenir. “ Serkasof” ‘un oğlu “ Meandr”, Sivrihisar kenti ile savaştığı sırada utku iletisini ilk getirecek adamı kurban edeceğini mabutlar anasına vaadetmiş, bu sevinçli iletiyi ilk önce oğlu “ Arkelauz” ile kız kardeşi ve anası müjdelemiş. Meandr, mbuna verdiği sözü yerinerek kendini nehre atmıştır. Bu olaydan sonra “ Atabenon” adı “ Meandr” olmuştur. Demostrot’a göre, yine bu Pesinont savaşında yenilen General Atanon(Meandre) yenilme haberine çok üzülerek delirmiş ve oğlu ve karısını ldrmştir. Kendine geldiği zaman yaptığı işin fecaatinden kendini nehre atmıştır. Böylece nehir onun adı olan (Meandre) adını almıştır.⁶

Strabon Büyük Menderes ırmağını Şu Şekilde anlatmaktadır:

“ Maiandros Orgas adlı bir ırmakla birleştikten sonra, düz bir ülkeden yumuşak ve ağır bir akıntıyla geçer ve ileride genişleyerek Frigya içerisinden bir süre aktıktan sonra Maiandros Ovası denen yerde Karya ile Lidya arasındaki sınırı meydana getirir, burada akıntısı o kadar kuvvetlidir ki, bu derece kıvrıntılı olan her Şeye “ Maiandroslamak” adı verilir. Ve Miletos ile Priene arasından denize dökülür... Gerçekten, toprak gevrek ve kolay ufalanabilen cinstendi, aynı zamanda tuzlarla dolu ve kolay yanabilirdi ve belki de nehrin akıntısı, sık sık yn değiştirdiğinden Maiandros kıvrılarak akmaktadır. Nehir aşağılara çeşitli zamanlarda, kıynun çeşitli kısımlarına alivyon yığmakla beraber, sel toprağının bir kısmını da açık denize doğru sürükler. Ve Priene’yi bir i Şehir yapmıştır...” (Strabon, 1972)

Strabon, “ Geographika” adlı yapıtında Büyük Menderes Irmağı’na ilişkin bir sylenceyi Şöyle aktarmaktadır:

“ Kendi kıyılarındaki ülkelerin sınırlarını değiştirdiği ve çıkıntılı dirsekler Şeklinde araziye silip sprdĞu için, tanrı Maiandros’un dava edildiği ve mahkm olduğu

⁶ Cumhuriyetin 50.yılında Aydın, 1973 İl Yıllığı, İzmir, 1973,s.33.

zaman da para cezasının, karşıdan karşıya geçen nehir taşıtlarından alınan ücretlerle ödendiği söylenir.”(Strabon, 1972) ⁷

Toprak ve su, Akdeniz’in üstünde, aşağıdaki manzarayla bağı olmayan bir hava Akdeniz’e uzanmakta olup, bu yerel fizik koşullarından fiilen bağımsız olmaktadır. Burası dışarıdan gelen iki solunum tarafından inşa edilmiştir. Batı komşusu Atlas Okyanusununki; güney komşusu Sahranınki. Akdeniz kendini aydınlatan gökyüzünden bizzat sorumlu değildir. Bu çok iyi kapalı olmayan alanda iki işçi birbirlerinin peşi sıra görev başındadırlar. Sahra kuraklık, ışıltı, muazzam ve mavi gökyüzünü getirmektedir; Atlantik bulut ve yağmur taşımadığı zamanlar , “ kış sömestri” ne girmiş Akdeniz göğünde sanıldığından daha yaygın olan şu gri sisi, şu su toz bulutunu yaymaktadır. İlk şarkiyatçı ressamlar parlak paletleriyle bizi asla yanıltmamışlardır. Yakıcı yaz, hiç tartışmasız Akdeniz mekânının ortasında hüküm sürmektedir. Deniz şaşırtıcı bir şekilde sakindir; temmuz ve ağustos çarşaf gibidir, kayıklar açıklara gitmekte ve bordaları alçak kadirgalar limandan limana endişesiz bir şekilde dolaşmaktadırlar. Yaz sömestri deniz ulaşımı, korsanlık ve savaş için uygun zamandır.

Her yerde, iklimin ve tarihin kızı olan, aynı üçlü bulunmaktadır: buğday, zeytin ve üzüm; yani aynı tarımsal uygarlık, insanların fizik ortama karşı aynı zaferleri. Kısacası, deniz bölgeleri birbirlerinin tamamlayıcıları değildir. Aynı buğday ambarlarına, aynı kilerlere, aynı yağ preslerine, aynı aletlere, aynı sürülere, aynı gündelik meşguliyetlere sahiptirler. Burada tutunan şey, biraz ileride başarılı olmaktadır. XVI. y.y.da bütün deniz bölgeleri bal mumu, yün üretmektedirler; hepsi istisnasız, Müslüman topraklarında bile, bağ ve şarap ülkeleridir. Kim İslâm şairinden daha iyi şarap şiiri yazabilmiştir ki?

Gerekenleri, şu veya bu deniz ülkesinden sağlamak mümkündür. Fakat Akdeniz ülkeleri arasında rekabet vardı ve rekabet etmek zorunda idiler. Sınırlarının içinden çok iklimsel dünyalarının dışıyla mübadelede bulunmak durumundaydılar. Bu bir gerçektir, fakat XVI. yüzyıl düşük hacimli, mütevazı fiyatlı ve kısa mesafeli mübadelelerin dönemidir. Komşular arasında, insan bakımından zengin bölgelerle fakir olanları arasında durumu olabildiğince idare etmek gerekmektedir, çünkü en büyük sorun, yenilenebilecek her şeyin ve yenilmesinin yanı sıra pek fazla zarar olmaksızın

⁷ Yurt Ansiklopedisi, “ Aydın maddesi” c. 2, Anadolu Yay. İstanbul, 1982,s.969-970.

taşınabilecek her şeyin, Provence kıyılarının incir çuvallarından, balık, ton veya tuzlu et fiçilerine kadar, Mısır'ın bakla çuvallarına kadar ve en çok aranan mallar olan zeytin yağ ve buğday varillerini unutmaksızın, her şeyin peşinde olan kentlerin beslenmesi sorunudur. Demek ki, üretimin özdeş olması Akdeniz'in iç mübadelelerini sanıldığı kadar rahatsız etmemektedir. En azından XVI. yüzyılda.

Bu iklimin, insanların hayatı açısından eksikliği, yağmurların yıllık dağılımından kaynaklanmaktadır. Yağmur çok yağmaktadır, hatta bazı noktalarda ölçüsüz bir şekilde yağmaktadır. Fakat yağmurlar sonbaharda, kışın, ilkbaharda ve esas olarak ilkbaharda ve sonbaharda gelmektedir. Yaz sömestrinin “ şanlı gökleri” ağır bedeller ödetmektedir. Kuraklık her yerde, akan suların duraklamalarına veya kurumalarına hükmederek, doğal sulamayı etkilemektedir. Kuraklık bütün otçul bitkilerin duraklamasına hükmetmektedir; bunun sonucu olarak tarım için olduğu kadar, bitkiler için de kuraklığa uyum sağlama, değerli su dağılımlarını en çabuk ve en iyi şekilde kullanma zorunluluğunu ortaya çıkartmaktadır. Doğudan gelen sulama, çeşitli yöntemleriyle birlikte, çok erkenden Akdeniz alanına nüfuz etmiştir. Bu, sulama tekniklerinin Akdeniz'e geldikleri yollardan, uzun zamandan beri kurak ülkelere uyum sağlamış olan birçok bitki de gelmiştir. Bu sayede bağ ve zeytin yetiştiriciliğinin denizin doğusundan batısına kadar geniş ölçekte yayılması gerçekleştirmiştir. Akdeniz'in iklimi nedeniyle, ağaçsıl kültürlere yönelmesi alınaya yazılmıştır. Bir bahçe olduğu kadar besleyici ve tanrısal ağaçların da ülkesidir.

Akdeniz, tek başına koşullar tarafından yaratılmamakla birlikte, onlar tarafından ağırlaştırılan temelli bir fakirlikle mücadele etmektedir. Gerçek veya zahiri kolaylıklara rağmen, hayat burada narindir. Herkes Akdeniz'in tatlılığına, o kadar övülen güzelliğine kendini kaptırmaktadır – bazen Philippon gibi bu konu da bilgili bir coğrafyacı bile – ve kuzeyden gelen şu yolcular gibi güneşten, renklerden, ılık havadan, kış güllerinden, turfanda meyvelerden büyülenmektedirler. Gerçekte, Akdeniz insanı bütün çabasını sarf ederek gündelik ekmeğini zorlukla kazanmaktadır. Muazzam alanlar işlenmeden kalmakta ve çok az yarar sağlamaktadırlar. Besleyici toprak, hemen her yerde iki yılda bir nadasa tabidir ve bu büyük verimlilikleri önleyen bir yöntemdir.

Bu fakirliğin aşikâr bir işareti bulunmaktadır: kuzey insanına her zaman çarpıcı gelen azla yetinme. Anadolu'da bulunan Busbec, 1555'de şöyle yazıyordu: “ *öyle sanıyorum ki, gerçeği yaralamaksızın bir Flamanın bir günlük masrafını karşılamak*

için gerekenin, bir Türk'ü 12 gün yaşatmak için yeterli olduğunu ifade edebilirim... Türkler mutfağın ve ona bağlı olan her şeyin cahilidirler; azla yetinme konusunda aşırıdırlar ve yemek seçme konusu da pek hassas değildirler; eğer tuz, ekmek, sarımsak veya bir tane soğanları varsa ve biraz da ayranları bulunuyorsa, başka bir şey istememektedirler ve bunlardan bir türlü yapmaktadırlar... Çoğu zaman iyice soğuk suyla sütü karıştırmakla yetinmekte, bununla açlıklarını bastırmaktadırlar.”

Akdeniz toprağının halklarına dayattığı fakirlikten, buranın verimsiz kalkerli toprakları, tuz felâketine maruz kalan geniş alanlar, Belon du Mans'ın sözünü ettiği “nitre” ile kaplı kırlar, yumuşak toprakların nadirliği, işlenebilir toprakların narinliği de sorunludurlar. Yalnızca kötü tahta sabanın ancak tırmalayabildiği ince toprak tabakaları rüzgâr ve afet sularının insafına kalmışlardır. Bunlar ancak insan çabasıyla yerlerinde tutulabilmektedirler. Ve köylünün sürekli dikkat ve özenini boşa çıkartan uzun süren belâlar döneminde yalnızca köylülük değil, besleyici toprağın kendi de yok olmaktadır.

Akdeniz'de hasat, hiçbir yerde olmadığı kadar, dengesiz unsurların insafına kalmıştır. Eğer hâsılatın önce güney rüzgârı eserse, buğday tam anlamıyla olgunlaşmadan ve olağan büyüklüğüne erişmeden önce kurumaktadır veya zaten olgunlaşmışsa, taneleri dökülmektedir. İspanya da bu felâketi önlemek için, çok kuru taneler gündüz toprağa döküldüğünden, köylüler gece serinliğinde buğday biçmektedirler. Eğer su baskınları kışın alçak toprakları istilâ ederse, tohumlar tehlikededir. Eğer ilkbaharda gökyüzü çok erken açarsa, olgunlaşmayı epey ilerlemiş olan üzüm bazen telafisi olmayan bir şekilde donmaktadır. Hasattan son ana kadar emin olmak asla mümkün değildir. Bir hasadın, onu pusuda bekleyen bütün tehlikelerden birbiri ardına kurtulması nadir bir olaydır. Verimler düşüktür ve buğday ekim alanlarının sınırlı yüzeyleri de hesaba katılınca, Akdeniz daima açlık sınırındadır. Birkaç kez ısı sıçramasının olması, yağmur yağmaması, insanların hayatlarının tehlikeye girmesi için yeterlidir. Bu durumda her şey, hatta siyaset bile değişmektedir. Macar sınırlarında eğer yeterli bir arpa hasadı olacağına dair umut yoksa Padişahın buralarda fiili bir savaşa girişmeyeceğinden emin olunacaktır; sipahilerin atlarını nasıl doyurabilecekleri ki? Eğer aynı zamanda deniz ambarlarından üç veya dördünde buğday da azsa kışın veya ilkbahar da yapılmış olan savaşçı planları ne olurlarsa olsunlar, savaşçılar hasat mevsiminde zorunlu olarak işsiz kalacaklardır ki; bu aynı zamanda denizin sakin olduğu dönem ve büyük deniz harekâtları mevsimidir. Bu kıtlık durumunda hemen köylü eşkıyalığı ile deniz korsanlığı, şiddetlerini iki katına

çıkartacaklardır. Bu koşullarda, büyük siyasal mektuplaşmalarda, gündelik hayata ilişkin olarak kaydedilen yegâne ayrıntının hasada ilişkin olmalarına şaşılacak mıdır? Yağmur yağdı, yağmadı, buğday iyi büyümedi; Sicilya'daki tahminler iyi, fakat Türkiye'de ürün iyi değil, Padişah buğday çıkışına mutlaka izin vermeyecek. Bu yıl bir kıtlık yılı mı olacak?

Akdeniz tarihinin kalbinde şu zorlamalar rol oynamaktadırlar: fakirlik, yarının belirsizliği. Belki de bilgeliğin, azla yetinmenin, insanların çalışkanlıklarının nedenleri bunlardır ve belki de bazen gündelik ekmek ihtiyacından başka bir şey olmayan, içgüdüsel benzeyen bazı emperyalizmlerin de nedenleri de bunlardır. Akdeniz zayıflıklarını ikame edebilmek için davranmak, kendi evinin dışına çıkmak, uzak ülkelerin katkıda bulunmalarını sağlamak, onların ekonomilerine ortak olma zorunda kalmıştır. Ve bunu da yaparken tarihini önemli ölçüde büyütüştür.⁸

II. KONU

Çalışmanın temel amacı, Aydın yöresine ait 1550 tarihli aşiret-oymak ve cemaat tahrir defteri ve 1676 tarihli avârız tahrir defterini esas alarak bu defterlerin karşılaştırmalı sureti ile elde edilen verilerden hareketle, tahrir defterlerinin kaynak değeri üzerine metodolojik bir tahlil denemesi yapmaktır.

Tezin ana kaynaklarını oluşturan ilgili defterler, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde TT_d_ 270 ve TT_d_ 806 numaralı defterlerdir.

III. OSMANLI DEFTEROLOJİ TARTIŞMALARI

Bu alt bölüm çerçevesinde, tahrir defteri çalışmalarında karşılaşılan problemler ve defterlerin kaynaklık değeri üzerine tartışmalar hakkındaki tabloyu çizmek, tezin konumu ve çalışanın konuya hâkimiyeti açısından önemlidir. Tahrir defterlerinin kaynaklık değerinin ortaya konulması göz önüne alındığında, tezin problematiğine dair tablonun çizildiği bölüm çerçevesinde tahrir defterleri çalışmaları ve bu çalışmalarda karşılaşılan problemler ve araştırmacıların tahrir defterlerinin Osmanlı tarihi için

⁸ Fernard Braudel, Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, c.1, İstanbul,1989,s.147-157.

kaynaklık değeri üzerine yaptıkları tartışmalar hakkında bilgi vermenin yerinde olacağını kabul edilmesi umulur.

Türkiye de tahrir defterleri ile ilgili çalışmaların başladığı 1940'lı yıllardan bugüne 66 yıl gibi bir zaman dilimi geçmiştir. Bu süre zarfında defterler üzerindeki çalışmalarda, içerik ve metot arayışları güncelliğini koruyan bir tartışma alanı olmuştur. Ömer Lütfü Barkan'ın öncü çalışmalarıyla önemi fark edilen tahrir defterleri, daha birçok araştırma da kullanıldı. Halil İnalçık'ın çalışmaları defterlerin sistemini kavramaya yardımcı oldu ve özellikle Balkan ülkelerinin tarihi için bu defterlerin ne kadar önemli olduğunu ortaya koydu. Nejat Göyünç'ün ve ardından İsmet Miroğlu'nun Tahrir defterlerine dayanarak yaptıkları şehir tarihi araştırmaları bu saha da yapılacak olan araştırmaların önünü açtı. Daha sonra bu saha da Özer Ergenç, Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Ali Ünal ve Feridun Emecen 'in yaptığı araştırmalar belirli bir metodolojinin oluşmasını sağladı. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ise tahrir defteri kullanılarak yapılan araştırmalarda bir patlama yaşandı. Bu yıllarda Osmanlı Tarihi ile ilgili tez yapılan üniversitelerde hemen hemen herkes tahrirle uğraştı. Bu defterler kullanılarak birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapıldı.⁹

Tahrir defterleri idari, mali, askeri ve dini tarih, teşkilat tarihi, iskân tarihi, sanat tarihi, tarihi coğrafya ve coğrafya ile toplumun etnik ve demografik yapısı hakkında bilgiler içeren, özetle sosyal, ekonomik ve kültürel tarihimizi aydınlatan en önemli resmi kaynaklardır.¹⁰

Devrin, ekonomik ve teknik şartları icabı, vergilerin para halinde toplanması ve nakli çok güç olduğundan, devlete ait olması lazım gelen masrafların çoğu bu arada asker ve memur maaşları ile diğer bazı harcamaların doğrudan doğruya merkezi devlet hazinesinde toplanacak paralarla ve nakden ödenmesi mümkün olmuyordu. Bu sebeple eyaletlerdeki muhtelif vergi geliri kaynakları üzerine çekilen ödeme emirlerine müracaat ediliyordu. Bilhassa askeri veya idari görevlerinin karşılığı olan maaşları veya yapılacak diğer masrafları, ilgililerin buldukları yerlerdeki vergileri kendi nam ve hesaplarına bir devlet tahsildarı gibi toplamaları imkânını sağlayan, dirlik beratları ile temin edilmekte idi. Böyle bir sistemin işleyebilmesi için ise, Devletin memleketin en uzak bucağına kadar her türlü vergi geliri kaynaklarını en ufak bölümleriyle sıhhatli ve

⁹ Erhan Afyoncu, " Türkiye 'de Tahrir defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, s.1, 2003, s.269.

¹⁰ Refet Yinanç- Mesut Elibüyük; *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri*, Ankara, 1983, s.7.

ayrıntılı olarak tayin ve tespit ettirmesi ve bu kaynaklarda zamanla meydana gelmesi mümkün değişiklikleri adım adım takip edebilmek için de sık sık yeni sayımlar yaptırmış olması lazım geliyordu. Aksi takdirde dirlik sahipleri ellerindeki beratlarla yazılı olan ve kendi nam ve hesaplarına tahsili hakkına sahip buldukları gelir kaynaklarını mahallerinde aynı şekil ve miktar da bulamayacaklar ve bu suretle geçinmek ve görev yapmak kudretleri zayıflamış olacaktı.¹¹ Bu sebeple, İmparatorluğun uzun müddet en büyük ve tesirli askeri gücünü teşkil eden tımar sisteminin ayakta kalması, bahsi geçen genel sayımların sıhhatle ve sık sık yapılabilmesine bağlı idi. Bu suretle genellikle her padişah değişikçe veya 30–40 sene gibi aralıklarla lüzum görüldükçe yapılmakta olan yeni sayımların neticelerine göre ayarlanmakta olan yeni dağıtım ve düzenlemelerle, beratlardaki yazılar ile dirlik sahiplerinin hakiki gelirleri birbirine uygun tutulmaya çalışılıyordu. Benzeri uygulamalar sonunda açığa çıkacak gelir fazlalıkları da bir araya toplanarak yeni tımarlar kuruluyor veya padişah haslarına katılmak sureti ile merkezi devlet bütçesinin gelirleri artırılmış oluyordu. Bu sebeple, nüfusun ve genel mahsul ve gelir kaynaklarının durmadan arttığı yükseliş devirlerinde genel sayımların sık sık tekrar edilisinde devletin büyük çıkarları vardı.¹²

Mufassal tahrir defterlerinin düzenlenmesinde zaman içerisinde birtakım değişiklikler meydana gelmişse de 16. yüzyılda klasikleşmiş biçimiyle bu defterlerin tertip tarzını şu şekilde tanımlayabiliriz: Bir sancağa ait mufassal defterin başında genellikle bir mukaddime ve sancak kanunnamesi yer alırdı. Son defterlerin başında ise ayrıntılı fihristler bulunmaktadır. Bunları takiben merkez kazadan başlayarak sancağı oluşturan kaza ve nahiyeler yazılıdır. Bir kazada önce, eğer varsa, merkez konumundaki (*Nefs* olarak anılan) şehir veya kasaba, yoksa yine merkez konumundaki bir köy yazılır. Şehir ve kasabaların mahalleleri, bu mahallelerde kayıtlı yetişkin erkeklerin adı ve baba adları, meslekleri verilir; yetişkin nüfus evli-bekâr (*müzevvec-mücerred* veya *hane-mücerred*) ayırımına göre kaydedilmiştir. Mahallelerin yazımından sonra şehir/kasabanın geliri (*hâsıl*) bunu oluşturan unsurlar (genellikle pazar, boyahane, bozahane kapan, gümrük, liman kentlerinde iskele vb. mukataaları; ama aynı zamanda

¹¹ Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi kaynaklarından Mufassal, İcmal, Avârız Defterleri ve 1701–1709 tarihli Gümölcine Kazası örnekleri" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XX, s.1, Temmuz, 2005, sayfa 65.

¹² Ömer Lütfü Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, T.T.K. Ankara, 1988, s.4–6.

bazı kasabalarda tarım üretiminden gelen öşür vb.), buradaki çeşitli kuruluşlar, bağ, bahçe, zemin vs. de yazılır.

Bundan sonra kazadaki köyler sırayla yazılırdı. Köyler bütün olarak yazılabildiği gibi, geliri hisselerle ayrı köylerde hisseler halinde de yazılı olabilir (hisse-i evvel, hisse-i sanî vs.) Köyün adı, hâsılının ne şekilde tahsis edildiği (timar, zeamet, has, vakıf vs.) belirtildikten sonra köydeki (veya hissedeki) yetişkin erkekler baba adları ve statüleri gösterilerek (Ali veled-i Mehmed çift, gibi) kaydedilir. Gayrimüslimler genellikle hane (*müzevvec*)-*mücerred* ayırımına göre yazılırken müslümanlar genellikle tasarruflarındaki toprak miktarı ve medenî durumlarını gösteren işaretlerle kaydedilir. Bu hususla ilgili terimlere yukarıda tahrir işlemi vesilesiyle değinilmişti. Kişilerin kaydından sonra *çiftlik*, *hassa çiftlik*, *zemin*, *mevkuf zemin* vb. toprak parçaları yazılır. Daha sonra da köyün/hissenin toplam geliri (*hâsıl*), bu geliri oluşturan vergiler (*resm-i çift*, *ispençe*, *resm-i bennâk*, *resm-i mücerred*; buğday, arpa, darı, pamuk, pirinç, meyve, sebze, bağ, keten, kendir, bal vs. öşürleri; *bâd-ı hevâ*, deşt-banî, koyun vergisi vs.) gelir. Köylerin yanı sıra bunların yakınındaki ekinlikler (mezraalar), yaylaklar vb. de gelirleriyle birlikte yazılır.¹³

Osmanlı Devleti'nin her bakımdan en yüksek seviyeye ulaştığı XVI. yüzyılda, devlet topraklarının büyük bir kısmı için hazırlanmış bir çeşit istatistik kaynaklarıdır. Dolayısıyla mufassal defterler yalnızca günümüz Türkiye'si için değil, Türk hâkimiyetinde kalan diğer sahalar içinde çok önemli kaynaklardır. Aslında dünyanın en zengin arşivleri arasında bulunan Osmanlı Arşivlerinde çeşitli tarihlere ait olan ve bugüne ulaşan belgeler arasında, mufassal defterleri, icmal defterleri, evkaf defterleri, müsellemler defterleri, voynuk defterleri, ruznamçe defterleri, derdest defterleri, cebe defterleri, yoklama defterleri, avarız defterleri, mühimme defterleri, mukataa defterleri, temettü defterleri, şeriyye sicilleri, kanunnameler, fermanlar, beratlar, tezkireler, gibi çok çeşitli belgeler bulunmaktadır. Fakat bütün bunlar incelendiğinde, en eski dönemlere ait olmak üzere birçok konu da ayrıntılı bilgi vermesinden dolayı en önemlilerinin özellikle XVI. yüzyılda hazırlanmış olan mufassal defterleri olduğu görülmektedir. Günümüze ulaşan örneklerinden elde edilen bilgilere göre mufassal tahrir defterlerinin en eskileri XV. yüzyıl başlarına, en geç olanları ise XVII. yüzyıl ortalarına ait olanıdır. Günümüz araştırmacıları için tartışmasız çok değerli veri kaynağı

¹³ Mehmet Öz <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehoz/tahrirdefterlerindekiyeriler.html>.

olan tahrir defterleri, taşıdıkları kıymete rağmen tamamen tamamen kusursuz kaynaklarda değildir. Çok çeşitli konularda başka kaynaklarda bulunması oldukça zor bilgileri vermeleri yanında, bazı konularda eksik ve yetersiz olduklarını söylemeden geçmek de doğru değildir. Bu eksiklikler onların önemini azaltmasa da bir araştırma yapılırken bilinmesin de fayda vardır. Şöyle ki; öncelikle tahrir defterleri, bir merkezde yaşayan nüfusun tamamını değil sadece vergiye tabi erkekleri kaydeder. Defterlerdeki bazı tabirlerin taşıdığı anlamın bugün tam olarak tespit edilememesi, örneğin Osmanlı toplumunda XV. ve XVI. yüzyıllarda hane-mücerred kategorisinin ifade ettiği anlamın belirsizliği, bir erkek çocuğun çocuk olmaktan çıkıp mücerred sayıldığı yaştan belli olmaması, çift, caba, caba-bennak, kara ve mücerred gibi terimlerin her zaman ve her yerde aynı şeyi ifade etmemesi ve hatta bazı bölgelerde vergi muafiyeti nedeni ile bunlardan bazılarının kaydedilmemeleri, tahrir yapılan sahalarda meydana gelen idari sınır değiştirmeleri, araştırma amaçlı kullanımları zorlaştıran önemli sorunlardır. Ayrıca defterler bütün vergilerin tarımsal ürünlerin gerçek miktarını değil üç yıllık tahmini ve ortalama rakamlarını yansıtır. Reâyâdan toplanan bütün vergileri kapsamadığı gibi, iktisadi potansiyelin tamamını da vergilendirmez. Koyun, domuz ve sadeyağ dışında hayvan ve hayvansal ürünlere vergi konulmamıştır. Bağ- bahçe üretiminin, ailelerin kendi ihtiyaçlarına ayrılmış kısımlarını kapsamaz. Dirlik sahipleri veya reâyâ mahsulün gerçek üretimlerini tahrir heyetinden gizlemiş olabilirler. Defterlerde tahmini vergi hâsılları için gösterilen nakdi kıymetler, resmi fiyatlar olup gerçek Pazar fiyatlarını yansıtmazlar. Defterlerde kullanılan ölçü birimleri ülke geneline ait standart rakamlar olmayıp yöreseldir ve bunların ifade ettiği ölçümler arasında da bir birlik yoktur. Ancak bütün bunlara rağmen XVI. y.y. tarihi coğrafyası için en önemli kaynaklar olduğunu söylemek mümkündür. Şeriyye sicillerine göre daha önemlidirler. Çünkü sicillerde, tahrirler gibi bütün yerleşme merkezlerine ait istatistikî bilgiler yerine sadece mahkemeye intikal eden seçme bilgiler elde edilebilmektedir.¹⁴

Tahrirlerin ne zaman ve nasıl yapıldığını anlamak için takip edilecek en iyi yol, Tahrir defterlerinin bugün elimizde mevcut koleksiyonlarını incelemek yanında vaktiyle bu gibi işlemlerin yapılması için devlet merkezinden verilmiş olan emir ve talimatları gözden geçirmek olacaktır. Sayımlar için tahrir eminlerine verilecek örnek olarak Kanuni Sultan Süleyman devrinde kayd ve muhafaza edilmiş olan bir talimat hükmünün

¹⁴ Osman Gümüüşü, "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi," *Türk Yurdu*, Aralık 1999-Ocak2000,c.19-20,sayf.148-149,Ankara, s.375,376.

önsözüne göre kendisine sultanlık gibi şerefli bir mevki nasip olmuş bulunan sultanın, şerefli olduğu kadar sorumluluğu da çok büyük olan bir görevin şükranını eda edebilmek için, ülkesinin gerçek durumunu ve varlığını bütün ayrıntılarıyla tespit ettirerek tanımak amacı ile uzak-yakın her tarafa tahrir heyetleri göndererek sayımlar yaptırması lazım ve vacip sayılmıştır.

Tahrirlerin yapılmasını icap ettiren sebeplerden biri de yeni fetholunmuş memleketlerin sultanın mülküne katılması resmen ve hukuk bakımından tespit etmek ve bölgenin bir envanteri tertip edilerek devir ve teslim işini tamamlamak ihtiyacı idi. Gerçekten yeni fethedilen memleketlerin tahriri yapıp defterleri yazılmadan ülkedeki Osmanlı hâkimiyeti fiilen yerleşmiş sayılmazdı. Bu memleketlerin kaynaklarının tımarlı sipahilere veya hasların emin ve mültezimlerine devir ve siparişi de başka türlü mümkün görünmüyordu. Bununla beraber bu hususta dikkatli davranmak ve acele etmemek lazım geliyordu. Harp ve istilaların uzun sürdüğü, emniyet ve iskân durumunun bozuk bulunduğu yerlerde, dışardan gelip yerleşmek isteyecekleri ürkütmemek lazımdı. Halkı birden bire alışık olmadığı yeni bir düzeni getirecek olan bir tahririn zapt ve rapt içinde sıkıya sokmanın uyandıracığı reaksiyonları önlemek için, sayım işinin iki-üç yıl geciktirilmesinin de İmparatorluk idaresinin uzun tecrübelerine dayanan prensiplerinden biri olarak emir ve tavsiye edildiği görülmektedir.

Tahrir işlerine memur edilecek emin ve kâtip, bölge de mevcut, tımar vakıf ve mülk sahipleri ile padişah haslarının temsilcileri ve her türlü muafiyet ve görev erbabının bahis konusu Tahrir Komisyonu'nun huzuruna çıkıp, kendilerine ait türlü hak ve görevleri tayin eden berat, vakıfname veya mülkname gibi belgeleri ve dirliklerine tahsis edilmiş bulunan gelir kaynaklarının miktar ve nevilerine ait defter suretlerin heyete teslim edeceklerdir. Bu beyan kâğıtları arasında kendilerine ait olan reâyânın vergi verecek çağda olan erkek nüfusunun isimleri ile her birinin öşür veya sair resimler halinde vermekte oldukları vergilerin üç yıllık hâsıllarını da bildiren listeler vardı. Bu belge ve beyanların toplanmasından sonra komisyon üyeleri her şeyi yerinde görüp teftiş ve tahkik etmeğe başlamaktadır. Bu sırada kendilerine verilmiş olan beyan kâğıtlarının yazıları ile eski tahrir defterlerinin kayıtları karşılaştırılacak ve mahallinde reâyâ görülüp yeniden sayılacak ve bilirkişilere de danışmak sureti ile dirliklerin son gelir durumu hakkında gerekli notlar alınacaktır.

Söz konusu olan tahrir defterlerinde sayımlara memur -il yazıcılarına çok önemli ve o ölçüde sorumlulukları olan güç işler verilmiş bulunuyordu. Bu sebeple başlangıçta tahrir eminleri, Umur bey, Halil bey, İbn-i Kemal, Ebusu'ud gibi geniş bir hukuk anlayışına ve kanun bilgilerine sahip, kadı askerlik, kadılık, müderrislik, sancak beyliği veya defterdarlık mevkilerinde ki başarılı hizmetleriyle tanınmış ve o nispette faziletli yüksek şahsiyetler idiler. Sayımlara memur komisyonların diğer önemli bir rüknü olan kâtiplerinde çoğu devlet merkezinde idari ve askeri teşkilatın beyin merkezi olarak kullanılan Defterhane bürolarında ki sayım defterleri üzerinde yıllarca çalışmak ve defterdarlık dairlerinde hizmet etmek suretiyle imparatorluğun kanun ve hesap işlerine hakkıyla vakıf yüksek memurlar arasından seçilmiş bulunan ve tahrirlerle ilgili bütün işlerde eminle birlikte karar verme ve belgeleri mühürleme yetki ve zorunluluğu olan kişiler idi. Bu sebeple, devlet merkezinden uzaklarda yurt köşelerinde gezgin bir mahkeme yahut fevkalade yetkilerle doğrudan doğruya padişah divanının emrinde teftişler yapan bu tahrir komisyonlarının üyeleri, devlet memurları ile halk arasında ki münasebetlerle ilgili birçok hukuk ve kanun meselelerini ve toprak davalarını mahallinde hal ve karara bağlayabilmekte idiler. Yeni fethedilen memleketlerde uygulanacak iktisadi, mali veya askeri Osmanlı düzeninin kurulması hususunda da bu komisyonların rolleri pek büyük olmuştur. Devlet merkezinin arzuları ve imparatorluk nizamının ana prensipleri ile mahalli örf ve adetler veya yeni ihtiyaçlar arasında en münasip uyuma şekillerini yerinde yapacakları anketlerle tayin ederek, sayımını yaptıkları bölgeler için özel kanunnameler tertip ve sultanların tasdikine arz etmek, eski kanunların veya yerli nizamların işe yaramayan kısımlarını atarak, mahallin ve zamanın ihtiyaçlarına göre onlara yeni maddeler ilave ederek bölgede en elverişli düzeni sağlayacak tedbirleri saptamakta tahrir eminlerinin önemli görevlerini teşkil etmekteydi.¹⁵

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında özetle şunlar söylenebilir: Tahrir defterleri nüfus sayımı sonuçları veya toplanan vergilerin hesap cetvelleri olarak okunamaz. Bu defterlerdeki istatistik veriler tahminî ve takribî niteliktedir. Bu gerçeği vurguladıktan sonra, 15 ve 16. yüzyıllara ait bu emsalsiz kaynakların diğer açılardan olduğu gibi sayısal analizlere de konu edilmesinin çok doğal karşılanması gerektiğine inanıyoruz. Bunu yaparken demografi veya tarım üretimi vb. bakımından kesin rakamlarla iş görmediğimiz ve ihtiyatlı bir üslup kullanma gereğinin farkında olmalıyız.

¹⁵ Ö.Lütfi Barkan, a.g.e. s.17-21.

Defterlerdeki her türlü bilgiyi derinliğine tahlil etmeliyiz. Demografik verileri veya üretim tahminlerini değerlendirirken, sanayi-öncesi tarım toplumlarının şartları dikkate alınmalı ve çelişkili görünen hususların sebepleri araştırılmalıdır.

IV. İNCELENEN DEFTERLERE AİT SİYASİ DÖNEM

Klasik anlamda Tahrir defteri sayılmasa da konumuz açısından ilk ele alacağımız 1550 tarihli TT 270 numaralı Aydın aşiret-oymak ve cemaât defteridir. Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'dır. Bu dönemin siyasi durumuna kronolojik olarak bakarsak; 1521 yılında Macarlardan Belgrat'ın alınmasıyla Orta Avrupa'nın kapıları Osmanlılara açıldı. 1522 yılında Rodos Adası alınmış, 1526 yılında yapılan Mohaç Meydan savaşı ile Macaristan Osmanlı Devletine bağlanmış, 1529 yılında Viyana kuşatılmış fakat alınamamıştır. 1535 yılında Fransa ile Kapitülasyon Antlaşması imzalanmıştır. Ayrıca 1538–1553 tarihleri arasında Hint deniz Seferleri yapılmış fakat başarılı olunamamıştır. 1555 yılında İran ile ilk antlaşma olan Amasya Antlaşması yapılmıştır. 1566 Zigetvar seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman ölmüştür.¹⁶

Bu defterde anlatılan cemaat ve oymaklar, genellikle hayvancılıkla uğraşp yarı-göçebe hayat sürdürmüşlerdir. Konar-göçerler genellikle Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği merkezîyetçi idare tarzına aykırı olarak kanunnamelerde “ Yörük konar-göçer taifedir, karada ikametleri yoktur.” Hükmüyle tarif edilmiştir. Buna rağmen, belli birer yaylak ve kışlak mahalli gösterildiği de görülmektedir. Onların başıboş gruplar olarak telakki edilmelerine, yaylak veya kışlaklarına hareketleri esnasında yolları üzerinde bulunan yerleşik ahalinin ekinlerine ve mallarına zarar vermeleri sebep olmuştur. Bunun neticesi olarak da, yerleşik ahalinin onları devlete şikâyet ettikleri görülmektedir. Hükümet başıboş olan bu grupları merkezîyetçi bir sistemi kabul etmiş ve reâyâsını daimi bir inzibat altında bulundurmak amacıyla olmasına rağmen, XVII. y.y. sonlarına kadar yerleştirme hususunda bir gayret göstermemiştir. Bu durumu, içine aldığı bütün yabancı nizamları ve tesirlerini telif değiştirerek bünyesine uydurmuş, böylece ortaya bir Osmanlı nizamı ve teşkilatı çıkarmasına bağlayabiliriz. Ayrıca Anadolu birliğinin sağlanması için yapılan mücadele sonucunda Anadolu Beyliklerinden nüfusuna eklenen aşiretlerden de türlü şekillerde istifade etmekte idi. Özellikle bunlar ile yerleşik ahalinin,

¹⁶ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, s.406,c.2, İstanbul,2000.

iktisadi bakımdan bir bütünlük teşkil ettikleri söylenebilir. İl veya ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler, sırası ile boy, aşiret, cemaât, oymak, mahalle, oba, şeklinde ayrılmıştır. Her boyun başında bey ismi verilen ve boyun idari işlerini yürüten bir kişi bulunurdu. Konargöçerler her ne kadar hayat tarzları yönünden aynı karakterde iseler de, yapı itibariyle değişik topluluklar olarak göze çarpmaktadırlar. Bir sınıflandırmaya tabi tutulacak olursa: 1- bir boydan ibaret olan tek başına müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar, 2- bir boydan ayrılmış ve zamanla sayıları çoğalan oymaklar grubu, 3- federasyon şekli gösteren teşekküller.

Konar-göçerlerden alınan ve kanunnamelerde resm-i merai, bazılarında resm-i ganem¹⁷ ve bir kısmında da koyun resmi olarak geçen Ağnam resmi, yerliden, yürükten¹⁸, eşkinciden¹⁹ ve yüzdeciden alınan olmak üzere birkaç çeşittir.²⁰

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren tımar sisteminin hızla çözülüşü ve adeta işlemez hale gelişi ile o zamana kadar yapılmakta olan büyük ve çok amaçlı sayımların anlamını kaybettiği ve aynı zamanda XVII. yüzyıl başlarının yaygın Celali isyanları ve terörü döneminde bu tür sayımlar için devletin uygun bir ortam bulamadığı anlaşılıyor. Bu dönemde sahipsiz ya da tartışmalı hale gelen tımar gelirlerinin artan ölçüde padişah haslarına dâhil edilip iltizama verilmesiyle, merkez hazinesi acil nakit ihtiyacını karşılayacağı, hızla büyüyen bir başka alan yaratmış oldu. İltizam uygulamasında maliye bürokrasisinin rolü dolaylı olup, bu rol ihaleyi yapmak, kayıtları tutmak, parayı tahsil etmek ve sık sık ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmekle sınırlıydı. Oysa avarız ve cizye gelirleri söz konusu olduğunda, bu vergilerin toplanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren defterhanenin en önemli işi, adeta birincil uğraşı haline gelmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri, Defterhane-i Âmir'e de 1570'lerle 1604-5 tarihleri arasında cizye gelirlerinin kayıtlarını tutan yeni bir kalemin (*muhasebe-i cizye kalemi*) ortaya çıkışıdır; bu kaleminde 1604-5 tarihinde 3 olarak görülen kâtip sayısı 1623-24'de 16'ya, iki yıl sonra da 19'a çıkmıştır. Ayrıca, defterhanenin birçok bürosu ortadan kalkarken, yüzyılın ikinci yarısında cizye vergisi ziyadeleri için ek bir kalem daha kurulmuştur.

¹⁷ Resm-i ganem: Koyundan alınan vergi.

¹⁸ Yörük: Hayvancılıkla geçinen göçebe Türkmen.

¹⁹ Eşkinci: II. Mahmut zamanında yeniçeri ocağından ayrılmak sureti ile teşkil olunan askerlere verilen isim.

²⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. yy. da Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleşmesi*, s.14-25, Ankara, TTK, 1991. Ayr. bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, s.39-46, İstanbul, Eren mat. 1987.

Aynı şekilde, avarız vergilerinin toplanması ve sayımlarının yapılmasından sorumlu olan *mevkufat kalemi* 1560'lardan itibaren, cizye kaleminde olduğu ölçüde olmasa da, genişlemeye başlamıştır. Bu olgular bize klasik dönemin tahrirlerinin esas olarak sona ermesiyle birlikte defterhanenin asla işlevini yitirmediğini, aksine, yeni gelişmelere uyum sağladığını, hatta daha da genişleyerek yeni dönemin oldukça karmaşık ve çok yönlü mali işlemlerinde yoğunlaştığını gösteriyor. Söz konusu dönemde geleneksel sayım uygulaması, defterhanenin en önemli ve rutin işlerinden biri olmaya devam etmiş, aynı uygulama bu sefer karşımıza müstakil "avarız ve cizye tahrirleri" olarak çıkmıştır²¹.

Tez çalışmamızda temel kaynaklarımızdan ikincisi olan TT 806 numaralı ve 1676 tarihli Aydın âvârız tahrir defteri bu alanda görülen tartışmalara bir örnek oluşturmaktadır.

İncelemeye çalıştığımız TT_d_806 numaralı 1676 tarihli defterde dönemin padişahı IV. Mehmet(1648-1687) 'dir. 7 yaşında tahta çıkan IV. Mehmet zamanında asıl devleti yöneten Köprülü Mehmet Paşa'dır. 1661'de Mehmet Paşa öldüğünde Erdel isyanı bastırılmamıştı ama, hem İstanbul'da hem taşrada devlet otoritesi yeniden kurulmuş, devlet harcamaları sınırlandırılmış, siyasal kurumların düzgün işleyişi sağlanmıştı. Onun yerine geçen Köprülüzade Ahmet Paşa ilk olarak Erdel sorununu ele aldı. 1659'da Eflak yeniden Osmanlı yönetimine alınmıştı. 1663 yılında Osmanlı, savaşta yenilgiye uğramasına rağmen yapılan Vasvar Antlaşması ile Erdel'in Osmanlı Devleti'nin olduğu kesinleşti. 1669 yılında Girit adası Osmanlı toprağına katıldı. Fazıl Ahmet Paşa 1676 yılına kadar tam 15 yıl devleti yönetmişti. Padişah IV. Mehmet, gençliğinden beri ava merak salmıştı. Av partileri ile meşgul olan Padişah, Köprülülerin ülkeyi çekip çevirmesinden memnundu. Fazıl Ahmet'in ölümünden sonra vezirlik mührünü gene bu aile mensuplarından Köprülü Mehmet Paşanın yetiştirmesi ve damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşaya verdi. Ancak Avusturya ile 1664'te imzalanan ve 1682'ye kadar geçerliliği olan Vasvar Antlaşmasını uzatmayı reddetti. Avusturya aradan geçen süre içinde Orta Macaristan da siyasal durumunu güçlendirmeye ve baskıyı arttırmaya başlamıştı. Ve Avrupa dan da destek almıştı. 1683 yılında başlayan ve

²¹ Oktay Özel, "Osmanlı Demografî Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri" ,Bilkent Üniversitesi, Tarih bölümü .

Osmanlı'nın büyük yenilgisi ile sonuçlanan II. Viyana kuşatmasının sonunda Kara Mustafa Paşa idam ettirildi. Avusturya cephesine ağırlık veren Osmanlı İmparatorluğu, Mora savunmasını ihmal edince Venedik yarımada'yı işgal etti. Ayrıca Belgrat'a kadar olan bütün Macaristan toprakları terkedilmiş oldu. Üst üste gelen yenilgiler karşısında önce yeni bir serdar seçti sonra da IV. Mehmet'i tahttan indirdi. Yönetimin başarılı olduğu sürece padişahın av tutkusu aşırı görülmediği halde dört yıldır peş peşe gelen yenilgilerden sonra herkesin dikkatini çekmiş ve tahttan indirilmesine sebep olmuştur.²²

Osmanlı merkez hazinesinin bir başka önemli vergi kalemi on altıncı yüzyıl boyunca yalnızca olağanüstü durumlarda, ihtiyaç duyuldukça nakdi, aynı ya da hizmet şeklinde toplanan *avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye* idi. Kısaca *avarız* olarak bilinen bu vergiler Müslüman, gayrimüslim bütün tebâdan alınırdı. Saray mutfağı için tavuk ve soğan tedarikinden yol, köprü ve su yollarının bakım ve tamirine, sefer sırasında orduya buğday temininden donanmaya kürekçi yollamaya, dağ geçitlerinin korunmasından savaş zamanında ihtiyaç duyulan iaşenin satın alınmasında kullanılmak üzere ödenen nakit paraya kadar geniş bir kapsamı olan ve XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha sık toplanır hale gelen 'âvâriz ve tekâlif', XVII. yüzyıl başlarına kadar tıpkı diğer vergilerde olduğu gibi 'hane' başına toplanmıştır. Tımar sisteminin çözülüşü ve bu çerçevede askeri sınıf mensuplarına tahsis edilmekte olan tımar gelirlerinin yavaş yavaş iltizama verilmesine paralel olarak *avarız* grubu vergiler, bu dönemden itibaren yıllık toplanan düzenli bir vergiye dönüştürülmüştür. Böylece, *avâriz* vergileri cizye ile birlikte merkez hazinesinin en büyük gelir kalemi haline gelmiştir.

Müstakil *avâriz* sayımlarının örneklerine daha Kanuni zamanında rastlanmakta ise de bu sayımlardan hiç bir defter günümüze ulaşmamıştır. On altıncı yüzyılın geri kalan dönemi boyunca *avâriz* sayımları genellikle cizye sayımlarıyla birlikte yapılmış ve sonuçlar tek bir defter içinde derlenmiştir. Müstakil *avarız* defterleri ise, önceleri sıradan Müslüman nüfus ile birlikte eskiden vergiden muaf olan ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu ayrıcalıkları kaldırılan yaya ve müsellemler için düzenlenmiştir. Bu tür defterlere XVII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren rastlıyoruz. *Avâriz* vergilerinin düzenli ve yıllık toplanmaya başlamasına paralel olarak, 1620'lerden itibaren hem *avâriz* sayımlarının hem de *avâriz* defterlerinin kapsamı bütün vergi

²² Sina Akşin, a.g.e. s. 40-44.

mükelleflerini ve bazen de vergiden muaf askeri sınıf mensuplarını içerecek şekilde genişletilmiştir.²³

Söz konusu emirlere ve/veya elimizdeki defterlerin başlangıç kısımlarındaki açıklayıcı notlara göre, bu tür sayımların gerekçeleri arasında kimi ortak noktalar söz konusuydu. Bunların başında gerek Celâlî İstilasından gerekse vergi tahsildarı veya sayım görevlilerinin suiistimallerinden dolayı önemli miktarda halkın köyünü, mahallesini terk etmesi ya da deprem, salgın hastalık vb. gibi bir doğal felaket sonucu meydana gelen can kayıpları gelmektedir. Ayrıca, Müslüman ve gayrimüslim halkın, birçok yerde avâriz ve cizye vergisinden kurtulmak için, yerlerinden kalkıp genellikle avarız vergisinden muaf vakıf ve serbest tımar olan köy ve kasabalara gidip yerleşmeleriyle, eski avarız ve cizye hanelerinin, dolayısıyla hazine malının büyük ölçüde azalması bir başka önemli sayım gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gibi durumlarda, önceki sayımlara göre belirlenmiş ve vergiye temel oluşturan "avarızhane"lerinin artık fiili durumu yansıtır olmaktan çıkmaları ve çoğunlukla, gidenlerin ya da ölenlerin vergisinin de geride kalanlardan toplanmaya çalışılması halkın şikâyetine ya da, sık sık, eğer böyle devam ederse köylerini toptan terk edecekleri tehdidine yol açmaktaydı. Bu yüzden, mevcut vergi kaynaklarını kaybetmemek konusunda oldukça hassas olduğu anlaşılan Osmanlı yönetimi harekete geçmek ve sayımları yenilemek durumunda kalmaktaydı. Yine birçok örnekte, bir şekilde 'reâyâ toprağı' ve/veya ev ve mülk elde eden, ancak "askeri" statüleri dolayısıyla vergiden muaf oldukları iddiasıyla vergi ödemeye yanaşmayan askeri sınıfa mensup bazı kişilerin devlet hazinesini zarara soktukları gerekçesiyle, yönetimin bunların da sayıma dâhil edilmelerini kararlaştırmış olması bu sayımların bir başka önemli özelliği ve gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu sayım emirlerinden anlaşıldığına göre, bu sayımlar imparatorluk topraklarında kırsal alanda ve kentlerde yaşayan müslim-gayrimüslim bütün nüfusu kapsamaktadır. Sayımı yapmakla görevlendirilen tahrir emini ve kâtiplerden önce ilgili bölgedeki ki bu yerine göre bir kaza, bir sancak ya da bütün bir eyalet olabilir, cizye ve avarız yükümlüsü bütün yetişkin erkek nüfusun teftişi ve deftere kaydı istenmektedir. Kimi yerde bu nüfus devlete bazı hizmetler sunan ve bunun karşılığında avâriz vergilerinden kısmen veya tamamen muaf olan grupları da kapsamakta, eğer görevleri

²³ Feridun Emecen, "Kayacık Kazasının Avarız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, 1981, s. 159.

artık devam etmiyorsa her birinin avarız-hanesine dahil edilmesi emredilmekte, kimi yerde görevi devam etsin etmesin daha önce muaf olan bütün gruplar da sayıma dahil edilmektedir. Kimi durumlarda, Rum eyaletinde görüldüğü gibi, ellerinde emlak ve arazi bulunan askeriler, ulema ve seyyidler ile onların oğulları da, bu tasarruflarından dolayı, sayım kapsamı içine alınmıştır. Sayım memurlarından, sayım esnasında "avarız-hane" miktarını halkın ödeme gücünün üzerinde belirlememeleri, yani ekonomik güç itibarıyla hangi kategoriye girdiği ve bir avarız hanesinin kaç gerçek haneden oluşması gerektiği hususunda dikkatli ve adil olmaları istenmiştir. Ancak, hemen ardından, durumu uygun olanların da ona göre kaydedilip, devlet hazinesine zarar vermekten kaçınmaları özellikle vurgulanmıştır. Bu sayımlarda karşımıza çıkan bir diğer önemli nokta ise, her hangi bir nedenle (çoğunlukla Celalî terörü yüzünden) asıl yerini yurdunu terkedip sayım bölgesine dışarıdan gelmiş olanların, eski kanun gereğince geri gönderilmeyip, buldukları yerde avarız hanesine dâhil edilmek üzere kaydedilmelerinin emredilmiş olmasıdır. Bunlara, vakıf köylere ve serbest tımarlara kaçanlar da dâhildir. Sayım memurlarından son olarak, gerçekleşen sayım sonuçlarını ayrı ayrı avâız ve cizye defterleri şeklinde düzenleyip, mühürleyip, padişahın onayına sunulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.²⁴

Arşivlerde mevcut ve avâız defter serilerinin çok büyük bir kısmı özet niteliğinde defterlerdir. Bunun en büyük istisnasının 1640'larda imparatorluk çapında yapıldığı anlaşılan kapsamlı avarız ve cizye sayımları olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu sayımlar sonucunda düzenlenen ayrıntılı türden avarız (ve cizye) defterlerinin yalnızca sınırlı bir bölümü bugüne ulaşmıştır. Özellikle nüfus ve iskân tarihi açısından klasik dönemin büyük tahrir defterleriyle karşılaştırılabilecek türden veriler içeren bu ayrıntılı defterler, 17. yüzyılın demografi tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Daha sonraki dönemlere ait avarız defterlerinin çok büyük bir kısmının özet türde defterler oluşu az sayıdaki ayrıntılı defterlerin önemini daha da artırmaktadır.

Öte yandan, söz konusu defterler üzerinde yapılan araştırmalar, tıpkı tahrir defterlerindeki benzer bir 'güvenilirlik' sorununu gündeme getirmekle kalmamakta, bu sorunun aşılması halinde, bu sefer 'nasıl okunması' gerektiği bir başka problem olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu noktada, anılan verilerin istatistik analize ne derece elverişli olduğu, özellikle demografi tarihi açısından nüfus hesaplama ve tahminlerinde

²⁴ Oktay Özel, "17.y.y. Osmanlı Demografi Tarihi İçin Önemli bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri" *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1994.

ne ölçüde ve sağlıklı olarak kullanılabilceği meselesine gelmektedir. Aynı veriler farklı tarihçilerce farklı okunabilmekte, farklı hesaplanıp, farklı yorumlara temel oluşturabilmektedir. Bu nereden kaynaklanmaktadır?

Birbiriyle bağlantılı birçok boyutu hesaba katarak tartışılması gereken bu problemin birden çok kaynağı bulunmaktadır. Bazı sorunlar, doğrudan deftere kaynaklık eden sayımların amacı, ona göre belirlenmiş sistematığı ve nihayet sayım bölgesinin kimi özellikleriyle ilgilidir. Öte yandan kimi sorunlar ise, defterlerdeki verilerin zaman zaman 'kapalı' doğasından ileri gelmektedir. İlk durumda tarihçinin dikkat ve titizliği ile sorun kolayca çözülebilirse de, ikinci durumda bazen tarihçinin yapabileceği fazlaca bir şey yoktur. Her iki durumda da elimizdeki defterin türü, yani ayrıntılı mı özet mi olduğu hususu önem kazanmakta, ikinci gruptaki sorunların çoğu özet türdeki defterlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışında, tarihçinin hesap ve tahmin işlemiyle ilgili, kimi metodolojik sorunlar da söz konusudur. Ancak hepsinin ötesinde, her türden tarih araştırmasının ezeli ve ebedi sorunu, kaynakların güvenilirliği meselesi burada da gündeme gelmektedir: Elimizdeki defterlerdeki veriler, terminolojik ve metodolojik sorunlar bir yana, ne derecede gerçeği yansıtmaktadır? Başka bir ifadeyle, bu verilerin dayanağı olduğunu bildiğimiz ya da düşündüğümüz sayımlar ne derece güvenilir sayımlardır? Aşağıda bunlar ele alınacaktır.

Avarız sayımlarında ne zaman klasik "hane"nin ne zaman "avarız-hane"sinin kullanıldığını tespit etmek zor olmamasına rağmen, ikinci halde bir avarız-hanesi dönemden döneme, bölgeden bölgeye değişiklikler göstermektedir. Aynı şekilde, bölgeden bölgeye ya da aynı bölgede dönemden döneme avarız ve cizye vergilerinden muaf tutulanların miktarında artmalar veya eksilmeler olmuştur. Bir dönemde muaf olan bir köy halkı ya da belli grupların muafiyetleri daha sonraki bir dönemde pekala kaldırılabilmekteydi. Ayrıca, muaf oldukları için bir dönemin defterlerinde ismi geçmeyen bazı kişiler ya da gruplar, muafiyetleri devam etse bile bir sonraki sayıma dahil ve deftere kaydedilebilmekteydiler. Özellikle XVII. yüzyıl ortalarında yapılan kapsamlı avarız ve cizye sayımlarında diğer kimi grupların yanısıra, örneğin askeriye mensuplarıyla bölgeye dışarıdan gelenler (*biruniyan*), her zaman açıkça belirtilmemiş, belirtildiği durumlarda da çoğunlukla farklı formatlarda kaydedilmiştir.

Dolayısıyla, avarız ve defterlerindeki verileri kullanırken, her bir sayımın yapılma gerekçesi, sistematığı ile gerçekleştirildiği bölgenin ve ortamın özel koşulları

gözönünde bulundurulmalı, her biri kendi özel bağlamı içinde anlamlandırılmalıdır. Yalnızca klasik dönem ve sonrası arasında değil, klasik-sonrası dönemlerin de kendi içinde farklı uygulamaları, bu farklılıklardan kaynaklanan değişik içerik ve formatlarda defterleri vardır; bu yüzden, özellikle uzun dönemli hesaplama ve değerlendirmelerde söz konusu çeşitliliğin mutlaka dikkate alınması gerekmektedir.²⁵

Avâriz defterlerindeki sayısal verilerin değerlendirilmesi, yorumlanması ve istatistiksel analize ne derece güvenilir bir temel oluşturduğu konusu bir başka sorun öbeği oluşturmaktadır. Burada vurgulanması gereken ilk önemli nokta, her bir sayımın niteliği, bu bağlamda defterlerin sistematigi ve kullanılan terminoloji kendi içinde bir açıklığa kavuşturulmadan bu defterlerdeki sayısal verilerle her hangi bir istatistiksel analize girişmenin mümkün olmadığıdır. Örneğin, defterlere temel oluşturan sayımların hangi özel koşullar ve gerekçelerle yapıldığı, hangi nüfus kategorilerini içerdiği ve/veya dışarıda tuttuğu iyice anlaşılmadan ayrıntılı defterler, cizye veya avarız-hanesinden neyin kastedildiği anlaşılmadan da özet defterler üzerinde böyle bir inceleme bizi tarihsel gerçeğin çok uzaklarına götürebilir.

Öte yandan, bu ilk aşama gerçekleştirildiğinde de bütün meselenin halledildiğini düşünmemek gerekir. Hatta denilebilir ki, istatistiksel bir analiz için bütün iş bu aşamada başlamaktadır. Ayrıntılı defterler bu açıdan çok fazla bir sorun yaratmazlar; buradaki nüfus kategorileri kendi içlerinde açıktır. Bu defterlerde cizye ve avarız vergisi yükümlüsü nüfus, evli aile reisleri (kadın veya erkek) ve bekar yetişkin erkek temelinde, diğer ayırteci özellikleriyle, örneğin hangi toplumsal ve siyasi sınıfa mensup oldukları, ekonomik güçleri, fiziksel engelli olup olmadığı, vb., birlikte kaydedilmişlerdir. Geniş kapsamıyla bu defterler, gerek toplam nüfus hesaplamaları gerekse nüfusun toplumsal ve ekonomik özellikleri açısından demografik tahminlerde bulunabilmek açısından, klasik dönemin mufassal tahrir defterlerinden farklı değildir. Dolayısıyla, aynı sistematikle hazırlanmış olan her iki tür defterin içerdiği nüfusla ilgili veriler de benzer niteliktedir ve burada klasik defterolojinin temel problemleri ile karşılaşırız. "Hane"nin yani bir ev halkının büyüklüğü (family size), yaş durumu (age structure) gibi meseleler ayrıntılı avarız ve cizye defterleri için de söz konusudur. Bu noktada, toplam tahmini nüfusun hesaplanması bağlamında "hane" verilerinin nasıl

²⁵ Rifat Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, Ankara, 1993.

değerlendirileceği özellikle önemlidir, çünkü Osmanlı vergi defterleri en çok bu açıdan kullanıla gelmiştir.

Her ne kadar "hane" ve "mücerred" kayıtları kendi başlarına zaman içinde yaşanan demografik değişmelere, eğilimlere dair yeterince anlamlı bilgi sunuyorsa da, tarihçiler, demografi tarihinin en cazip alanlarından biri olan toplam nüfus hesaplamalarına girişmekten kendilerini alamamaktadırlar. Gerek klasik tahrir defterleri gerekse sonraki dönemlerin avarız defterleri vergi yükümlüsü olarak esasen evli - bekâr yetişkin erkek nüfusu kaydettiği için, nüfusun geri kalan kesimi hakkında genellikle bir şey söylemezler. Vergi vermeyen geniş bir yönetici sınıf (askerî) mensupları, şu veya bu sebepten bir kısım ya da bütün vergilerden muaf tutulan kesimlerle, çocuklar ve kadınların toplam nüfus içindeki sayısına ya da oranlarına dair, kimi dolaylı ve istisnai kayıtlar dışında, net bilgiler sunan kaynaklardan mahrumuz.

Elimizdeki defterlerde karşımıza çıkan "hane" kategorisinin içeriği, yani bir ailenin kaç kişiden oluştuğu meselesi işte bu noktada kritik önem kazanmaktadır. Bir Osmanlı ailesinin büyüklüğünü bulmak için hangi katsayıyı kullanmak gerekir? Çok geniş bölgeler, farklı gelenekler ve aile yapılarını içinde barındıran imparatorluk coğrafyasının bütünü ve tüm dönemler için standart bir katsayı kullanmak mümkün müdür? Standart veya değişken, kullanılacak katsayının belirlenmesi hususunda bizlere hareket noktası oluşturacak sağlam tarihsel verilere sahip miyiz? Ve nihayet, dağınık ve tesadüfî verilerden hareketle genellemelere gitmek ne derece sağlıklı olur? Her tür toplam nüfus hesaplama ve tahmin girişiminin bu soruları hesaba katması ve ulaşılan sonuçların hata payı konusunda olabildiğince açık, net ve samimi olması gerekmektedir.

Bugüne kadar değişik araştırmacıların 3 ila 7-8 arasında değişen katsayılar kullandıkları ve çoğunun tercih edilen katsayı hususunda kendi özel bağlamlarında sağlıklı bir gerekçelendirmesini ortaya koy(a)madıkları iyi bilinmektedir. Tahrir Defterleri bağlamında karşımıza çıkan bu problem, ayrıntılı avarız defterlerindeki veriler için de geçerlidir. Değişik bölgelerde değişik tarihlerde aile büyüklüklerini, kadın ve çocukların sayısını tespiti olanak sağlayan tereke kayıtları üzerinde son

zamanlarda giderek artan araştırmaların, bu bağlamda şer'ye sicillerinin önemini yeterince ortaya koyduğu belirtilmelidir.²⁶

Defterlerdeki hane ve mücerred kayıtlarından hareketle toplam nüfus hesaplamasında kullanılan ve bir ön kabulden hareketle devreye sokulan tündengelimsel bir yöntem de söz konusudur. Sanayi öncesi tarım toplumlarında yetişkin erkek nüfusun toplam nüfusun yaklaşık 1/3'ünü oluşturduğu ön kabulünden hareket eden bu hesaplama yönteminden hareketle, kimi tarihçiler klasik mufassal tahrir defterlerindeki "hane" ve "mücerred" kayıtlarının toplamını ifade eden "nefer" kategorisini esas alarak toplam nüfusu tahmin etmeye çalışmışlardır. Elimizde her bir bölge için çok net veriler olmadıkça, rastgele seçilmiş bir katsayı kullanmak yerine, bazen bu ikinci yöntemin daha anlamlı ve diğer bölgelerle karşılaştırılabilir sonuçlar ortaya koyabileceği düşünülebilir. Her halükârda, ayrıntılı avarız ve cizye defterlerindeki "nefer" kategorilerinin, her ne kadar problemlili de olsa, istatistiksel analize olanak sağlayan en önemli veriler olduğu rahatlıkla söylenebilir.²⁷

İşte 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı kırsalında, en azından Anadolu'nun büyük bir bölümünde, onbinlerce köylü kökenli sekban, sarıca ve levendât grubunun buldukları bu yeni maişet kapılarının koruması altında her türlü devlet müdahalesinin, bu arada tabii ki sayım memurlarının, kendilerine uzanamayacağı 'özerk alan'lar yarattığı ileri sürülebilir. Birçok köylünün anılan korunaklı alanlara, askerî/ekâbir çiftliklerine ve avarız vergilerinden muaf olan vakıf ve serbest timar köylerine kaçtıkları, böylece merkez hazinesine 'külli zarar' geldiği bizzat sayım emirlerinde, sayım gerekçeleri arasında sayılmaktadır. Özellikle 17. yüzyılın arşiv belgeleri ve şeriye sicillerinin bu gelişmelere işaret eden daha binlerce örnekle dolu olduğu anlaşılmaktadır. Nüfusun böylesine hareket halinde olduğu, yerinden olmuş binlerce köylünün sayım memurlarının uzanamayacağı alanlara doluştuduğu bir ortamda yapılan bir sayım, özellikle de nüfus konusunda gerçeği ne derece yansıtabilir? Devlet ile tebaasının adeta bir 'köşe kapmaca' oynadığı bu dönemlere ait sayımların sonucunda hazırlanan 'mufassal' defterlerdeki verileri işte bu gibi özgün bağlamlarında değerlendirmek ve nihaî yorumlarda acelecilikten kaçınmak, ihtiyatlı olmak gereği ortadadır.

²⁶ Mehmet Ali Ünal, "1056/1646 Tarihli Avârız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleten*, LI/199 1987.

²⁷ Oktay Özel, **a.g.m.**

V. KAYNAKLAR

1) TT 270

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 270 numarada kayıtlı bulunan 1550 tarihli avâriz defteri, Aydın yöresindeki konar göçer aşiretlere ait bilgileri içermektedir. Defter, 55 varaktan oluşmakta ve 47X 17 ebadında olup ciltli ve ebrusuzdur.

2) MAD 806

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 806 numarada kayıtlı bulunan 1676 tarihli Tapu Tahrir defteri, bütün kaza ve köylerdeki yerleşik reâyâdan oluşturulan avarız haneleri göstermektedir. Defter, 160 varaktan oluşmakta ve 45X14.5 olup ciltli ve ebrusuzdur.

VI. YAZI STİLİ

Siyakat, Maliye, Defterhane ve vakıf dairelerinde kullanılmış resmi bir yazıdır. Biz de Hüsam-ı Rumi, siyakat yazısını ilk yazandır. Siyakat, Irak da Abbasiler zamanında icat edilmiştir. Anadolu'ya da Selçuklular zamanında girmiştir. Ama İran yolu ile girdiğini de söylerler.

Siyakat, eski yazılardan birinin adıdır. Resmi ve bilhassa mali işlerde kullanılmıştır. Defterlerde ve tezkirelerde görülen kısalık, anlamada güçlük ve bilgi sahibi tarafından okunabilen hususiyeti vardır. İnce, birbirine girift ve noktasız düz yazıldığı için az yer kaplar ve çabuk yazılır. Kolay okunabilen nev'i olduğu gibi, eski tabirleri ihtiva eden ve ancak mütehasısları tarafından okunan nev'i de vardır. Uzun hatlarla yazılmış olanları bulunduğu gibi, rik'a tarzında kısa şekillerle yazılmış olanları da vardır. Bir sıraya dizilmiş harflerin bazılarının sonları uzatılmış bir yazıdır. Siyakat alfabesinde nokta hemen hemen yok gibidir. Okunuşu okuyanın maharetine ve Osmanlı kültürü üzerindeki bilgiye bağlıdır. Şahısların kendilerine göre yaptıkları özellikler vardır. Aynı zamanda her devrin farklı üslubu vardır. Zamanla muhtelif divan kalemlerinin ve bu kalemlerde çalışan kâtiplerin yazılarında karakter farkları meydana gelmektedir. Derkenarlar ve şekilleri siyakat içinde mütalaa edilmiştir. Yazı çarpıktır veya başlarken yavaş yavaş küçülür. Yahut iki kenarından sıkıştırılmış gibi harfler

birbirlerinin içine girmiş gibi görünür. Kelimeyi izlerken ayrıca Arapça ve Farsça olabileceğini de dikkate almalıyız. Bu suretle önce manasını kavrama, sonra kelimeyi okumaya geçme şeklinde yapmalıyız.²⁸

VII. YÖNTEM

İncelenen iki defterin hacimleri de dikkate alınarak tamamının transkripsiyonunu yapmak ve bütün verileri karşılaştırmak bir yüksek lisans tezinin boyutlarını aşacağından bir sınırlamaya gidilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Aydın yöresinde 270 numaralı bütün cemaat ve oymakların sayımının yapıldığı tahrir ve 806 numaralı avârız tahrir defterindeki bütün köy ve nahiyelerin tespiti yapıldıktan sonra Aydın yöresine ait 17 kaza ve bu kazaların her birinin köyleri hakkında bulgular ele alınacaktır.

Bu iki defter arasında 126 yıllık bir sürenin olması ve farklı nitelikte iki defterin ele alınması dezavantaj ve karşılaştırma yapmayı zorlaştırıcı bir etmen gibi görünmesine rağmen, bu çalışmayla, Aydın ve yöresinin kırsal coğrafyası ile yerleşik tarımın yapıldığı bölgeler hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılabilecektir.

Bu çalışma için XVI. y.y. larda Aydın vilayeti sınırları içinde bulunan 17 nahiyeye seçilmiştir. Bunlar; Tire, Bayındır, Balyanbolu, Keles, Sart, Alaşehir, İnegöl, Ortakçı (Kuyucak) ,Vakf, Arpas, Amasiye, Bozdoğan, Sultanhisarı, Köşk, Güzelhisar, Anya(Kuşadası)ve Ayasluğ'dur.

Yapılan değerlendirmeler neticesinde coğrafya, göçebe- yerleşik hayat karşılaştırmaları yüksek lisans tezinin ana konusunu oluşturmaktadır. Burada temel olarak bu defterlerdeki idari birimlerde bulunan köy ve mezraalar tespit edilecektir.

²⁸ Dündar Günday, *Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri ve Divan Rakamları*, s.1-3,Ankara, TTK,1989.

I.BÖLÜM

OSMANLI İSKÂN SİYASETİNE GENEL BİR BAKIŞ

A-İSKÂNIN TANIMI VE METODU

İskân, toplulukların belli bir toprak parçasına bağlanarak devamlı bir yerleşik hayat kurmasıdır. Av peşinde dolaşan ve bununla ya da meyve toplamakla hayatlarını devam ettirmek için çalışan gezici insanların bulduklarını yemek, dinlenmek ve bilhassa gece vakti sığınmak üzere hatta bir gece için de olsa, yaptıkları barınaklar gibi, göçebe çoban kavimlerin daha uzun zaman bir yerde kalan çadır toplulukları; mevsimlerin seyrine uyarak yer değiştiren, yazın yaylaya, dağa çıkan, kışın ovaya inen yarı göçebelerin senenin yalnız bir kısmında iskân ettikleri ve çeşitli adlarla andıkları ova, yayla ve dağ eğreti yerleşmeleri; nihayet rahat insanların oturdukları ayrı mesken, çiftlik, köy, kasaba ve şehir, geçici veya devamlı toplu veya dağınık, büyük veya küçük bütün yerleşmeler, yerleşme tesisleri bu tanımın içine girebilir.¹ Bazı aşiretler toprağa yerleşmemiş ve bu yüzden yerleşime bağlı üretim şekline alışmamışlardır. Böyle topluluklarda temel geçim kaynağı ise hayvancılık olmuştur. Dolayısıyla göçebelikten yerleşikliğe geçiş çok uzun ve güç bir sosyal evrim şeklini almıştır. İskân politikası uygulayan devletler böylece bu sorunla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.²

Geniş ifadesiyle beşeri bir yerleşmeyi ifade eden iskân, şehir, kasaba, köy ve çiftliklerdeki daimi yerleşiklik durumu ile göçebe-konargöçer grupların geçici olarak konakladıkları mezraa, yaylak ve kışlakları ihtiva eder. Bu yüzden iskân, topluma ve toplumun muhtelif kesimlerinin sosyal ve ekonomik organizasyonuna bağlı olarak bu yapıya kendi menfaatleri doğrultusunda müdahale eden devleti yakından ilgilendirmektedir. Devlet, ekonomik, sosyal ve siyasi yapısı dolayısıyla tebaasının güvenliği ve tebaanın sağlayacağı imkânların temini maksadıyla halkın sosyal yapısı ve yerleşik durumuyla yakından ilgilenmiştir.³

¹ Ali Tanoğlu, "İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler Ve Metod" , *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul,1954, c.XI, s. 1.

²Ayrıca Bk. İskân ile ilgili terimler için, Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara,1988,s. 41.

³ Yunus Koç, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay. 1989,s.29.

Göç; kişinin yeni şartlara daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla ya da doğal, ekonomik, siyasal ve benzeri zorunluluklar neticesinde yaşadığı cemiyeti ve sosyal çevreyi değiştirmesi, bir başka çevreye ve insan topluluğuna katılma olayıdır. Göçü ayıran en önemli özellik, göç edenlerin gittiği yerlerde yeni sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasıdır. Bir yer değiştirmenin göç sayılabilmesi için sürenin en az bir yıl olması gerekmektedir.

Medeniyetlerin oluşmasında göçlerin büyük etkisini küçümsememeliyiz. Göçler, bir ülkede örneğin kırsal alanlardan şehirlere ya da bir şehirden diğerine göç şeklinde ayrılmıştır. İkinci göç şekli bir kıtadan diğerine veya deniz aşırı bir yere göç şeklinde olmaktadır. Üçüncüsü ise iradeye bağlı veya bir gücün zorlaması ile yapılan göç şekilleri olup kişilerin kendi iradelerine ya da hükümetlerin veya bir başka gücün baskısı altında şekillenmiş göç olaylarıdır.⁴

Göçebelik Batı Anadolu’da sürmekteyse de, asıl gelişme yeri Asya’dan gelen göçebelerin Türkmen adını taşıdıkları doğu’da da olmaktadır. Bugün bile Türkmenler Anadolu bozkırlardan Halep ve Şam’a kadar gitmektedirler ve güzergâhlarının her iki cephesinde de onları yerleştirme sorunu kendini ortaya koymaktadır. Daha önceki dönemlerde, Türk yayılmasının büyük başarılar sağladığı dönemde asla rahatsız edilmemiş olan göçebe Türkmenler, XVI. ve özellikle de onu izleyen yüzyıldan itibaren Osmanlı valileri ve vergi mültezimleri tarafından ilgilenilen unsurlar olmuşlardır. Osmanlı merkezi için söz konusu olan vergi toplamak, süvariler bulmaktır. Buna karşı sürdürülen mücadele o kadar inatçıdır ki, Alevi kabilelerin İran’a sürülmelerine yol açmıştır; bunun tersine Sünnîler batıya doğru ilerlemekte ve Yürüklerin göçebe haznesini yenilemektedirler. 1613’de Karaman eyaletinde, Konya’nın güney doğusunda bulunan bir aşiret, 70 yıl sonra Kütahya’nın yüksek yerlerindedir; hatta bazı gruplar Rodos’a geçmişlerdir.⁵

Osmanlı döneminde göçebeler, genellikle “Türkmen” ve “Yürük/Yörük” tabiriyle bilinmekteydi.⁶ “Türkmen” tabiri, önceden muhtelif Türk kavimleri arasında

⁴ Hüseyin Arslan, *Osmanlı’da Nüfus Hareketleri, (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler*, İstanbul, 2001, s. 177.

⁵ Fernard Braudel, *Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1989, s. 49.

⁶ Genellikle Anadolu’nun Kızılırmak’tan itibaren batı taraflarından Marmara ve Ege Denizlerine kadar uzanan alan ile Rumeli’de olup, at, koyun, keçi, deve ve katırdan ibaret sürülere sahip bulunan Türkmen aşiretlerine “Yörük” adı verilmektedir. Yörükler konar-göçer bir hayat tarzı içinde bulduklarından ve bu durumun bir icabı olarak yaylak-kışlak mahalleri arasında hareket halinde olduklarından göçebe tabiri ile isimlendirilmekte iseler de, Anadolu’daki aşiretlerin bu kelimenin ifade ettiği hayatı tam manasıyla yaşamadıkları anlaşılmaktadır. Bk. Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 228.

siyasî olarak kullanılan ve bilahare Oğuzların Müslüman olanlarına verilen kavmi bir tabirdi. Oğuz boylarının Anadolu'ya gelmesinden sonra ortaya çıkan “Yürük” tabiri ise yürümek fiilinden türetilen ve “yürü” veya “yörü” nün sonuna gelen “k” eki ile elde edilen bir kelimedir. Osmanlı döneminde “ Türkmen” adı, daha çok Anadolu'nun orta ve doğu bölgesindeki göçebeleri ifade etmek için kullanılırdı. “Yürük” adı da daha çok Anadolu'nun batı bölgesindeki ve Balkanlardaki göçebeleri ifade ederdi. Bununla birlikte, kullanıldığı coğrafi saha itibariyle hem “Türkmen” hem de “Yürük” adlarını birbirinden kesin çizgileriyle ayırmak bir hayli güçtü.

“Türkmen” tabiri, erken dönemlerde Anadolu'da ifade ettiği göçebe grubuna şüphesiz kavmi bir hususiyet vermekte idi. Ancak bu tabir, zamanla göçebelerin kavmi durumunu göstermekten ziyade “Yürük” tabirinin eş anlamlısı olarak onların hayat tarzlarını ifade eder bir hâle gelmiştir. Bunun yanı sıra göçebelerin hayat tarzlarını ifade etmek için Osmanlı döneminde diğer bazı tabirlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu tabirlerin en yaygın olarak kullanılanı “konar- göçer” di. Bu tabir onların hayat tarzlarını çok güzel bir şekilde ifade eder.⁷

İlkbahar gelince en büyük iş “ pirenmiş kış yerlerini” terk etmek ve özellikle hareket etmek, yola çıkmak olmaktadır. Bir Türk atasözü “ bir yürük herhangi bir yere gitmek zorunda değildir, kıpırdasın yeter.” Coğrafi zorunluluklardan çok geleneksel etkilere uyulmaktadır. Göçebelerin kendilerine ait dolanma yerleri vardır; bunun dışında yerleşiklerin nihayetsiz tekrarlanan muhalefetinin tehdidi altındadır. Göçebeler bu sonuncuların engellerini aşmak veya etrafında dolaşmak veya kırmak, çoğunlukla da sessiz ilerlemeleri karşısında geri çekilmek zorundadırlar. XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar, Küçük Asya'da çobanların göçebeliği yavaş yavaş dışlanmış, iç yayla ve çöküntü alanlarından temizlenmiş ve yüzyıllardan beri “ sağlıksızlığa ve terkedilmişliğe” uğramış, “ yazın salgın hastalıkların” alanı , “ yarı çöl” çevre ovalara atılmıştır: Kilikya, Pamfilya ovaları, Menderes veya Gediz vadileri. XVI. yüzyılda, yönetim Yürükleri hizaya getirmekten, hatta toprak vererek yerleştirmekten ve en fazla direnenleri maden ve istihkâm çalışmalarına göndermekten vazgeçmemiştir.⁸

Osmanlı bürokrasine göre göçebe hareketliliğinin altında yatan onların göçebe ruhu idi; onları göçebe yapan, ayıran ve ne yazık ki ele geçirilemez kılan şey onların “ yürüklüğü” idi. Göçebeler sabit bir yerleri olmadığından yalnızca konup göçtükleri için

⁷ İlhan Şahin “ Göçebeler” , *Osmanlı Ansiklopedisi*, YTY. , Ankara, 1999,s.132–133.

⁸ Fernard Braudel, *a.g.e.* s. 49.

bulunamıyorlardı. Bu durum onları idare etmekte güçlükler çıkarıyordu. Bu hareketlilikleri, uzak bir bölge de aniden ortaya çıkıp ekili arazilerde koyun otlatıp sorun çıkarabilmeleri ya da köylülere saldırmak gibi eylemleriyle potansiyel bir tehlike kaynağı oluşturuyordu. Dahası, örgütlenme biçimlerinin liderin aşiret içindeki otoritesinde yoğunlaşması, göçebeleri Osmanlı yönetiminin bir parçası olma bağlamında itaat etmeye de özendiriyordu. Göçebeler, liderlerinin aynı zamanda aşiretin kolluk gücü olarak görev yapmaları nedeniyle merkezi yönetimin kendi üstlerinde bir hakkı olmadığını da iddia edebilirlerdi. Osmanlı kanunları, yönetim güçlüğü çıkardığı için göçebeliğin hareket ve bağımsızlık boyutları üzerinde yoğunlaştı. Osmanlının göçebe tanımı, onların siyasi potansiyelleri ve askerî tehdit unsuru olmaları üzerinde netleşti. Demek ki göçebeler, sabit çiftçiler ve kentliler gibi devletin bildik düzenine kolayca uyum sağlayamayacak, çok özel bir tebaaydı. Osmanlılar her şeye rağmen yerleşik düzenin sorunu çözeceğine inanıyordu.⁹ Türk aşiretlerinin Çoğu Anadolu'da, bir kısmı da Rumeli'ndedir. Has, zeamet ve tımarlarda yaşayan bütün reâyâ hakkında olduğu gibi, bu aşiretleri de düzen altına almak, İmparatorluğun müdafaası için onların da kudret ve kuvvetlerinden istifade etmek için kanunlar ve nizamlar çıkarılmıştır. Bütün aşiretler hakkında genel bir hüküm yoktur. Çünkü her hüküm, ancak bu aşiretler herhangi bir vazifeye me'mur oldukları veya aşiretler arasında yaylak ve kışlak yüzünden bir olay ve herhangi bir aşiret diğerinin tecavüzüne ma'ruz kaldığı veya iskân olunan aşiretler iskân mahallerinde kaçıp Anadolu'nun ötesinden berisinde şikâyet olduğu zaman, bu hallerin önüne geçmek için yazılmıştır. Gerek Fatih'in gerek Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunnamelerinde bu Türk aşiretleri hakkında birçok maddeler mevcuttur.¹⁰

Osmanlılar göçebeleri, bağımsızlığın ve hareketliliğin beslediği bir tehdit, yerleşik toplum rüyasına karşı potansiyel bir tehdit olarak gördüler. Uygarlık dışı yaşamlarından kendilerinin ve daha çok Osmanlıların kurtarılabilmesi adına, göçebeler için “iskân ve yerleşme” daha hayırlı olurdu. Göçebeler yerleşik toplumun ayrı bir dilimini oluştursalar da her şeye rağmen yine de bu yapıya uymak zorunda kaldılar.¹¹

⁹ Rudi Paul Lindler, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler Ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, Ankara, 2000, s. 95.

¹⁰ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, 1989.

¹¹ Rudi Paul Lindler, *a.g.e.* s. 96.

1- OSMANLI İSKÂN SİYASETİ

a- KURULUŞ VE GELİŞME DEVRİNDE İSKÂN POLİTİKASI

Osmanlı devleti, kuruluş, genişleme, duraklama, gerileme ve çöküş devirlerinde siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlere bağlı olarak iskân politikasında farklı şekillerde hareket etmiştir. Kuruluş ve genişleme dönemlerinde önce Anadolu sonra Rumeli’de yeni fethedilen topraklara konargöçer Türk boy ve oymaklarından bir kısmını yerleştirerek buraların Türkleştirilmesini ve şenlendirilmesini sağlamıştır. Belirli bir politikaya uygun iskân metotlarına göre yapılan bu yerleştirme hareketleri, mali ve idari bakımdan müstakil bir kurum olan arazi vakıflarına dayanılarak yürütülmüştür. Böylece vakıflar ve temlikler sayesinde sosyal ve ekonomik hayat canlanmış, bataklık ve ıssız yerler kullanılabilir hale gelmiştir. Sistemli yapılan iskân metotlarından biri de sürgünlerdir.¹² Devlet gerekli gördüğü zaman halkı sınırları içinde başka yerde iskâna tabi tutmuştur. İskânda dikkat edilen hususlar ise şunlardı. Bir kere iskânlarda gönderilenler arasında tüccar, esnaf, sanatkâr gibi mesleklerden olanlara dikkat edilmiştir. Ayrıca her köy ve kasabadan belirli haneler alınarak başka yerlerde karma olarak yerleştirilmiştir. Bu gibi haneler belirlenirken aralarında düşmanlık olanlar ve toprak sıkıntısı çekenler tercih edilmiştir. Böylece devlet iskân politikası uygularken olaya sadece siyasi olarak yaklaşmamış, ekonomik ve sosyal olarak da düzeni sağlamaya çalışmıştır.

1071 Malazgirt Savaşı neticesinde Anadolu’nun kapıları Türklere açılmış ve yoğun bir Türk nüfusu Anadolu’ya doğru akmıştır. Türk boylarına mensup oymak ve cemaâtlar, Anadolu’nun çeşitli bölgelerine dağılarak yurt tutmuş idi.¹³ Bunlardan biri de Oğuzların Üçok koluna mensup ve daha sonra büyük bir İmparatorluğun kurucuları olan Kayı’lardır.¹⁴ Türklerin Anadolu’yu yurt tutmalarının ardından bu tarihi yarımada kesif bir yerleşmenin meydana geldiği bilinmektedir. Selçukluların yerleşik ve yerleşik

¹² Ömer Lütfi Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara, 1942.

¹³ Alparlan Demir, “Bozdoğan Teşekküllerinin Tarihi Gelişimi” *Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2000, s.103, Anadolu’da iskân eden Oğuz boyları hakkında geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1980.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Tarihi” , (Başlangıçtan 1774’e Kadar) *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, s. 696 Ayr. bk. Anadolu’nun Fethi ve İskânı konusunda, Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*, İstanbul, 1940, s. 161–185, Metin Kunt, *Siyasal Tarih (1300–1600) Türkiye Tarihi*, yay. Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul, 2000, c.2, s. 21–46.

olmayan toplum düzeni, zamanla siyasi iktidarın zayıflaması ve Moğol istilası sebebiyle giderek değişme göstermeye başlamıştır. Bu durum XIII. ve XIV. yüzyıl Anadoluşunda Osmanlı Devleti'nin doğuşuna temel oluşturacak nüfus hareketleriyle kendisini göstermiştir.¹⁵

İlk Osmanlılar kafalarda canlandırılmak istendiğinde, aynı klişeler ortaya çıkar hep: kırdā sürüleriyle dolaşan çobanların düşsel güzellikteki görüntüsünün karşısına, önlerine ne çıkmışsa yıkıp geçen acımasız savaşçılarının, ya da kılıçlarının ucunda imanlarını yayan gözü dönmüş din adamlarının görüntüsü getirilip konur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki ilk Osmanlılar, kelimenin tam anlamıyla göçebe, yani bir yerde mekân tutmadan yolları aşındırıp duran kişiler değildirler. Kabileler halinde yaşar ve sürüleriyle beraber yaylaya çıkarlar. Sonbaharda, kışlamak için ovalara inerler ve yazın başlangıcında, yeniden dağın yolunu tutarlar. Erkenden belli sayıda küçük kenti, 1326'da da Bursa'yı fethetmiş olsalar da, çadırlarda barınırlar hâlâ; 1329'da III. Androkinos Pelekanon Savaşına giriştiğinde, Bizanslı tarihçi İoannis Kantekuzenos'un gösterdiği gibi böyledirler. İlk Osmanlılar, her türlü kent yaşamına karşı çıkan kişilerde değildiler.¹⁶ XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu' sunun sosyal şartlarını sürdüren Osmanlı Beyliği, tarihi ananeye göre önceleri yaylak-kışlak hareketliliği yaşayan, ancak yerleşik hayata daha yakın bir özellik gösteren siyasi bir teşekkül olarak ortaya çıkmıştır. Buldukları bölgedeki kadim şehir ve kasabalarla köyleri ve buralarda yaşayanları hemen hiç yadırgamadan kabullenmiş olmaları bir yana, kısa süre sonra buraları inşa ettirdikleri cami, medrese, mescid, han, hamam vb. gibi yapılarla takviye etmeleri, çarşı pazar gibi basit üretim sistemlerini bilmeleri, onların yerleşik hayatın hiç de yabancı olmadığı, şehir hayatına ve hepsinden de önemlisi çiftçiliğe, toprağa bağlanmaya karşı çıkmadıklarını düşündürmektedir.¹⁷ İznik'te camiler, medreseler, aşhaneler, hamamlar, köprüler ve hanlar boy atar durur. Kimi zaman bir büyük bütünlük gösteren bu yapılar, çevresinde halkın günlük yaşamının örüldüğü yeni bir mahallenin çekirdeğini oluştururlar. Bursa 'da Orhan Camisinin yanında, 19–28 Nisan 1360 tarihli vakıf senedinden öğrendiğimiz gibi, bir hamam, bir aşhane, bir mutfak, geçici yolcular

¹⁵ Feridun Emecen , “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler” *Osmanlı Ansiklopedisi*, YTY, Ankara, 1999,c.4, s. 91.

¹⁶ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, c.1, İstanbul,1995, s.36.

¹⁷ Feridun Emecen, **a.g.m.** s.91.

ve binekler için barınaklar vardır. Böylece, yalnız ruhun selameti kaygısında değildir insanlar, insan bedeninin rahatlığı da düşünülür.¹⁸

Osmanlı Beyliğinin devlet haline geliş sürecinde, ilk yerleşik cemiyetin, idareciler, dini liderler, ulema, esnaf grupları dışında asıl geniş kitlesini yani “ sessiz tabanını” şehirlerde üretim faaliyetlerine katılan şehirliler ve köy denilen şehirlerden ayrı bir statüye sahip olduğu anlaşılan küçük iskân birimlerindeki “ çiftçi köylüler” teşkil etmekteydi.¹⁹

Bu çerçevede Osmanlı Devleti de kendisini ayakta tutan unsurların durumuyla yakından ilgilenmiştir. Fetihlerde neredeyse sistemli olarak uygulanan iki farklı safha olduğu anlaşılıyor. İlk olarak komşu devletler üzerinde bir çeşit hükümdarlık tesis etmeye çabalamışlardır. Daha sonra yerli hanedanları tasfiye ederek, bu ülkeleri doğrudan denetlemeye çalıştılar. Osmanlıların doğrudan denetimi, temel olarak ülkelerin kaynak ve nüfuslarının düzenli bir şekilde tahrir defterlerine kaydedilmesine dayanan tımar sisteminin uygulanması anlamına geliyordu. Aslında tımar, tedrici bir temsil amaçlayan Osmanlı kurumlarıyla yerel şartların ve sınıfların ılımlı bir uzlaşmasıydı. Bu safhalar yavaş yavaş gelişen Osmanlı fetihlerinde bilinçli bir şekilde uygulanmış, Osmanlı tarihinin başlangıcından itibaren gözlemlenmiştir. Örneğin hanedanın kurucusu Osman Gaziyle Harmankaya tekfuru Köse Mihâl Samsa Çavuş ve diğer tekfurların daha sonra haraçgüzarlığa dönüşecek ilişkisi başlangıçta mütteliklik biçimindeydi. Bunun nedeni büyük ihtimalle, uç emirleri ve beylerin bulunduğu uçlardaki kendine özgü askeri örgütlenmeydi. Osmanlı Devleti bu şekilde birçok topraklarına katmayı başarmıştır. Bu dönemde tahrir defteri yöntemi Osmanlı yönetiminin temel araçlarından birisi olmuştur. I. Bayezid, aynı zamanda yerli aristokrasinin yerine kölelerini geçirecek Anadolu’da yeni fethedilen topraklarda köklü değişikliklere girişti. Fakat bu yöntem tepkilere yol açmış hatta İmparatorluğun 1402 ‘de çöküşü buna bağlanmıştır. Gerçekten de Osman ve Orhan Gaziler döneminde haraçgüzarları ve güçlü uç beyleriyle yarı-feodal olan devletin geleneksel kurumlarıyla İslami bir sultanlığa dönüşmesi, eski İslami ve İlhanlı idare biçimlerini olduğu gibi benimseyen I. Bayezid’in işiydi.1402’de Timur tarafından yıkıldıktan sonra, idare sisteminin kalıntıları imparatorluğun yeniden kurulmasına çok büyük ölçüde katkıda bulundu. Bir noktaya da değinmek gerekirse, Osmanlı başkentindeki tımar defterleri,

¹⁸ Robert Mantran, **a.g.e.** s.37.

¹⁹ Feridun Emecen, **a.g.m.** s.91.

yeni fethedilen bölgelerdeki tımarlarını I. Bayezid'e borçlu olan tımar sahiplerinin mülkiyet hakkını teminat altına alıyordu. Bu nedenle de tımar sahipleri, toprak birliğinin Osmanlı sultanının otoritesi altında yeniden sağlanmasıyla yakından ilgilidiler. I. Bayezid'in çabalarının boşa gitmediği buradan anlaşılıyor.²⁰

I. Bayezid'in halefleri I. Süleyman, I. Mehmed ve II. Murad ılımlı siyaseti devam ettirdiler ve yeniden kurulan, Balkanlardaki küçük devletlerin ve eski Anadolu Türk beyliklerinin varlıklarını tanıdılar.

İki safhalı Osmanlı fetihlerinin, aslında tarihsel şartların bir sonucu olduğu görülüyor. Gelenek, Fatih'in kesintisiz seferlerle sağlanan birlik faaliyetlerinin sonrasında da varlığını sürdürdü.

Ordu fetihten sonra geri çekilmeden önce stratejik önemli yerlerde birçok bölgeye hemen küçük birlikler yerleştirirdi. Bu bölgede önemli olmayan kaleler yıktırılırdı. Bu tedbirlerle bu bölgelerde askeri birlik bulundurmamak zorunda kalmamış ve yerel beyler tarafından oluşturulacak herhangi bir hareket önlenmiş olacaktı. Daha sonra da esas güç olan sipahilere bu bölgelerden tımar verilirdi.

Sınırlı sayıda da olsa bazı bölgelerdeki yerel nüfuzdan ihtiyacı olacak kuvveti görevlendirilmeye gidilmiştir. Amaç, ordunun büyük bölümünün çeşitli bölgelerde tutmaktır. Bu yerel güçlerin sadakati, bazı vergilerden muaf olma gibi özel imtiyazlarla teşvik edilirdi. Ne var ki bu imtiyazlar sürekli değildi ve sultanın isteğiyle geri alınabilirdi.²¹

Osmanlı Devleti yeni fethedilen yerlerin güvenliği için bir iskân ve toplu sürgün sistemi uygulamıştır. Bölgede bulunan göçebeler ya da o bölgedeki sorun yaratabilecek ya da daha yaratmış olan bölge ahali İmparatorluğun uzak bir bölgesine gönderilirdi. Osmanlı Devleti fethedilen topraklara Türk nüfusun yerleştirilmesine büyük bir önem göstermiştir.²²

Osmanlı Devleti bu sürgün yöntemini en erken dönemlerde kullanmıştır. Örneğin 24 Eylül 1572 tarihli sürgüne ait sultan fermanına göre Anadolu, Sivas, Karaman, Dulkadiyiye vilayetlerindeki her on aileden biri yeni fethedilen Kıbrıs'a gönderilecekti. Bu sürgünün nedeni adanın ıslahı ve güvenliğinin sağlanmasıydı. II.

²⁰ Halil İncalcık "Osmanlı Fetih Yöntemleri" *Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı)* , S.19, İstanbul, 2006,s. 115.

²¹ Halil İncalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler Ve Vesikalar I*, TTK, Ankara,1987, s.163.

²² Halil İncalcık , " Osmanlı Fetih..." s. 117-121.

Mehmet döneminde Sırbistan, Arnavutluk, Mora ve Kefe den İstanbul'a yapılan toplu sürgün olmuştur. Bunların amacı yeni başkent in refahı içindi.²³

Osmanlılar, Balkanlara geçer geçmez, oralarda yeni bir mesele ile karşılaştılar. Bu müslüman olmayan yeni ve yabancı bir muhitte tatbik edilmesi gereken bir kolonizasyon siyaseti idi. Bu suretle, Avrupa'da uzun bir zaman emniyetle hareket edebileceklerdi. İstila edilen geniş topraklarda, Bulgar, Sırp, Rum, Arnavut, Macar, Latin gibi çeşitli milletler vardı. Bu milletlerin kurdukları siyasi birlikler ve devletler, Osmanlı saldırısı karşısında çökmekte; Anadolu'dan gelen ordular az zamanda Tuna'ya dayanmış bulunmakta idi. Bu yeni ve yabancı muhitlerde ise yalnız askeri bir istilanın geçici olacağını tarih gösteriyordu. Bunun için, ilk tedbir olmak üzere, bu yeni muhitlere, Anadolu'dan Türkmenleri göndermek ve yerleştirmek ile işe başlandı. Bu tehcir ve iskân, II. Osmanlı Beyi Orhan zamanında başlamıştı. Osmanlılar, Gelibolu yarım adasına ayak basar basmaz, oralara, Anadolu ve Karesi vilayetlerinden “ Göçer Kara Arap evleri” götürmüş ve yerleştirmişlerdir. Bu tehcir ve kolonizasyon işi I. Murad zamanında da devam etti. Osmanlılarda bu tehcir işi özellikle kolonizasyonu temin ve o muhitleri Türkleştirmek amacıyla yapılmış değildir. Doğudan Anadolu'ya göçlerin ardı arkası kesilmiyordu. Bunlar bir yere bağlanmadıkça, başıboş dolaşmakta, istedikleri yaylalara çıkmakta ve ovalara inmekte idi. Bu göçen halkla yerleşik reâyâ arasında geçimsizlikler oluyordu. Başlıca sebebi, göçer halkın köy sınırları içinde tarla veya meralara hayvanlarını sokarak mahsullere zarar vermeleri idi. Bu yüzden, hükümet merkezine birçok şikâyet olurdu. Osmanlı idarecileri, reâyâ ve Türkmenleri iskân için, bir yerden diğer bölgelere aktarırlardı. Bu işler her zaman gereği gibi düşünülüp tatbik edilmediğinden, reâyâ ve göçer halkı memnun etmezdi. Onun için, iskân edilen cemaâtler, yerlerini beğenmezler; hükümetin emirlerini dinlemeyerek oraları terk ederler ve muhtelif yerlere dağılırlardı. Bu durumun önüne geçebilmek için, perişan olan reâyâyı toplayarak eski yerlerine götürmek üzere, livâlara ve kadılıklara emir gönderilirdi. Rakka civarına iskân edilen cemaâtler buralarını beğenmeyerek memlekete dağılmaları Aydın ve Saruhan livâlarına gelmeleri üzerine, yazılan bu emirler buna örnek teşkil etmektedir.²⁴

²³ Halil İnalçık, “Osmanlı Fetih...” s. 117–121.

²⁴ İbrahim Gökçen, *16.ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük Ve Türkmenler*, İstanbul, 1946, s.19–21.

Başta da belirttiğim gibi İmparatorluğun gelişmesinde, yeni fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinde olduğu kadar, boş yerlerin şenlendirilerek ekonomik bir hareket sağlanması, kasaba ve köyler kurulması imkânını veren konar-göçer aşiretlerin önemi oldukça büyüktür. İlk iskân hareketiyle birlikte yeni alınmış yerlere ahali sürgün ederek, muhtelif yerlerde vakıflar tesis ederek ve müstakil derbend tesisleri kurup buralara ahali yerleştirmek sureti ile özetlenebilen bir iskân politikası takip edilmiştir.²⁵

Kuruluş devrinde, ordunun ardından veya onlarla birlikte hareket eden tarikat mensubu birçok dervişin, ıssız yerlerde yolların geçtiği önemli mevkilere zaviyeler ve tekyeler inşa etmesiyle ilk teşebbüsler başlamış, kurulan bu tekve ve zaviyeler ilk iskân nüvelerini teşkil etmiştir.²⁶

Osmanlı Devleti, kuruluş devrinde konar-göçer Türk aşiretlerini yeni alınan bölgelerin Türkleştirilmesinde kullandığı gibi, yerleşik ahaliye nazaran savaşçı vasıfları, bir disiplin ve teşkilat içinde olmaları sebebiyle de onları bu fethedilen bölgelere nakletmişlerdir. Nitekim fethedilen yeni topraklardan da Anadolu'ya insan toplulukları nakledilmiştir. İki yönlü yapılan sürgün sayesinde çeşitli menşeden halkın birbirleriyle kaynaşması ve merkezi idarenin kuvvetlenmesi gayesi takip edilmiştir. I. Bayezid devrinde aşiretlerin Rumeli'nin Türkleşmesi amacı ile daha büyük ölçüde Rumeli'ye nakledildikleri görülmektedir. Osmanlıların daha Rumeli'ye geçtikleri andan itibaren Türk topluluklarının buraya nakledildikleri bilinmektedir.

Osmanlı devlet adamları ve padişahları Anadolu'nun insan kaynağını çok iyi tanıyorlardı. Öncelikle, hareket yeteneği yüksek olan göçerleri ele aldılar. Toplumun huzuru bakımından bu karar son derece önemliydi. Sipahi, yaya, müsellemler, vakıf gibi bir kuruma bağlı olan ve vergisini ödeyen yerleşik nüfusun hukukî durumu değiştirilmedi. Batı Anadolu 'da kalabalık olan Yürük grupları arasında ilk göçürülenler Karesi Bölgesi'nde konaklayanlar oldu. Bunlar daha sonra Süleyman Paşa tarafından Gelibolu'ya iskân edilmişlerdi. (1356–1357) 1374–1375 yıllarında Lala Şahin Paşa Drama, Serez ve Karaferya'yı fethettikten sonra Saruhan'daki göçerlerin bir kısmı buraya nakledildi. I. Bayezid, Batı Anadolu hareketi sırasında Saruhan Beyliği'ni Osmanlı topraklarına dâhil etti. Padişah buradaki nüfus yoğunluğunu azaltmak ve fethedilen bölgenin nüfusunun yerini değiştirmek gereğini uyararak Saruhan bölgesindeki

²⁵ Derbent teşkilatı için bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, İstanbul, 1967.

²⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* Ankara, TTK, 1991, s.3.

oturan Yörükleri Rumeli'ye geçirdi. Bu durumda Saruhan ili, Karesi den sonra göç veren ikinci bölge oldu. Osmanlı Devleti, Türkmen beyliklerinin topraklarını fethettikçe beylik mensubu olan yerleşik ve göçerlerle önemli sorunlar yaşamıştır. Bunlar kendi beyliklerinden uzaklaşmak istememişler, Osmanlıyı benimsememişlerdir. Bu durum daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiş, her biri Saruhanlı, Dulkadirli, Karamanlı olarak kalmaya devam etmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı sınırları içinde yer almalarına rağmen Batı Anadolu'da ki Türkmen Beyliklerinin topraklarında oturan halk bir süre sonra Osmanlı Devleti için sorun olmuş ve bu durum devam etmiştir. Bayezid, göçerleri verimli ve geniş Rumeli topraklarına göndererek çözüm üretmek istedi. Devlet, Osmanlı hizmetine girmiş olan Anadolu Beylikleri yöneticilerini de Rumeli de çeşitli görevlere tayin ederek bir taraftan onları onurlandırmış diğer taraftan eski hâkimiyet alanlarından uzaklaştırmış oldu.²⁷ Mühimme ve Tapu Tahrir defterlerindeki yüzlerce kayıt, XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca Türklerin, kendi arzuları ile veya hükümet zoru ile ferden yahut gruplar halinde Rumeli'ye geçerek çeşitli bölgelere geçtiğini göstermektedir. Diğer bir kanıtta bu defterlerde geçen köy isimleridir. Bu isimler, Anadolu'nun nerelerinden ve hangi beyliklere mensup Türk oymak, boy ve aşiretlerinin Rumeli'ye geçmiş olduğunu göstermektedir.²⁸

I. Bayezid devrine ait ilk iskân kaydı, 1400–1401 yıllarında tuz yasağını kabul etmeyen Menemen Ovası'nda kışlayan aşiretlerden “ Göçerevli” e ait olup, Filipe taraflarına sürgün edilmişlerdir.²⁹ Rumeli'de yapılan Osmanlı fütuhatını takiben oralara iskân için konar-göçer sevk eden yerlerden biri de Saruhan'dır; bazı Anadolu beyliklerinin henüz Osmanlı hâkimiyetine altına girmediği halde, idarelerinde bulunan bazı aşiretlerin Osmanlı fetih hareketlerine katılmalarında, fethedilmiş veya fethedilecek topraklar için yapılan propagandaların da tesiri büyük olmuştur. Fakat o topraklarda daha iyi ve rahat hayat yaşayabilme ve daha rahat hareket kabiliyetinde bulunabilmeleri düşüncesi daha müessir bir rol oynamıştır. Saruhandan Rumeli'ye geçen Yörüklerin I. Murad veya I. Bayezid devirlerinde Rumeli'ye geçtikleri hakkında iki ayrı kanaat olmasına rağmen, Osmanlı kaynaklarındaki ibarelerin tetkikinden bu geçişin I. Murad'ın devrinde olduğu anlaşılıyor. Buna göre 1385'te Saruhandan bazı aşiretler Serez tarafına geçirilmiştir, fakat bu naklin 1387'de olduğu da ileri sürülmektedir.³⁰

²⁷ Halime Doğru, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti” , *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, YTY, 2002,s. 168–169.

²⁸ Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 182.

²⁹ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s.4.

³⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987, Eren yay. s. 102,103.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köyden şehre göç hadisesi ortaya çıkmış, bu yüzden İstanbul gibi büyük kentlere göç edip yerleşme yasağı konulmuştur. Bu politika ile amaçlanan, üretimin ve vergi gelirlerinin düşmesini engellemektir. Devlet bu gibi göç olaylarını önlemek için birçok önlem almaya çalışsa da bunun başarısız olduğunu XVI. ve XVII. yüzyıllarda görmekteyiz. Nitekim bu yüzyıllarda Osmanlı köylüsü oldukça hareketliydi. Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında yaşayan şehirli ve köylüler, her sene Toros dağlarındaki yaylaklara çıkardı. Diğer yandan birçok göçebe aşiret ticari ürün yetiştirmek ile uğraşır. İklim şartlarına göre tarımcılık ya da hayvancılık yapılırdı. Böyle bir kırsal toplumun sürekli hareketli olması beklenmektedir. Bu şartlarda kanunnâmelerin günlük hayatta düzenli olarak uygulanan yerleşik kurallar olarak değil, pek düzeltilmeyen bir durumla başa çıkma çabaları olarak yorumlanması daha uygun olacaktır. Bu yüzyıllarda Ege kentlerine göçü özendir, ticaretin giderek gelişmesiydi. Ayrıca, XVI. yüzyıla ait bir tahrir defterinde Ayasuluğ'a göç eden kişilerin bazı vergilerden muaf tutulacakları, neden olarak da kıyı kentlerinin korsanlardan korunabilmesi gösterilmektedir.³¹

b- İSKÂN POLİTİKASINDA DEĞİŞİM

XVI. y.y. sonlarında başlayıp XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devam eden uzun harpler dolayısıyla iç karışıklıklar artmış ve devlet için büyük mesele haline almıştı. Harplerin getirdiği mali külfet, halka yüklenen ağır vergilerle kapatılmaya çalışılmış, devletin otoritesindeki zayıflık sebebiyle de meydana gelen eşkıyalık hareketleri sonucu, yerleşik halk güvenli gördüğü yerlere göç etmeye başlamış ve böylece birçok yer harap duruma düşmüştü. Üstelik göçebe aşiretler sürekli yer değiştiriyor ve bu esnada yerleşik halka da zarar veriyorlardı. Böylece devlet, tarım üretiminin artırılması amacıyla harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilmesini öngören bir iskân politikası uygulamak zorunda kalmıştır. Bu amaçla konar-göçerleri buralara yerleştirmek istediği gibi, iç göç yüzünden yerlerini terk eden ahaliyi de yerleştirmek durumunda kalmıştır.³²

³¹ Hüseyin Arslan, a.g.e. s. 189.

³² <http://www.avsarobasi.com>.

Genel olarak kuruluş ve genişleme devrinin ardından, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren imparatorluğun bünyesi dinamizmini ve etrafa yayılma durumunu kaybetmeye, statik bir hal almaya başlayınca, dışa dönük olarak devam eden iskân politikası da yerini yavaş yavaş bir iç iskân politikasına terk etmeğe başlamıştır. Hatta Köprülüler devrinde bazı yerlerin alınmasına rağmen bu durum değişmemiştir. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devlet için büyük problem haline alan iç karışıklar ve yapılan uzun savaşların ortaya çıkardığı iktisadi buhranın çeşitli halk kütleleri üzerinde meydana getirdiği baskı, onların yerini terk ederek kendileri için daha uygun alanlara göç etmelerine ve birçok meskûn yerin harap olmasına sebep olmuştur. Bu ise, ekonomisi ziraata dayanan devletin, zirai gelirinin azalması demektir. XVII. asırda başlayan ve XVIII. yüzyılda da iskân siyaseti olarak yürütülen “ *harap ve sahihsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraata açılması*”şekli, bu siyasetin esasını teşkil eder.³³

XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Anadolu kentlerinin, İstanbul’un gelişmesi için gerekli emek ve sermayeyi sağlamaları istenmediği sürece, büyük ölçüde kendi hallerine bırakıldıkları, çıkarılan adaletnâme ve fermanların pek de kalıcı çözümler bulamadığı anlaşılmaktadır.

Batı ve Orta Anadolu’nun Osmanlı İmparatorluğu’nun çekirdek alanı denilebilecek bir bölge içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın teknolojik koşullarında kara taşımacılığı büyük zaman ve para harcanmasını gerektiriyordu. Dolayısıyla Osmanlı idaresi, günlük işleyişi için gerekli para ve malların önemli bir bölümünü başkentten fazla uzak olmayan yörelerden sağlamaya çalışırdı. Hükümet merkezine uzak alanlardan elde edilen gelirler, gerek duyulduğunda başvurulacak bir yedek olarak kabul edilirdi.³⁴

³³ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s.5.

³⁴ Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 229.

Önemli bir mevkie sahip konargöçer gruplar, iskân siyasetinde oynadıkları önemli rolden dolayı ayrı bir statüye dâhil olmuşlardır. Bunları birer alt başlık altında incelersek konu daha net anlaşılacaktır.

2- KONAR-GÖÇERLERİN SOSYAL DURUMU

a- KONAR- GÖÇER HALK VE İDARÎ DURUMLARI

Yaşadıkları hayat tarzına göre mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arasına daimi olarak hareket etmektedirler. Yaylak ve kışlak bölgeleri bazen birbirinden çok uzakta bulunmaktadır. Erzurum yaylalarına, Fırat nehrinin çıktığı yerlere yaylamağa giden bir oymak, kışlak için Suriye çöllerine kadar inmekteydi. İktisadî hüviyetleri itibariyle hayvancılıkla meşgul olan aşiretler biraz da sürülerine otlak bulmak zorunda kalıyorlardı.³⁵ Gerçek anlamda göçebe hayatı yaşayan aşiretlere nazaran, bazı konar-göçer gruplarının, yazın hayvancılıkla uğraşmaları yanında, kışlaklarında etkin, yani bir nevi küçük ziraat yaptıkları da göz önünden uzak tutulmamalıdır. Bu sebeple bu gruplar için, göçebe yerine kanunnamelerde ve resmi kayıtlarda konar- göçer tabiri kullanılmıştır. Onların başıboş gruplar olarak telakki edilmelerine, yaylak ve kışlaklarına hareketleri esnasında yolları üzerinde bulunan yerleşik ahalinin ekinlerine ve mallarına zarar vermeleri sebep olmuştur. Bunun neticesi olarak da yerleşik ahalinin onları devlete şikâyet ettikleri görülmektedir. Konargöçerlerin hayatlarını daha iyi anlamak için yaşadıkları çadırları da incelemek gerekir. Buna göre, genel olarak 3 tip çadır bulunmaktadır. Bunlar; a- Koyun kılından döverek yapılan keçe çadır, b- pamuktan yapılmış müdevver çadırlar, c- keçi kılından, el tezgâhı ile dokunmuş, sonra birbirine dikilmiş direkli kara çadırıdır.³⁶

Konar- göçerlerin tam olarak tanınması, onların ancak içtimaî, iktisadî, hukukî durumlarını ve vergi nizamlarını bilmekle mümkün olur.³⁷

³⁵ Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s. 12.

³⁶ Celal Erdönmez, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti Ve Konar Göçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi* (1840–1876) On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 12,Samsun, 1995. Ayrıca bk. M. Muhtar Kutlu, “ Göçerlerde Mekânsal Düzenleme: Çadır Ve İlişkisi” *Anadolu'da Ve Rumeli'de Yörükler Ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara,2000,s. 212.

³⁷ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s.15.

b- SOSYAL DURUMLARI

İl³⁸ yahut ulus ismi altında gruplandırılan konar- göçer halk, sırasıyla boy³⁹ (kabile) , aşiret⁴⁰, cemaat⁴¹, oymak⁴² , mahalle, oba(aile) şeklinde ayrılmıştır.⁴³ Her boyun başında Bey (Boybeyi) ismi verilen ve boyun idari işlerini yürüten bir kişi bulunurdu. Konar- göçerleri bir sınıflandırmaya tabii tutacak olursak: bir boydan ibaret olan, tek başına müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar; bir boydan ayrılmış ve zamanla çoğalarak sayıları dörtten on altıya yahut daha fazla olan oymaklar, federasyon şekli gösteren teşekküllerdir. Konar- göçer aşiretlerin her birinin başında kethüdâ denilen bir yönetici de bulunmaktaydı. Kethüdâlar boy beyinden farklı olarak sadece uhdelerinde bulunan cemaâtin veya cemaâtlerin idari sorumluluğunu üstlenmiştir. Kethüdâlar da, boy beyinin tayinin de olduğu gibi aşiret ileri gelenlerinin önerisi, boy beyi ve voyvodanın hükümete arzı ve hükümetten gelen berât-ı şerîf ile tayin oluyorlardı. Kethüdâların temel görevi; vergi toplamak, uhdelerinde bulunan aşiretlerin düzenini sağlamak ve tahririn yapılacağı zaman emînlere yardımcı olmaktı. Bazı hallerde sipahi olarak da savaşa gidiyorlardı. Kethüdâlar hakkında oymak (cemaât) ahalisinin kefaletleri istenildiği gibi kanunen tayin edilmiş olan vergilerini “ has voyvodalarına” vermeyi taahhüt etmeleri şarttı. Eğer oymağı idare de acz gösterirler ve vergi toplama da ihmalleri görülürse, oymak ahalisinin şikâyetleri ve has voyvodalarının bu durumu onaylamaları ile görevlerinden alınarak yerlerine daha uygun biri seçilirdi.⁴⁴

³⁸ İl; eski Türk cemiyetinde siyasi teşkilatlanmanın en üst kademesini teşkil eden il, siyasi bakımdan da muntazam teşkilatlı millet anlamına geliyordu. Geniş bilgi için bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1995.

³⁹ Boy; kimi kaynaklarda aşiret olarak geçer. Bk. Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s.14.

⁴⁰ Aşiret; Cemaatler, aşiretlere tabii idi.

⁴¹ Cemaat; bazı araştırmalarda oymaklarla aynı anlamda kullanılmaktadır. bk. Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s.15.

⁴² Oymak; cemaatlere bağlıdır.

⁴³ Örneğin, Cengiz Orhonlu eserinde konar-göçerleri, boy(aşiret), oymak(cemaat),oba (mahalle) şeklinde sıralamıştır. Bk.**a. g.e.** s. 14.

⁴⁴ A. Latif Armağan, “ Osmanlı Devletinde Konar- Göçerler” *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, Ankara,1999,s.145.

Oymakların başına, oymak ileri gelenlerinin kendi aralarından seçtiği kişiye “oymakbaşı” denirdi. Bu kişi, oymağın sevk ve idaresinden sorumluydu.⁴⁵

c- EKONOMİK DURUMLARI

Konar- göçerler hayat tarzlarına uygun olarak hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Bununla birlikte, bir tür basit ziraat yaptıkları da görülmektedir. Fakat bunların asıl yaptıkları iş hayvancılık dolayısıyla çobanlıktı. Sahip oldukları büyük sürüler koyun, keçi, deve, at ve hatta katır ile Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinin ihtiyaçlarını gideriyorlardı. İstanbul'un et ihtiyacının bir bölümü buradan sağlanıyordu. Konar-göçerlerin teşekküllerin bazıları özellikle koyunculukla ünlenmişlerdir ki bunlar arasında Yeni –il ve Halep Türkmenlerini kaydetmek gerekir. Koyunların hastalık nedeniyle kırılması veya eşkıya baskınları sonucunda çalınması halinde aşiretlerin, koyunculuğa dayanan ekonomik hayatları büyük sarsıntıya uğruyor, bu yüzden bazı aileler, hatta bazen aşiretlerin tamamı fakir düşüyordu. Böylece, vergilerini ödeyemeyecek duruma gelen aşiretler genellikle yeniden tahrîre tabi tutuluyor veya sadece koyun ve deve sayısını tespit etmek amacıyla da tahrîr yapılıyordu.

Devlet, konar-göçer aşiretlerin ziraata alışmaları için azamî gayret sarf ederek, zirrate zarar verenlerin üzerine asker sevk edileceği bildirilmiştir. Bu yöntemle hem aşiretlerin eski yerlere geri dönmesi önlenmeye çalışılmış hem de ziraât üretimin artırılması düşünülmüştür.⁴⁶

Konar-göçerler ülke ekonomisine önemli bir katkıda bulunmaktaydılar. Sahip oldukları koyun ve keçi sürüleri ile iç pazarın et, süt, yağ, peynir ihtiyacını karşılıyor, ayrıca; at, deve, katır yetiştirerek ulaşım sorunlarını çözüyorlardı. Konar-göçerler, ihtiyaçları olan ürünlerin büyük bir bölümünü takas yoluyla sağlıyorlardı. Ürettikleri hayvansal ürünleri verirler, tahıl ürünleri alırlardı. İhtiyaç fazlası olan süt, yoğurt, peynir, yağ ve yapağı gibi ürünleri kondukları yere yakın bir pazar da satar veya başka bir şeyle değiştirirlerdi. Bu nedenle konup göçtükleri yerlere yakın köy ve kasabalar, konar- göçerler için uygun bir ticaret sahası olmuştur.⁴⁷

⁴⁵ Tufan Gündüz, “ Bozulus Ne İdi?” *Anadolu'da Ve Rumeli'de Yörükler Ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara,2000, s. 12.

⁴⁶ Celal Erdönmez, **a.g. t.** s. 40.

⁴⁷ A. Latif Armağan, **a.g.m.** s. 147, Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s.21. Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s.19.

Ancak hayvancılıkla geçinebilecek insan sayısı sınırlı olduğundan fazla nüfus başka yerlerde iş aramak zorunda kaldı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arnavutların durumu buna benzemektedir. Arnavutlar iş bulmak için Rumeli'nden Anadolu ve İstanbul kesimlerine gelerek zanaat, hizmet ve paralı askerlik yapmaya başladı. Bazıları İstanbul Boğazını geçerek yeniçerilere ve askerîyeye ait topraklarda iş buldu. Kuşkusuz iş bulmaya yönelik göç hareketini sürdürenler sadece Arnavutlar değildi. Anadolu'nun birçok köşesinde benzer göçler yaşanmaktaydı. Ege ve Akdeniz sahillerinden iş bulma maksadıyla Cezayir korsanlarına katılan binlerce levent, bu işin çekiciliğini yitirmesi sonucunda bu kez ülke içerisinde sorun olmaya başlayacaktır.

Bir adalet name'de belirtildiğine göre, kendi çiftliklerini kurmak isteyen zenginler genellikle, başka yerlerden getirttikleri hizmetkârlarına, köylülere kötü davranarak, onların toprağı terk etmelerini sağlayarak kendi topraklarını genişletirdi.⁴⁸

İş aramaya yönelik göçler Batı Anadolu'da da görülmekteydi. Örneğin, Manisa yakınında Saruhan sancağında bulunan Akhisar kentinde, XVI. yüzyılın son yıllarına kadar sadece Müslümanlar yaşardı. Kentin yakınlarında ticari amaçlı bahçeciliğin yayılması, gayri müslimlerin buraya gelmesine neden oldu. Bu gelenlerin şaraba düşkünlüğü kentin yerlilerinin tepkisine yol açtı. Bu kişilerin nereden geldikleri tam olarak belli olmasa da Ege Adalarından geldikleri muhtemeldir. XVII. yüzyılın ilk yıllarında Foça kalesinin köklü biçimde onarılması gerektiğinden Midilli'den gelen işçiler çalıştırıldı. İş bulmaya yönelik göçlerin örneklerini çoğaltabiliriz. Şunu da söylemek gerekir ki, bu göçler sadece bu yüzyıla özgü kalmamış, XIX. yüzyılda da devam etmiştir.⁴⁹

d-HUKUKÎ DURUMLARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda konar-göçer teşekküller sınırları belirli bir coğrafyada, idari ve malî bir hüviyete sahip olarak yaylak ve kışlak hayatı sürdürmekteydiler. Genellikle tımar ve has reâyâsı olan aşiretlere, nüfusuna, ekonomik durumuna veya sınırları içinde konup göçtüğü vilayetin idarî yapısına göre sancak veya kaza statüsü veriliyor; yöneticiler tayin edilerek hukukî bir nizama kavuşturuluyordu.

⁴⁸ Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 215.

⁴⁹ Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 216.

Bunda amaç, konar-göçerleri denetim altında tutmak ve özellikle vergi tahsilinde kolaylıklar sağlamaktır.

Belirli bir konar-göçerler teşekkülün içinde yer alan cemaât, nereye giderse gitsin statüsünü değiştiremiyordu. Bundan dolayı, çeşitli sebeplerle başka memleketlere giden aşiret mensupları ya eski aşiretlerine iade ediliyor ya da iade mümkün olmazsa, kendisi için tayin edilmiş olan vergiyi bağlı olduğu kaza dâhilinde ödemek zorunda bırakılıyordu. Böylece konar-göçer teşekküllerin dağılması önlenmeye çalışılıyordu.

İdarî ve adlî bakımdan konar-göçerler, yaşayış tarzlarından dolayı özel bir duruma sahiplerdi. Konar-göçer olmaları nedeniyle belirli yerleri olmadığından sancak beylerine tâbi olmayıp, doğrudan doğruya bey veya başbuğlarına bağlıydılar. Adlî yönden ise kadırlara bağlı olmakla birlikte, cezalarının infazı ancak bey veya başbuğlarının eliyle olurdu. Hiçbir hususta beylerinden başka kimse konar-göçerlere karışamazdı. Devletle ilgili işler onlar eliyle halledilirdi.⁵⁰

Konar-göçerler ayrı gruplar bulunmalarına rağmen, toplu halde yaşayan ve birbirlerinden bazı hallerde buldukları yerler ile ayırt edilen grupların adlî ihtiyaçları için bazen müstakil kadılar tayin edilmişti. Yani, çeşitli teşekküllere idarî ve adlî bir şekil vermek yoluna gidilmiştir. Kadılar bağlı bulunduğu oymaklar ile beraber şehirden şehire gezmekte olup belirli bir yerleri yoktu. Konar-göçer gruplardan çok sayı da kaza ve nahiye teşkil edilmiştir.⁵¹

Boz-ulus Türkmenleri XVI. yüzyılda Diyarbakır havalisinde yaşıyorlardı. Mardin'in güneyinden Deyr-i Zor'a kadar uzanan çöl bölgesinde kışlamakta, Diyarbakır ve Erzurum'a bağlı muhtelif yerlerde de yaylamaktadırlar. Yaylak – kışlak arasındaki mesafe uzak olduğu kadar arızalıydı. XVII. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu ve Karaman eyaletlerine yaylak-kışlak olarak gelmeye başladılar. Karaman, Ankara, Aydın, Kütahya bölgelerinde yaşayanlar ve buldukları yerlerin ayırt edilenlerden Ankara'dakiler, Keskin kazasında sakin idiler. Mukataaya verilerek idare ediliyordu. Karaman da sakin olanlar ise has reâyâsı idiler. Aydın'daki grup ise mukataaya bağlanmıştır.⁵²

⁵⁰ Tufan Gündüz, **a.g.m.** s. 130–133.

⁵¹ A. Latif Armağan, **a.g.m.** s.146. Kadı konusunda geniş bilgi için bk. Yaşar Şahin Anıl, *Kadılık*, Cep Üniversitesi Yay. , 1994.

⁵² Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s.17 Bozulus Türkmânları hakkında bilgi için bk. Tufan Gündüz, **a.g.m.** ,bk. Salâhaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukukî Statüleri", *A.Ü. DTCF, Cumhuriyet sayıstı*, s.XX, c.2, 1943, Ankara.

e-VERGİ DURUMLARI

Osmanlı malî yapısının en önemli yapı taşlarından birisi, toplum içersinde çeşitli gruplardan çeşitli adlar altında alınan vergilerdir. Bu vergiler, iktisadi yaşamda önemli rol oynamıştır. Osmanlılardaki vergi sistemi bir bakıma Selçuklu vergi sistemi devamı niteliğindedir. Fakat Selçuklu vergi usulünden Osmanlı vergi usulüne geçerken önemli değişikliklerin olduğu göz ardı edilmemelidir. Örneğin, Selçuklular döneminde “dirhem” kullanılırken, Osmanlı döneminde bu “akçe” olmuştur ki, bir dirhem iki akçeye eşit durumdadır.⁵³

Osmanlı toplumu genel olarak, vergi mükellefi olan raiyyet ve vergiden muaf olan askeriye- ilmiye sınıfı olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Konar – göçerler raiyyet kısmına tabi olup mükellefleri bennâk⁵⁴ , mücerred⁵⁵ ,resm-i yaylak, resm-i kışlak⁵⁶ , toprağı ile davarı olan ve kendi kendine yeten haneden ibarettir. Konargöçerlerden alınan ve kanunnamelerde resm-i merai, bazılarında resm-i ganem ve bir kısmında da koyun resmi olarak geçen ağnam resmi yerliden, yörükten, eşkinciden ve yüzdeciden alınan olmak üzere birkaç çeşittir.⁵⁷ Ağnam resminin hesaplanmasında kuzulu koyun kuzusuyla, oğlaklı keçi oğlağıyla beraber sayılır; koyunların sayısı 300 olduğu zaman sürü tabir edilir ve 5 akça ağıl resmi alınır. Yaylak resmî, bazı yerlerde 300 koyun bir sürü hesap edilip, bir sürüden bir koyun alınmıştır. Yaylak resmi Aydın Sancağından 17 akça alınmıştır.⁵⁸ Osmanlının göçebe insan gücünü askere almasının altında yatan neden onların vergiye bağlanması ve tebâ kılınması süreçlerinin kısaltılmasına yöneliktir.⁵⁹

⁵³ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay. , İstanbul, 1998,s.189.

⁵⁴ Bennâk; evli, ayrı bir yerde oturan veya babası yanında oturan kimseden alınan resimdir.

⁵⁵ Mücerred; bekar olup, kazancı yerinde olan kimseden alınan vergidir.

⁵⁶ Yaylak ve Kışlak Resmî; sürü sahiplerinin sürülerini otlattıkları yaylak ve kışlakların dâhil olduğu dirliğin sahibine bazen sürü bazen de hayvan başına yılda bir defa aynî ve nakdî olarak ödedikleri vergiydi. Kışlayan kişi ziraat ederse, kışlak resmî yerine resm-î zemîn (resm-i dönüm) verirdi. bk. Nezih Varcan – Tufan Çakır, *Maliye Tarihi*, Anadolu Üniv. Yay. , Eskişehir, 2000,s.57–58.

⁵⁷ Resm-i ganem: koyundan alınan vergi.

⁵⁸ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s.23.

⁵⁹ Rudı Paul Lindler, **a.g.e.** s. 98.

Konar-göçerlerden, bu vergilerden başka resm-i arûs⁶⁰(gerdek resmi)yâve akçası, cürm-ü cinâyat gibi bâd-ı hevâ⁶¹ vergileri de alınmaktaydı.^{62 63}

Osmanlı İmparatorluğunda, konar-göçer halk yalnız hükümet baskısı ile yerleşmemişlerdir. Zamanla kendileri de yerleşmek ihtiyacını hissederek kendilerine uygun yerlerde yerleşmişlerdir. Yerleşik hayatın kendilerine cazip gelmesi ile birlikte, devam ede geldikleri konar- göçer hayatın iktisadi bakımdan kısır oluşu onları buna zorlamıştır. Türkiye’de halen mevcut binlerce köyün taşıdığı isimler bu köylerin o ismi taşıyan boy ve oymaklar tarafından kurulduğunu gösteren bir delildir.⁶⁴ Yaşama şartları iyi olan toprakları buldukları zaman yerleşik hayatın cazibesıyla yerleşmişlerdir. Yerleşik mahallerinden çoğunun yaylak- kışlak yerleri olduğu dikkati çekmektedir. Bu yerler genelde harap ve terkedilmiş yerlerin yanında idi. Önce çadırları ile ikamet ederken zamanla muhitte bulunan maddelerden istifade ederek evler yapmışlardır ve çok defa yaptıkları evleri ve teşkil ettikleri köyü yaylağa gittikleri zaman terk etmektedirler. Bir boyun hem yaylak ve hem kışlak mahallerinde olmak üzere iki kısma bölünüp bu iki ayrı yerde hatta üç, dört yerde yerleştikleri çok görülmüştür. Yörük⁶⁵ ismi altında toplanan Batı ve Güney Anadolu’da bulunan oymakların büyük bir parçasının bu zamanda (XVII. y.y.) yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁶ Fakat bazen oymaklar yerleşme arzularını kendi zihniyetlerine göre anlamakta, tatbik etmekte ve halletmek istemektedirler. Bu da yerli halk ile aralarında anlaşmazlık çıkmasına ve çoğu defa yerleşiklerin zarara uğramasına neden olmuştur. Yerleşenler 4–5 kişilik gruplar halinde de müsait buldukları bir yere temelli olarak yerleşiyorlar ve bunlar bazen bakir toprakları ziraate açıyorlardı. Manisa kazısına tabi Yund Dağı nahiyesinde Eğri Köy, Çalışır(?) Arpacılar, Halep köy ve diğer köylerin ahalisi, çiftlik ve ağıl sahiplerinden bazı şahıslara aid olan meşelik ve karaçalılık yere kadar uzanan dağ bayırının bir kısmına yerleşip ahalisini yerlerinden kovan yörükler, oraya topraktan damlar inşa edip,

⁶⁰ Resm-i arûs; evlenen kız ve kadınlar için erkeklerinden alınan maktu resmdir. Bk. Nezih Varcan – Tufan Çakır, **a.g.e.** s. 53.

⁶¹ Yâve akçası; kaybolmuş olan hayvan veya kölenin bulunması halinde sahibinden alınan vergi, cürm-ü cinâyat; dirlik toprakları dâhilinde işlenen suçlardan alınan para cezaları, bâd-ı hevâ; bir kimsenin mal, mülk ve davarına zarar verenlerden alınan cezadır. Bk. Nezih Varcan – Tufan Çakır, **a.g.e.** s. 53.

⁶² A. Latif Armağan, **a.g.m.** s. 147.

⁶³ Göçebelerin hukukî, ekonomik, vergi ve iskânı konusunda ayr. Bk. İlhan Şahin, **a.g.m.** s. 133–138

⁶⁴ Bk. BOA TT. 270.

⁶⁵ Yörük: hayvancılıkla geçinen göçebe Türkmân, bk. Yörük tabiri için, Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaâtlar*, İstanbul, 1979.

⁶⁶ Menteşe sancağında Köyceğiz, Kaş, Elmalı, Sığacık, Güzelhisar, Kestel nahiyelerinde ve Manisa sancağı kazalarında yerleşmiş oldukları köyler ile beraber kayıtlıdır. B.k. Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s. 37.

tarlalar meydana getirip 3–4 seneden beri – yukarıda ismi geçenlerin iddiasına göre – şakavat halinde olmaları ile zikrolunan yerlerin halkının şikâyetleri üzerine, yaptıkları evler yıktırılıp İçel'e yerleştirilmeleri hakkında 1708 Mart ayında Aydın, Saruhan sancakları muhassıl-ı emvali Nasuh Paşa'ya hüküm gönderilmiştir.⁶⁷

3- KIR İSKÂN MERKEZLERİNİN KURULUŞU

Selçuklu Devleti yıkılmaya başladığı esnada, Anadolu'yu istilaya başlayan Moğolların önünden sel gibi akan Türkmen boyları, bilhassa, Batı Anadolu'ya, Bizans Devleti hududuna kadar gelmişler ve devrin kaynaklarına nazaran bu bölgelerde üç milyondan fazla Türkmen yerleşmiştir.⁶⁸ Sonucu olarak da Türkmen boylarının bir kısmı, Anadolu'ya gelişlerinden beri geçen iki yüzyıllık bir zaman içerisinde, göçebe hayat tarzını terk, bir kısmı da yarı-göçebe hayatı tercih etmişler; zamanla siyasi birlikler vücuda getirerek, Bizans'a karşı fütuhata başlamışlardır. Böylece XIII. ve XIV. yüzyıllarda Batı Anadolu, Orta Anadolu'ya nispetle çok kuvvetli bir şekilde Türkleştirmiştir ki, bu XV. ve XVI. y.y. ait Tahrir defterlerinde de açıklıkla görülmektedir. Batı Anadolu'ya gelip burada küçük beylikler kuran Türkmenler, eski iskân mahallelerinde yerleştikleri gibi, yeni yeni iskân merkezleri de tesis etmişler ve buralar yeni sahiplerinin öz memleketlerinden getirdikleri isimlerle âdeta bezenmiştir. Ancak bazı kadîm iskân merkezlerine dokunulmamış, bunların eski isimleri, sadece yeni sahiplerinin lisanlarına uygun telaffuz değişikliğine uğramıştır.^{69 70}

Şehir iskânından farklı olarak sadece toprak mahsulleri yetiştiren ve bununla geçinen, üzerinde yaşadığı toprak parçası, bağ, bahçe, tarla ve mer'ası ile organik bir vahdet teşkil eden kır iskânı birbirine zıt iki şekilde veya iki esas tip halinde görünür: a- Dağınık yerleşme b- Toplu yerleşme. Bu iki esas tip yerleşmenin nihaî terimleri, bir uçta en mükemmel tipini ABD'nin Prairie'ler sahasında, bilhassa bu sahanın Göller Bölgesinde gördüğümüz, idare merkezliği hizmetini gören şehir etrafında toplanmakla

⁶⁷ Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s. 38.

⁶⁸ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980,s.304, ayr. Bk. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1984,s. 510.

⁶⁹ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara, TTK, 1989,s. 115.

⁷⁰ Osmanlı devrinde aşiretlerin adlandırılması için bk. İlhan Şahin, "Osmanlı Devrinde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülâhazalar" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, c.XIII, 1983–1984.

birlikte gerçekte henüz sosyal merkezlerini bulamamış olan kendi toprak ve işletme üniteleri dâhilinde kurulmuş ve böylece arazi üzerinde birbirlerinden az çok mesafelerde adetâ toz gibi dağılmış, serpilmiş tek aileli ayrı çiftlik yerleşmeleri; diğer uçta, en iyi örneğini bizde, İç Anadolu'da bulduğumuz bütün bir köy cemaâtini bir nokta da toplayan kendi üzerine kapanmış, âdetâ çekilmiş, merkeziyetçi, birlikte yaşamaya ve çalışmaya alışmış, gelenek ve göreneklerine sâdık, bir cami ve bir çeşme etrafında toplanan sık evleri ile uzaktan bir yığın halinde görünen toplu veya küme köy 'dür.⁷¹

Anadolu coğrafyası üzerindeki iskân, büyük ölçüde kır kesiminde yoğunlaşmıştır. Böylesine geniş bir iskân potansiyeline sahip coğrafya üzerinde elbette ki tek bir tür iskân anlayışı aramak, ya da böyle bir kanaate varmak, hayli güç ve imkânsız olduğu gibi, karşımıza çıkan türleri belirli kategorilere sıkıştırabilmek de güç bir meseledir. Bunları belki en kaba çizgiler ile dağınık ve toplu iskân merkezleri olarak vasıflandırmak mümkün olabilir.⁷² Göze çarpan taraf, hemen her bölgede iskânın toplanma ve dağılmasında çok farklı sebeplerin rol oynadığıdır. İskân merkezlerinin teşekkülünde, toprağın jeolojik yapısının ve buna paralel olarak verimliliğin, havanın kuru ya da nemli oluşunun, su kaynaklarına kolay ulaşılabilecek bir mesafede bulunmak ve bataklık gibi bir kısım haşeratı üreten çevreden uzak olmak arzusu gibi fizik şartların etkili olduğu gözlenirken, aile içerisinde, toprak miktarının da belirleyici olduğu, geniş aile ya da sadece ebeveyn ve çocuklardan oluşan küçük aile tiplerinin farklı yerleşme şekilleri, özellikle Anadolu'nun iskânında önemli bir yer tutmaktadır.⁷³

a- SOSYAL VE EKONOMİK NEDENLER

Anadolu'da, Moğol istilası kentlerin gelişmesine büyük büyük bir engel oluşturmadı. Hatta doğu kentlerinden gelen göçmenlerin sayısı arttıkça Anadolu kentleri daha da kalabalıklaştı. Göçmenler sayesinde doğu-batı kentleri arasında ilişkinin artması, ticareti yoğunlaştırdı.

Beylikler döneminde kentler fazla bir gelişme gösteremedi. Bunun başlıca nedeni beyliklerde etkin gücün aşiret kuvvetlerine dayanması ve aşiretlerin henüz yerleşik yaşamı benimsememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kentler özellikle ulaşım

⁷¹ Ali Tanoğlu, **a.g.m.** s. 11–12.

⁷² Cahit Telci, 15. ve 16. y.y. Ayasuluğ Kazâsı, İzmir, 1999, Basılmamış Doktora Tezi, s. 83.

⁷³ Cahit Telci, **a.g.t.** s. 84.

ve ekonomik bazı koşullara dayanarak gelişebilmiştir. Bu tür gelişme gösteren kentlerin başında Ankara'yı görüyoruz. XV. ve XVI. y.y. boyunca Ankara doğu-batı kervan yolunun kavşak noktasında bulunması ve kentte kurulu çok sayıda tezgahta dokunan yünlü kumaşlarla ülke içinde ve dışında söz sahibi olmuştur. XV. ve XVI. y.y. Anadolu kentlerinin büyümesinde önemli rol oynayan bir diğer faktörde kent nüfusunun sorunsuz beslenebilmesidir. Gerçi bütün kentlerin çevresinde bahçe tarımı, meyvecilik ve bağcılık yapıyordu. Fakat bunlar yıl boyunca kentin beslenmesini sağlamaktan uzaktı. Kentin ayakta kalabilmesi için tahıl hinterlandının yeterli olması gerekiyordu. Besin yönünden kırsal kesime bağlı olan büyük kentler kış koşullarının ulaşımı zorlaştırdığı aylarda sıkıntıya düşmemek ve savaş yıllarında kıtlık tehlikesi ile yüz yüze gelmemek için hububat politikasını iyi uygulamak zorunda idi. Burada aynı olarak topladığı vergiyi yani hububatı kent pazarına sunarak tüccarın bunu satın almasını sağlıyor. Kentte yiyecek darlığı yaratmadan yılın tamamlanması için düzenlemeler yapıyordu.⁷⁴

1071 yılını takiben gelen Türk oymak ve cemaâtlerinin yerleşmeleri esnasında, fiziki şartlar iskânda fazlaca etkili değildi. Mesela Akdeniz bölgesindeki iskân da iktisadî faaliyetler büyük nispette belirleyici olmuştur.⁷⁵

Temelinde sosyal ve iktisadî amiller bulunan iskân hareketlerinden önemli bir diğeri de derviş zümrelerin zaviyeler etrafında oluşturdukları iskân mahalleleridir.

XI. yüzyılın başından itibaren Anadolu'ya gelen göçmenler iskân edilecekleri yerlere ulaşınca kadar kendilerinden önce kurulmuş olan ve Ribat, Hankâh, Zaviye gibi isimler alan yerlerde bir süre konaklıyordu. Bir nevi sosyal yardımlaşma kurumu olarak hizmet veren bu tür yerler göçmenler için misafirhane görevi yapıyordu.⁷⁶ İçinde herhangi bir tarikata mensup şeyhin idaresinde, dervişlerin topluca yaşadığı ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek ve yatacak yer sağlanan, yerleşme merkezinde veya yol üzerinde bulunan bina yahut binalar topluluğudur.⁷⁷ Zaviyeler sayesinde köy nüfusunun arttığı söylenebilir.

Türkler tarafından Anadolu'da kurulmuş büyük şehirler çok değildir. Fakat bugün, eski yerleşmeler üzerinde devam etmiş şehirlerle, Türkler tarafından kurulmuşlar arasında yapı açısından herhangi bir fark bulunmamaktadır. Türk şehri, eski veya yeni

⁷⁴ Halime Doğru, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Görüntüsü*, Eskişehir, 1995, s. 100–102.

⁷⁵ Cahit Telci, *a.g.t.* s. 86.

⁷⁶ Halime Doğru, *a.g.e.* s. 55.

⁷⁷ Suraiya Faroqhi,- A. Yaşar Ocak , “Zaviye” mad. *İ.A.*

her bölgede benzer bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Bu kimliğin, İran, Türkistan ve diğer İslam şehirleriyle, genel sosyal ve fizikî benzerlikleri, Türk öncesi elemanları üzerindeki gelişmesi yeni bir sentez olarak kendine özgü nitelikleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Göçebelerin yerleşme süreçlerinin nitelikleri Anadolu şehrinin karakterinin meydana gelmesinde önemli bir oynamıştır. Göçebelikten yerleşmeye geçişte ilk durak şehirden çok köy olmuştur. Göçebe boyları, yerleştikleri zaman sadece kırsal yerleşmeler meydana getirmemiş ve şehirlere de yerleşmişlerdir. Fakat Türklerin ilk defa, insan eliyle yapılandırılmış çok doğal çevreyi tercih etmiş olmaları muhtemeldir. Türklerin göçebe olarak kabulü uzun bir süre devam etmiştir. Öyle ki, yerleşmiş Türklerin hayatında, göçebe geleneklerinin etkisi devam etmiştir. Örneğin, Anadolu'da yaylaya çıkmak, sadece hayvanı olan köylülerin yaptıkları bir iş değil, göçebe karakterin devamına bağlamıştır. Osmanlı devletinde konar-göçerlerin iskânı sorunu devam edip gitmiştir.⁷⁸

Göçebeler veya köylüler şehirlere yerleştikleri zaman, şehrin ortasında değil, fakat çevresinde, şehir duvarlarının dışında, arabaları, hayvanlarıyla beraber yerleşiyorlardı. Yeni yerleşenler, şehir çevresinde yarı-göçebe bir düzende ağaçlar, meyve bahçeleri, ağıl ve ahırlar arasında doğaya daha yakın bir çevre yarattılar. Zamanla fizikî çevreleri daha fazla şehir karakterine bürününce, kırsal yerleşmenin özellikleri kısmen ortadan kalktı. Bahçeler küçüldü, fakat Anadolu evi bahçe ve yeşili asla bırakmamıştır. Göçebelerin böyle bir gelişmeyi zorunlu kıldığını söyleyebiliriz.

b- ÇEVRE VE İKLİM

Kır iskân merkezleri olarak tarif edilen yerleşme yerleri, köy ve mezraalardır. Şehir iskânından farklı olarak sadece, toprak mahsulleri yetiştiren, yani ziraatle meşgul olan ve bununla geçinen, üzerinde yaşadığı toprak parçasıyla organik bir vahdet teşkil eden kır iskânına köy adı verilmektedir. Ahalisi dağılmış eski iskân yerleri olup, yalnızca ekinlik olarak kullanılan ziraat topraklara ise, mezraa adı verilmektedir.⁷⁹ Ancak bu tanımlar köy ve mezraaları tam manasıyla karşılamamakta, yerleşim yerleri, zamanın şartlarına ve fiziki çevresine göre değişiklik göstermektedir.

⁷⁸ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" Vakıflar Dergisi, S.VII, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara,2006,s.61.

⁷⁹ Feridun Emecen, **a.g.e.** s. 116.

Doğu Karadeniz bölgesine bakıldığında fiziki faktörlerin etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Yerleşmenin dağınık bir şekilde oluşmasında arazinin yapısı kadar bölgenin jeolojik yapısıyla da sıkı sıkıya bağlıdır. İskân coğrafyasının tespit edilmesinde, su da önemli faktörlerdendir. Bugün hala Anadolu'daki köy isimleri su kaynaklarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İncelediğim Aydın kazâsının bulunduğu Ege Bölgesinde şehir yerleşimleri, iki Menderes ve Gediz Çayı olmak üzere, Ege Denizine ulaşan üç nehir akağını takip etmiştir. Çoğu durumda, bu nehirlerle çok yakın olmaktan, sıtma meselesi nedeniyle kaçınılmıştır.⁸⁰

Su, elbette bir iskân yerinin kurulmasında önemli bir faktör ise de zaman zaman nehrin taşması, hastalıklardan dolayı... İskân yerinin dağılmasına da yol açmıştır.⁸¹

Sonuçta iskân için zaman zaman çevre ve iklim, zaman zaman iktisadi faaliyetler, bazen her ikisinin de etkisi olduğu söylenebilir.

4- İSKÂN SİYASETİNİN SEBEPLERİ

Osmanlı'nın iç iskân siyasetini oluşturan konar-göçerlerin yerleştirilmesini gerektiren sebepler, dört grupta toplanabilir.

a- UZUN SAVAŞLAR SEBEBİYLE MEYDANA GELEN İKTİSADİ BUHRANLAR (VERGİLERİN ARTIRILMASI, YENİ VERGİLERİN KONMASI) :

XVII. yüzyıl sonlarında Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik ile yapılan ve 16 yıl süren savaşların kaybedilmesi ve sonunda imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla büyük toprak kayıplarının yaşanması, Osmanlı devletini idari, ekonomik, hukuki ve sosyal bakımlardan zora sokmuştu. Felaketle sonuçlanan bu olaydan sonra Anadolu'da

⁸⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara,2006,s.24.

⁸¹ Evliya Çelebi, XVII. y.y. bölgeye yaptığı seyahatte, sıcak mevsimlerde insanların kasabalarını terk ederek yüksek yerlere çıktığından bahsetmektedir. Bk. Mehmet Zillîoğlu, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* İstanbul,1984, c. 9–10.

huzursuzluk çıkmış ve yer yer ayaklanmalar baş göstermiştir. Savaşların uzamasından sonra asker sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. Daha önce Türk oymaklarına ordusunda yer vermeyen devlet, 1690'da Avusturya'ya karşı yapacağı sefer için Türkmenlerden de asker istedi. Boz-Ulus, Halep Türkmenleri, Yeni-İl, Dulkadirli ve diğerleri bu seferlere katılsa da savaşta, top ateşine dayanamayarak Kürdler ile beraber savaş meydanından uzaklaştılar.⁸² Devlet bu karışıklıkları önlemek için uzun bir mücadeleye girişmiş, ancak bu mücadelede mali olarak büyük sıkıntıya düşmüştür. Gerek bu çabalar esnasında gerek savaşların getirdiği ekonomik yük yüzünden vergiler artırılmıştır. Bu olay Anadolu'nun bazı yerlerinde nüfus hareketlerine yol açmış ve halkın önemli bir kısmı yerini terk ederek şehirlere göç etmiştir. Devlet, göçe sebep olan şartları ortadan kaldırmak yerine onları tekrar eski yurtlarına döndürmeye çalışmıştır. Fakat bu politika da pek başarılı olamayacaktır.⁸³

Bu konu ile ilgili birkaç olaya bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin, Edirne, Mahmud Paşa ve Hasköy kadılarına yazılmış olan hükümde, Edirne- Hasköy ve Edirne- Ahyolu arasında işlek yol üzerinde Kayaboğazı adlı vadide önceden bulunan beş köyün sakinlerinin çekip gitmeleri ve sonradan buraya gelen beş on hanenin de kendilerinden avâriz ve tekâlif-i örfiye istenilmesinden dolayı kaçmaları üzerine bu yerde güvenliğin kalmadığı ifade edilerek burasının derbent yapılarak, gelenlerin avâriz ve tekâliften mu'af tutulması halinde halkın rahat bir şekilde yerleşeceği Hasköy kadısına bildirilmiştir.⁸⁴ Örneklerini burada çoğaltabileceğimiz, birçok şikâyete mühimme defterlerinde rastlamaktayız.

b-İSYANLAR VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ GİBİ İÇ KARIŞIKLIKLARIN ORTAYA ÇIKARDIĞI DURUM:

XVI. yüzyılın son çeyreğinde içerideki nüfus artışı ve bürokratik değişim, dışarıdan da ateşli silahların kullanımının yaygınlaşması, Amerikan gümüşünün Osmanlı piyasasına girmesi, fiyat artışlarının olması gibi faktörler, askeri mali, siyasi ve sosyal alanda değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu değişim Osmanlı klasik düzeninin de değişimini kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle ekonomik düzende meydana

⁸² Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul,1980, s. 191.

⁸³ Bu dönem siyasi tarihi için bk. Metin Kunt, **a.g.e.** Ayrıca bk. Robert Mantran, **a.g.e.**

⁸⁴ Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 208.

gelen değişim askeri ve siyasi birçok değişimi de beraberinde getirmekle beraber sosyal düzende de birçok hareketi tetiklemiştir. Bu hareketler en başta küçük çaplı hareketler olarak ortaya çıkmışsa da daha sonra kitlesel olarak Celali isyanlarına dönüşmüştür. Celali isyanlarının sebebi XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa'da ve Osmanlı imparatorluğunda gelişen ve sonuçta askeri düzenden, vergi toplama şekline ve toprak yönetimine kadar birçok alanda meydana gelen değişimlerdir.

Celalilerin amacı ise Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak ve kendi bağımsız devletlerini kurmak olmamıştır. Celalilerin devlete karşı giriştikleri hareket, merkezle bütünleşmeye ve sisteme dâhil olmaya hevesli bir hareketti.

İsyanlar öncesi durumu biraz açacak olursak eski düzenin yaşadığı krizin, klasik toprak rejimindeki ve vergi toplama usulündeki değişikliklerden, bürokrasinin ve bu arada özellikle ordunun harcamalarının artışından kaynaklanmış olduğunu görürüz. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı durumu ağırlaştıran bir başka sebep de ulufeli asker sayısının artırılmasına yol açan, ateşli silahların yaygınlaşması ve sipahilere duyulan ihtiyacın azalmasıydı. Askeri alandaki teknolojilere bağlı olarak da askeri harcamalar ve merkezin nakit paraya olan ihtiyacı giderek artıyordu. Bu ihtiyacı sağlamak için de vergilendirme sisteminde iltizam usulü benimsenmiştir.

Bir diğer görüntü XVI. yüzyılda yaygın olarak nüfus artışının gerçekleşmiş olmasıdır. Avrupa artan nüfusu keşfettiği yeni yerlere yerleştirerek ve zenginliğini kullanarak istihdam ederken Osmanlı bunu başaramamıştır.

Bir başka nokta da Amerikan gümüşünün Osmanlı piyasalarını istila etmesidir. Bu istila sonucunda akçenin değeri düşmüş ve fiyatlarda belirgin bir artış olmuş, ulufeli askerler isyan etmeye başlamış, halkın alım gücü azalmış, halk kıtlık yaşamaya başlamış ve çareyi ya göç ederek ya da eşkıyalara katılarak bulmuştur.

Kısaca bütün bu faktörler hem birbirinin sebebi hem de sonucu olmuştur. Bu faktörlerin yarattığı ortamda da haksızlığa uğradığını iddia eden her kesimden insan başta başıboş dolaşmaya, talan etmeye başlamış daha sonra eşkıyalığa başvurarak kitlesel olarak Celali isyanlarını hem beslemiş hem de yeni katılımlara sebep olmuşlardır.

Celali isyanları imparatorlukta meydana getirdiği önemli değişimler dolayısıyla derin izler bırakmıştır. Öyle ki Celali isyanları Anadolu'nun tahribatına sebep olmakla kalmayıp, memleketin sosyal ve ekonomik bünyesinde de yaralar açmıştır.⁸⁵

⁸⁵ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, c.2, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1992,s.237.

Bu dönemle ilgili belgelerden, Batı Anadolu'nun birçok yöresinde önemli korsanların ortaya çıktığı, Ege kıyılarında yaptığı gemilere, Aydın'dan da tayfa yazdıkları anlaşılmaktadır. Bu tayfalar genellikle, yörenin çiftçi ve göçebe Türkmen halklarındandı. Öte yandan, Batı Anadolu'ya salt tayfa toplamak ve yörenin ormanlarından yararlanarak gemi yapmak amacıyla gelen korsan reisleri de bu yöre halkındandı. Bu yöreden kaynaklanan ve Kuzey Afrika'da gelişen Türk – Müslüman korsanlığı XVI. y.y.'ın ilk yarısına değin en usta gemiciler yetiştiren bir okul görevi de yapmıştır. Örneğin, Aydın Sancak Beyi tarafından 1560'dan kalma bir padişah buyrultusunda levend reislerinin Ege kıyılarından kaçırdıkları, Hristyanları, İzmir, Ayasuluğ ve çevre köylerine getirip sattıkları, deniz kıyıları ya da denize yakın yerlerde birçok kimsenin korsan levendlerle dostluk kurdukları, onlara erzak, gereç sağladıkları, esir satmakta yardımcı oldukları ve kendi düşmanlarını levendlere öldürttükları yazılıdır. Aynı dönemle ilgili olarak Aydın Kadısı ile Sancak Bey'ine yollanan bir buyrukte harami firkateyn levendlerinden Tireli Mahmud, Ahmetçik, Arnavut Hasan gibi tanınmış levendlerin, birçok levendle limanlara demirledikleri kent ve köylerden zorla para, buğday, un alıp, kız ve oğlan çektikleri açıklanmıştır. Bir Sancak Beyinin mektubunda, adı geçen reislerin, deniz levendleriyle birlikte 19 Mayıs 1560'da Aydın'ı basarak bir kişinin evini yağmaladıkları, adamı öldürdükleri, oğlunu aldıkları yazılıdır.

Bu dönemde ortaya çıkan isyanların denetim altına alınıp bastırılmayışının nedeni olarak sancak beylerinin ilgisizlikleri ve yerel güçlerin isyancılara yardım etmeleri gösterilebilir. Örneğin 1560'da Tire'nin Ezine bucağında, bir baskında yakalanan 15 kişilik bir Suhte grubunun başı Hüsam ile Gaybi adlı kişiler Aydın Sancak Beyince sorguya çekildiklerinde, kendilerine Tire asesbaşısının yardım ettiklerini söylemişlerdir. Bu kişinin evi arandığında, suhtelerle ilgili birçok eşya ele geçirilmiş kendisi de tutuklanmıştır. II. Selim döneminde (1568–1570 yılları arasında) öbür bölgelere oranla ayaklanmaların azaldığını, Aydın Sancak Beyinin İstanbul'a gönderdiği bir yazısına karşılık olarak, 1570 tarihli yanıtta anlaşılmaktadır.

Celali ayaklanmalarının en önemlilerinden biri de Aydın muhassılı Mehmed Paşanın kâhyası Yusuf Paşa'nın ayaklanmasıdır. Mehmed Paşa'nın 1605'te ölümü üzerine, Yusuf Paşa devlete karşı ayaklandı. İstanbul Hükümeti, ayaklanmayı bastırmak amacıyla Yusuf Paşa'ya beylerbeyi rütbesi verdiyse de Yusuf Paşa topladığı önemli bir kuvvetle asilerin başına geçti. Bu arada Abdulhalim ile Kalenderoğlu, öbür Celali reisleri ile birlikte, büyük bir ordu hazırlayarak, hareket alanlarını genişletmişler, Aydın ve Saruhan Sancaklarını yağmalamışlardır. Ayaklanmanın bastırılması için

görevlendirilen Nasuh Paşanın ordusu, savaşı kaybederek İstanbul'a kaçmış, Padişah I. Ahmed'i daha kesin önlemler almaya zorlamıştır.

1609'dan sonra da Aydın ve dolaylarında zaman zaman ayaklanmalar görülmüştür. 1660 da Sivri Bölük önderliğinde Aydın ve Saruhan vilayetlerinde ayaklanmalar çıktı. Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri ile yapılan savaş sonunda Sivri Bölük kuvvetleri dağıtıldı ve yakalananlar İstanbul'a gönderilerek idam edildiler. Bu olaydan sonra Aydın ve Saruhan valileri de vilayetlerinde gerekli otoriteyi sağlayamadıkları gerekçesiyle öldürüldüler.⁸⁶

b-1 İSYANLARIN SOSYO-EKONOMİK SONUÇLARI

Celali isyanlarının en büyük ve en etkili sonucu köylü reâyâ arasında yaşanan "Büyük Kaçgunluk"tur. Büyük Kaçgunluk isyanların yıkıcılığına maruz kalan köylünün köylerden ve yaşadığı yerlerden daha güvenli bulunduğu yerlere yaptıkları göçlerdir. Topraklarını bırakıp kaçanlar bazen dağ başlarına, daha güvenli buldukları ormanlık alanlara, ketlere ve bazen de başka bir sancağa göç ediyordu. Belirtelim ki köylünün hepsi bu kaçguna katılmamıştı. Göç etmeyenler kaleleri onarıp, yeni surlar yaparak kendilerini Celali isyancılarına karşı korumanın yollarını aramışlardır. İsyanlar daha çok köyleri tahrib etmiş görünüyor. Aslında kasabalar ve şehirler Karayazıcı devrine kadar her türlü sekban saldırısından saklı kalabilmişti. Ama bu durum 1603'te Celaliğin yeni bir döneme girmesiyle değişti. Bu dönemde Celali önderi Deli Hasan Rumeli'ye geçmiş ama diğer Celaliler onunla birlikte gitmeyerek Anadolu'da daha teşkilatlı hareketlere başlamışlardı. Bundan sonra şehir ve kasabalarda isyanlardan etkilenmeye başladı.⁸⁷

İsyanların sonunda yaşanan göçü, mevcut kaynaklardan farklı olarak, Hrand D. Andreasyan şöyle ifade ediyor: "Sultan Ahmed zamanında Celaliler Anadolu'yu kar gibi kaplamışlardı. Sultan Murad zamanından başlayan bu hareket, Sultan Mehmed'in günlerinde bütün memlekete yayıldı ve İstanbul'dan ve Rumeli denilen Trakya'dan başka her yerde asayiş namına bir şey kalmadı. Bundan dolayı Türk ve Ermeni halkı

⁸⁶ Yurt Ansiklopedisi "Aydın" mad. , Anadolu yay. İstanbul,1982,c.2, s. 988-989.

⁸⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Ankara, 1999, s.446. Ayr. bk. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul,1997.

burada (İstanbul'da) toplandıktan sonra Belgrad, Buğdan, Got ve İskit (Besarabya'dan Kırım'a kadar olan havali olmalı) memleketlerine kadar dağıldılar".⁸⁸

Andreasyan'ın ifade ettiği coğrafyaya bakılırsa göçler hareketleri geniş bir alana yayılmıştır.⁸⁹

Köylülerin ziraatı bırakarak göç etmeleri sonucunda özellikle Celalilerin talana çıktığı, köylülerin saklandığı dönem boyunca tarlalar boş kalmaktaydı. Bunun için hükümet bir taraftan köylünün tekrar yerlerine dönmelerini ve ticaret sahiplerine kolaylık gösterilmesini tavsiye yollu eyaletlere fermanlar gönderirken, bir taraftan da 1609 yılında Adaletname ismi altında yayınladığı fermanlarla da köylünün kendisini dışarıdan gelenlere karşı korumasını sağlamaya çalışmıştır.⁹⁰

Tarlaların ekilememesi yanında Osmanlıların ve İranlıların birbirine bırakmamak için tarlaları ateşe vermesi, çoğu kez kıtlığa yol açıyordu.⁹¹ Örneğin, 1596'dan 1603 yılına kadar buğday fiyatları ziraatın azalması ölçüsünde yükselmiştir. Örneğin 1603 yılında Balıkesir'de bir kilo buğday 50 akçeye satılırken 1604 yılında bulgurun kilosu, 100, buğdayın kilosu 90 akçeye satılmaya başlanmıştı. Buğday fiyatlarında artışın olması, ekiminin isyanlar dolayısıyla azalması, halkın elindeki toprakları paralı kişilere devretmesi, bazı kimselerin köy çevresinde çiftlik kurmalarıyla tarım alanlarını otlak haline çevirmeleri buğday üretimini azaltıyor ve kıtlığı arttırıyordu.⁹² Artan kıtlık dolayısıyla da iç göçler başlıyor ve halk reâyadan alınan öşürlerin başka yerlere naklettirilmesini engellemeye çalışıyordu. Genel görünüm olarak ülkede kıtlık hâkimdi ama halkın bu tutumu kıtlığın bölgeselleşmesine sebep oluyordu. Bu nokta da şöyle bir örnek verebiliriz: 1600'de Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın bir şikâyetinden bahsedilir. Buna göre, Karaman vilayetinde olan kadılarından, Voyvodasının toplayıp ambarlara doldurduğu hububatı başka kadılıklardan gelenlere satmak istemiş, fakat mani olmuşlardı. Eskişehir ve İnönü taraflarında da sarayın

⁸⁸ Hrand D. Andreasyan , "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyancıları" , *İÜEF Tarih Dergisi*, XVIII, İstanbul,1963,s.28.

⁸⁹ 1691–1702 yılları arası Aydın'ın muhtelif kazalarında her birinin yanında 200–300 er kişi olmak üzere, Bölükbaşılar yürümeye başlamışlardır. Bunlar, Aydın sancağının Balyonbolu kazasından Koca Mehmet, Kestel kazasından İncelüoğlu; Bozdoğan kazasından Osmanoğlu ve Eyüboğlu; Sultanhisar kazasından Ebubekir ve Solakoğlu Süleyman; Köşk kazasından Veli; Güzelhisar'dan Abaza Bölükbaşılar idi. Vesikalarda bunların Aydın ve Saruhan sancaklarında dolaştıkları, uğradıkları yerlerden, bedava yem, yemek ve para aldıkları, bundan başka birçok kimseyi de haksız yere öldürdükleri de yazmaktadır. b.k. Çağatay Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, XVII. Asırda, CHP Manisa Halkevi, İstanbul,1944,s.87.*

⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3,Ankara,1983,s.101.

⁹¹ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyancı (1591–1611)* Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2002,s. 39.

⁹² Mustafa Akdağ, **a.g.e.** s. 458.

ihtiyacı için satın alınmak istenen buğdayları yerli kimseler verdimen istemiyorlardı. Bu örnekten de anlaşılabilereği gibi kıtlık ciddi boyuta ulaşmıştır. Bunun bir başka göstergesi de halkın eşkıyalık hareketlerine katılmasının sebepleri arasında açlığın da olmasıdır. Halk bir taraftan kendilerine de bir gün saldırı olabileceği korkusunu taşıırken, bir taraftan da yağmalardan nasibini almak hevesine kapılıyor ve bu nedenle de köylerini terk ediyorlardı. Kıtlık göçe yol açıyordu, göçte kıtlığı arttırıyordu. Kıtlık içinde yaşayan halk da eşkıya hareketlerini besliyordu. Ancak diğer toplumsal huzursuzluklar sonucunda olsun, Celali isyanlarının sonucunda olsun Osmanlı köylüsünün teşkilatlanıp da bir ayaklanma çıkardığı görülüyor. Köylülerden de eşkıyalık yapan vardı hatta büyük kaçgun sırasında köylülerin çoğu levend olmuşlardı ama organize olmuş bir köylü ayaklanmasına rastlanmıyor.⁹³

Karen Barkey bunun sebeplerini şöyle açıklıyor: Köylülerin bir isyandan birlikte hareket etmelerini engelleyen yalnız Osmanlı toplumunda hâkim olan yapısal düzenlemeler değil, aynı zamanda devletin bu düzenlemeleri kullanma biçimleri ile krizlere nasıl tepki gösterdiğiydi.⁹⁴

b-2 İSYANLARIN ASKERİ YAPIYA ETKİLERİ

Celali isyanları sosyo-ekonomik hayatta, idari yapıda meydana getirdiği değişiklikler yanında askeri yapıda yarattığı dönüşüm açısından da önemlidir ki bu değişiklikler birbirinin nedeni de olmuşlardır.

Avrupa ile yapılan savaşlarda, teknolojik gelişmelerle donanmış asker karşısında tımarlı sipahiler yetersiz kalmaya başlamıştı. Bu savaşlar karşısında devlet hem nakit paraya ihtiyaç duyuyordu hem de tımarlı sipahilerden daha iyi askerlere. Devlet her iki ihtiyacını da karşılamak için, beylerbeylerine, Sekban birliklerine asker almak için vergi toplama yetkisi verdi. Bu durum küçük rütbeli komutanları, sekban ve sarıca birimlerinin komutanlarını halkı kendi hesaplarına soymaya götürdü.⁹⁵ Uzunçarşılı da tımarlı sipahilerin durumunu şöyle ifade eder:"XVII yüzyılın ortalarından itibaren hizmet bölüklerinin kaldırılması üzerine tımarlı süvariler, adeta, yaya, müselleme ve yürükler gibi, top, cephaneye nakletmek, kalelere zahire götürmek, tamir işlerinde hizmet

⁹³Mustafa Akdağ, **a.g.e.** s. 453.

⁹⁴ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altıok, İstanbul, 1999, s. 12.

⁹⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* İstanbul, 2003, s. 55.

eylemek ve buna mümasil geri hizmetleri görmekte vazifelendirilmişlerdir."⁹⁶ Uzunçarşılı, tımarlı sipahilere bu tarz işlerin verilmesinin, onların diğer birlikler karşısında önemlerinin azalmasından sonra ikinci bir darbe olduğunu ve tımarlı sipahiler yerine vezir ve eyalet valilerinin maiyetlerinde besledikleri derme çatma levend, sarıca ve sekban gibi nizamsız kuvvetlerin getirilmiş olduğunu ifade eder.

Tımarlı sipahilerin bu şekilde işlevinin azaltılmasıyla ön plana çıkan birimlerden birisi de yeniçerilerdi. Yeniçeriler celali isyanları sonucunda eyaletlere kentlere ve kasabalara güvenliği sağlamak için yerleştirilmişlerdi. Yeniçerilerin zamanla buralarda sayılarının artmasıyla birlikte, etkinlikleri de artmış ve onlar da konumlarını güçlendirmek için ulema, lonca başları ve tüccarlarla ilişkiler kurmaya başlamışlardı.

Yeniçerilerin eyaletlere yerleştirilmeye başlanmasının sebebi sadece Celali isyanlarının yarattığı kargaşa değil, aynı zamanda sancakların da önem kaybetmesidir. Çünkü sancakların mali temelini oluşturan tımar sisteminde değişmiş ve tımar sisteminin çözülmesiyle sancak beylerinin de önemi azalmıştı. Bunda devletin, giderek artan nakit ihtiyacı da etkili oldu.⁹⁷

Yeniçerilerin alt sınıflarla ittifakı, yönetimi elinde tutmak isteyen ve gelirini sağlamak için sivil, ekonomik işlere girişen Klasik Osmanlı bürokrasisinin mesleksizleşme, mesleki özelliklerini yitirme sürecinin tipik bir örneğidir.⁹⁸ Karpat'ın bahsettiği bu süreç de, kapıkulu ordusunun büyümesi ve yeniçeriliğe artık Türklerin de alınması önemlidir. Özellikle bu olayın devşirme sistemini bozan bir uygulama olduğu düşünülürse önemi daha da iyi anlaşılacaktır.

Klasik dönem Osmanlı imparatorluğunun iki temel kurumu tımar ve kul sistemiydi. Bunlar, devletin askeri ve politik düzenini vergi sistemini ve toprak kullanma biçimlerini tanımlayarak devletin bütün toplumsal ve politik yapısını belirliyordu. Dolayısıyla tımar ve kul sistemindeki herhangi bir değişiklik askeri, ekonomik, sosyal v.b. alanlarda da değişme neden oluyordu. Tımarlı sipahilerin, paralı askerlerin kullanılmaya başlanması ve celali isyanları sonucunda köylünün toprağını bırakarak göç etmesiyle işlevi azaldı. Tımarlı Sipahilerin arka planda kaldığı bu dönemde ise kapıkulu sayısında artış olmaya başlamıştır. Bunda devşirme uygulamasının bozularak, yeniçeriliğe Türk olanların alınmasının da etkisi vardır.

⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.** s.284.

⁹⁷ Karen Barkey, **a.g.e.** s. 85.

⁹⁸ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çev.AkileZorluDurukan, Kaan Durukan, Ankara, 2002, s. 61.

Kapıkullarının sayısının artmasıyla, bunlar ile sekban ve sarıcalar arasında düşmanlık olmaya başlamıştır. Sekban ve sarıcalar devletin duyduğu asker ihtiyacına kısa süreli de olsa cevap verebiliyorlardı. Metin Kunt'da devletin bu politikasının sonuçlarını şöyle ifade ediyor:

"Padişahın kapıkulu sayısını arttırması, devletin seferler de levenden sekbandan ücretli asker tutması, Osmanlı mali düzeninde de önemli değişikliklere yol açtı. Ücretleri nakit olarak ödenen kapıkulu ve sekban için padişah haslarının geliri yetişmemeye başlamıştı. Bu durumda yapılacak iş, dirlik olarak, ayrılan toplam devlet geliri içinde küçük dirliklerin, yani tımarların payını kısmak, bu şekilde elde edilebilecek miktarları ise büyük dirliklere yani padişah havzasına ve paşa haslarına aktarmaktı. Hazineden payları azaltılan ve sayıları giderek azalan tımarlar bu dönemde tam anlamıyla tasfiye edilmemiştir. Sadece sipahilerin pratik olarak işlevi azalmıştır. Eski tarz tımarların ve sipahilerin çöküşü ise klasik dönemin sonunda gerçekleşecektir. Tımar sistemindeki değişim, bir bozulma olarak ele alınacaksa da, bunun yeni şartların bir zorlamasıyla olduğu dikkate alınmalıdır.⁹⁹

b-3 İSYANLARIN İDARİ VE SİYASİ SONUÇLARI

Osmanlı Devletinde idari bakımdan en üst birim eyaletler idi. Eyaletler ise sancaklardan oluşuyordu. Sancaklar Osmanlı idari sisteminin yanı sıra mali ve askeri sistemin de temel birimi durumundaydılar. Bu durumda Osmanlı Devleti açısından sancak, iktisadi potansiyelin tespiti ve dağıtımı konusunda temel ünitelerden birisi konumundadır.¹⁰⁰ Savaş ya da sefer zamanında sancak beyinin, kendi sancağındaki askerler ile bağlı bulunduğu beylerbeyinin emrine girmesi de sancağın askeri yönünü vurgulamaktadır. Sancak, Osmanlı klasik düzeninin değişimi esnasında diğer yapıları gibi değişime uğramış, eyaletlerin sayısı artmaya başlamıştı. Tabii sancaklar ortadan kalkmış değildi sadece bunları tasarruf edenlerin gelirleri elde edilmiş biçimleri değişmişti. Bunda şartların değişmesi ve özellikle hazinenin nakit paraya olan ihtiyacının artması önemli rol oynamıştır. Genel olarak sancakbeylerinin, devletin kırsal kesimi manipüle etmesinden

⁹⁹ Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, *Siyasal Tarih Türkiye Tarihi (1300-1600)*, c. 2, yay. yön. İstanbul, 2000, s. 140. Ayrıca b.k. Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantrilazyona Dair Genel Gözlemler", *BellektenXXXVIII*/152, 1974, s.657-708.

¹⁰⁰ Orhan Kılıç, *18. yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin idari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ, 1997, s. 9.

zarar gördüğü söylenebilir. Bu süreç, kendine ait gelir kaynakları, maiyetlerinden oluşan ordular, bir başka deyişle, ileride özerklik kazanmak için gerekli her şeyi olan girişimci diye nitelendirilebilecek güçlü bir sınıfın doğmasına yol açtı.¹⁰¹

Gelirlerin has suretiyle tasarruf edildiği eyaletlerin ve sancakların iktisadi ve mali çatisını tımar sistemi oluşturuyordu¹⁰². Tımar sistemi gerek ateşli silahların kullanılmaya başlanmasıyla tımarlı sipahilere duyulan ihtiyacın azalması, gerek nakit paraya ihtiyaç duyulması ve gerekse Anadolu'da Celali isyanları sonucunda halkın, toprağı işleyemez duruma gelmesiyle sarsılmaya başladı. XVI. yüzyılın sonlarında halkın boşalan tımarların bir kısmı devlet hazinesi tarafından zapt edilmiş ve miri mukataa haline çevrilerek, saray ağalarına, sadrazam ve devlet ileri gelenlerinin hizmetçilerine, bir kısmı da valiler ve alaybeyleri tarafından kim fazla ücret verirse ona verilmeye başlanmıştır

Tımar sistemi, devlet, sipahi, köylünün toprak üzerinde eşzamanlı haklarının bulunduğu parçalı bir iyelik türüydü. Tımarı elinde tutan sipahinin toprak üzerinde kanunlarla tespit edilmiş bazı denetim hakları vardı, gerçekte ise sipahinin devletten aldığı toprağın kendisi değil, belli ölçüde bir toprak üzerinde yaşayan halktan sabit miktarda bir devlet geliri toplama yetkisiydi. Fakat bu yetkinin yerine getirilmesi birçok faktöründe yanında Celali isyanlarının sonucunda aksamaya başlamıştır. Bu isyanlar sonucunda köylü topraklarını bırakarak güvenli yerlere göç etmişti. Bu durumda topraklar boş kalmış ve ateşli silah kullanan Avrupalı askerlerin karşısında ulufeli askerlerin sayısının artması da tımarlı sipahilerini işlevsiz hale getirmiştir. Buna başka bir sebep de devletin nakit para ihtiyacını karşılamak için vergilendirme sisteminde yaptığı değişiklikti. İltizam sistemi ile devlet bu ihtiyacını karşılamayı umuyordu. Çünkü mültezim devlete, toplayacağı vergi miktarını önceden verip, köylüden daha sonra alıyordu ve de çoğu zaman köylüden, devlete verdiğiinden daha fazlasını almaya çalışarak onu zor durumda bırakıyordu. İltizam, devlet için nispeten istikrarlı ve hemen erişilebilen bir gelir kaynağı olarak XVI. yüzyıl boyunca giderek önem kazandı ve hazine ona bağımlı hale geldi.¹⁰³ Devlet toprak üzerindeki hukuki sahiplik hakkını elde tutmuş, Ancak üretimi gözetmek ve vergileri toplamak için sipahileri kullanmak yerine çoğu yerel ileri gelenlerden, kimi de bu sınıfa karışmış eski sipahilerden olan kendi

¹⁰¹ Karen Barkey, **a.g.e** s.86.

¹⁰² Halil İnalçık, **a.g.e** s.114.

¹⁰³ Karen Barkey, **a.g.e** s.105.

adamlarını kullanmıştır.¹⁰⁴ Buradan hareketle devletin giderek görevlilerinin taşra üzerindeki denetimini artırmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Metin Kunt da “ merkezi görevlilerin taşra yönetimindeki yüksek mevkileri devralmaya başladığını temel idari birim olan sancağın yerini eyaletin aldığı, siyasette himaye ve akrabalık ilişkilerinin en belirleyici unsur haline geldiğini” söylüyor.

Celali isyanları sonucunda kentler ve büyük kasabaların yanı sıra küçüklerine de Celalilere karşı başlıca düzenli güçler, yeniçeri garnizonları ile padişahın merkez sipahileri yerleştirilmiştir. Bunların sayıları artınca taşra toplumunun en etkili sınıfı olarak, ulema, lonca başları ve tüccarlara katılmış, mültezim olarak güçlerini arttırmışlardır. Bu, topraklardaki köylüleri ortakçı konumuna düşürmüştü.

Celali isyanlarının idari ve siyasi sonuçlarına genel olarak bakacak olursak, bu isyanlar sonucunda bazı müesseselerin çöküntüye uğrayıp bazı yeni müesseselerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Çöken müesseselerin başında topraklı sipahilik, onun yerine yeni bir varlık ve vakıa olarak ortaya çıkan ise gerek kapılı levend-kapılı sekban ve gerekse miri levend - miri sekbanlardır.

Ayrıca Celali isyanlarının sonucunda, zarar gören sadece tımarlı sipahiler değil, eşkıyalık arttıkça, köyler, kasabalar, halk ülkenin idari, askeri ve ekonomik yapısı da zedeleniyordu.

Anadolu'nun Celali isyanlarından sonraki bu görünümü 1610 yılından sonra yavaş yavaş iyileşmeye başlamıştır.1610 yılında Son Büyük Anadolu Celalisi'nin de idamı ticaret koşullarını gözle görülür biçimde iyileştirdi. Kentlerde etkinlikler canlandı, kervanların korunması sağlandı ve kentler arası ticaret yoluna girmeye başladı.¹⁰⁵

1550–1610 yılları arasındaki iç savaş döneminin yol açtığı göçler tarımı ve dolayısıyla Osmanlı vergi düzenini bütünüyle alt üst etmişti. Köylerde güvenliğin görece olarak sağlanmasından sonra, 1610 yılında Osmanlı idaresi son on yıl içerisinde göç edenlerin köylerine dönmelerini emretti. Bir yerde on yıl daha fazla süre boyunca oturmuş olanlar ise o yerleşim halkından kabul edilecekti. Benzer bir girişim 1635'te de yapıldı; ancak bugüne kadar, yalnızca 1610 sürgününe ilişkin arşiv bulunabilmiştir. Sürgün emri, yerel kadırlara tek tek yazılan fermanlarda, farklı bölgelerin koşullarına uyarlanmış bir şekilde yineleniyordu. Örneğin, Ankara kadısından eskiden Büyük ve

¹⁰⁴ Kemal Karpat, **a.g.e.** s.59.

¹⁰⁵ William J. Griswold, **a.g.e.**, s. 172.

Küçük Haymana nahiyelerinde oturup kente göç etmiş kişileri bulması isteniyordu. Bu kişilerin Ankara'nın yiyecek ihtiyacını artırdıkları kabul ediliyor ve köylerine geri gönderilmesi emrediliyordu. XVII. y.y. ortasına doğru farklı bir iskân politikası geliştirildi. Osmanlı idaresi, terk edilen köyü, bu yıkıntılar üzerinde yeni bir yerleşim oluşturulmasını sağlamayı üstlenen kişiye veriyordu. Bu kişi Osmanlı hazinesine her yıl belli miktarda para ödüyor, köy babadan oğula geçebiliyordu. Söz konusu ödemeler genellikle küçük tutarları kapsıyordu. Bu iskân politikasının ne derece başarılı olduğu çok sınırlı belgelerden dolayı tam anlaşılammaktadır. Ancak aşılması gereken zorlukların olduğunu da göstermektedir. Bir iskân politikasının başarısı, başarısızlık nedeni olabiliyordu. Çünkü Osmanlı idaresinin amacı, gelirin artırılmasıdır. Köy yeniden iskân edildiğinde vergilerin artması kaçınılmazdı. Ya iskânı üstlenen kişi köylülerden daha çok para isteyecekti. , ya da köy vergileri artırmaktan kaçınmayan kişilerin eline geçecekti. Nüfus yoğunluğu düşük Anadolu kırında hoşnutsuz köylüler için başka yerlere gitme seçeneği, muhtemelen vardı.¹⁰⁶

c- DEVLETE YENİ GELİR KAYNAKLARI ELDE ETMEK İÇİN BOŞ VE HARAP YERLERİN TARIMA AÇILMASI:

Yukarıda belirtildiği gibi halkın önemli bir kısmı yerlerini terk etmiş durumdaydı. Bu durum, birçok köy ve kasabanın harap olmasına yol açtığı gibi birçok ekili alanın da kullanılamaz hale gelmesine sebep olmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı'nın en önemli gelir kaynağı tarımdı. Tarımda istihdam edilen nüfus ise Türk'tü. Dolayısıyla boşalan yerlerin Türklerin yaşadığı yerler olması yani Tımar ve Zeamet toprakları olması devletin tarım üretimine büyük darbe vurmuştur. Bu sebeple Osmanlı devleti halkı tekrar toprağına döndürmek için sert tedbirler almıştır. Bunun yanında konargöçer Türk topluluklarını da tarıma elverişli yerlere yerleştirmeye dikkat etmiştir. Böylece kaçan ahalinin yerine döndürülmesiyle harap yerler tekrar şenlendirilirken göçebe aşiretlerin iskânıyla yeni birçok köy ve kasaba da kurulmuştur.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Suraiya Faroqhi; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650/ çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 348-350.*

¹⁰⁷ Çağatay Uluçay, **a.g.e.** s.95.

Türkmenler, tahribe uğramış bölgelere yerleştirilmeye başlandı. Orta Anadolu'ya gelmiş bulunan Boz-Ulus, dört kümeye ayrılmıştı. Birinci küme Ankara'nın güney doğusundaki Balâ kazası dâhilinde ve buna komşu yerlerde yaşıyorlardı. Bu kolun başında Tabanlı boyu olduğu için Boz-Ulus'un bu koluna Tabanlı mukataası adı verilir. Boz-Ulus'a bağlı Karaca Kürd Türkmen oymağı ile yine Türkmen Kurudlu ve diğer bazı oymaklar Kırşehir'de yurt tuttıkları gibi, bu ele mensup diğer birkaç oymak da Nevşehir ve çevresine yerleştiler. İkincisi, Boz-Ulus kolu Akşehir –İlgın çevresinde ve buna yakın yerlerde yurt tutmuştu. Bu kol başlıca Hamza-Hacılı, Avşar, Küşne, Şerefli ve diğer oymaklardan meydana gelmiştir. Üçüncü Boz-Ulus kolu Afyon ve Kütahya sancaklarında yaşıyor ve başlıca Oğul- Beğlu, Köçekli, Kürd- Mahmudlu oymaklarından oluşuyordu. Dördüncü Boz-Ulus kolu da Aydın Sancağında sakindi. Bunlar da bu sancak dâhilinde yerleşip kaldılar. Gerek Orta Anadolu'da, gerek Batı Anadolu'da bugün Türkmen adını taşıyan köylülerin çoğu Boz-Ulus'a mensuptur.¹⁰⁸

d- YAPILAN SAVAŞLAR SEBEBİYLE DIŞARDAN GELEN GÖÇLER:

Osmanlı'nın kuruluş ve genişleme döneminde Rumeli'de fethedilen topraklara bölgeyi Türkleştirmek amacıyla Anadolu'dan Türk toplulukları gönderilerek buralarda iskân edilmişlerdi. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın Avrupa'da toprak kaybetmeye başlaması, buralarda yerleşmiş olan Türk nüfusun ve Müslüman milletlerin katliamdan kaçarak içe doğru göç etmesine yol açmıştır. Bu göç dalgaları zamanla daha büyük bir orana ulaşmış ve devleti sıkıntıya sokmuştur. Devlet bu grupları İmparatorluğun geri kalan topraklarında yerleştirmek için uğraş verecektir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Faruk Sümer, a.g.e. s. 191.

¹⁰⁹ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e. s.40.

5-İSKÂNIN YAPILMASI

Celali İsyânlarından sonra devlet bazı tedbirler aldı. Bu tedbirler arasında; yerlerini terk etmiş olanların on yıl içinde buldukları takdirde yerlerine iadesi, yerlerine dönenlere üretici hale gelebilmeleri için, üç sene vergi muafiyeti tanınması, yerlerine dönen köylülerin borçlarının üç sene boyunca ertelenmesi gibi tedbirler alınmıştı. Bu tedbirlerin yanı sıra iskânı temin amacıyla hicri 1118 yılında, Çepni Aşiretinden iki kişi, Tacirlüden iki kişi Amasya Kalesine, Ciridlerden 6 kişi Çorum Kalesine rehin olunmuştu. Bu zora başvurular olumsuz sonuç veriyor, aşiretler Anadolu'nun birçok yerine dağılıyordu. Örneğin, Raka havalisine yerleştirilmeye çalışılan aşiretlerden Musacalu cemaâtleri Adana, Sis, Aydın ve Saruhan sancaklarına dağıldıkları için o taraflara da ayrıca hükümler gönderilmişti. 1691 yılında Danişmendli Türkmanından cemaâtler Sığla Sancağı (Söke) ile Torbalı arasında hayvanlarını yaylaya çobanlar ile göndermek şartıyla ve her türlü vergiden muaf tutularak iskân olmuşlardır. Bunlardan şartlara uymayarak, tekrar göçebelige başlayarak iskân mahallerine iade etmek imtina ve itaatsizlik gösterdikleri takdirde “**muhkem bend ve haps**” olunmaları ve isimlerinin bildirilmesi ferman olunmuştu. İskânı kabul etmeyen, zaman zaman halkı zarar veren Yörüklerin hepsinin Kıbrıs'a sürülmelerine karar verildi. Hatta Şeyhülislâm Abdullah Efendi den bir de fetva alınmıştı. Yörükler Antalya'dan gemilere bindirildi. Yolda bir kısmı gemi reislerini öldürüp kaçtılar, bir kısmı da adaya geldikten sonra Aydın, Menteşe, Saruhan ve Kütahya taraflarına kaçarak oralara dağıldılar. Bir takım tehditlerden sonra, kendi hallerinde oturmaları ve ziraatla meşgul olmaları şartı ile affedildiler. (1714) Bir kısmı iskânı kabul ettiler, bir kısmı da koyun yetiştirmeyi ve dağlarda odun kesip ticaret edinmeyi meslek edindiler.¹¹⁰

a- KONAR-GÖÇERLERİN TERKEDİLMİŞ BOŞ VE HARAP YERLERE YERLEŞTİRİLMESİ:

XVII. yüzyıldan itibaren merkezi idarenin zayıflaması, göçebe aşiretlerin çevredeki yerleşik halka zarar vermelerine sebep olmuştur. Göçebeler, yaylak ve kışlak arasında gidip gelirken, yolları üzerinde bulunan halkın ekinlerine, mallarına ve hatta

¹¹⁰ Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul,1991,s.255.

canlarına zarar vermişlerdir. Bu ise yerleşik halkın büyük oranda yerlerini terk ederek daha güvenli gördükleri yerlere göç etmelerine sebep olmuş, böylece pek çok yer harap olmuş ve boşalmıştır. Ayrıca bu göç hareketleri ülkede kargaşa çıkardığı gibi ekonomisi tarıma dayalı olan devleti de zor durumda bırakmıştır. Bu sebeplerden dolayı devlet bir takım tedbirler alarak göçebeleri boş ve harap yerlere yerleştirmek istemiştir. Böylece boş ve harap yerler şenlenecek, tarıma açıldığı için de devlete ekonomik getiri sağlayacaktı. Üstelik eşkıyalık hareketleri de son bulacağından asayiş temin edilmiş olacaktı. Diğer bir husus ise bu is-kan yoluyla önemli geçit ve stratejik mevkiiler korunmuş olacak, yerleri-ni terk etmiş olan ahali ise tekrar yerlerine dönecekti. Böylece iç göç önlenmiş olacaktı. Ancak şunu belirtelim, bütün bu tedbirler göçebe aşiretlerin taşkınlıklarını bir anda bitirememiş, sorun uzun zaman devam etmiştir.

Danışmendli ulusuna tabii bir kısım halk evvelce Halep ile Adana arasında otururlarken, bir müddetten beri konar- göçer hayata geçerek yerlerini terk etmişlerdi. Başka yerlere, özellikle Aydın ve havalisi ile Soma, Geyikler kazalarında bulunan yaylaklarına giderek rastladıkları köy ve kasaba halkının ekinlerini ve ürünlerini otlak ve hayvanlarını gasbettiler. Bu arada birçok kimseyi katl edip oldukça geniş zararlar meydana getirmişlerdir. Bunlardan bir kısmının Sığla Sancağına bağlı “ tülen ve arzen tahminen on iki saat” kadar tutan Viranşehirden (Ayasuluğ) , Torbalı’ya (Turabalı) kadar olan boş ve harap yerlerde bir miktarının da Balıkesir Sancağına yerleştirilmesine karar verildi. Bu hususta verilen ferman, 18 Nisan 1691 tarihini taşımaktadır.¹¹¹

a-1 Başiboş konar-göçerlerin taşkınlıklarını ve halka zararlarını önlemek:

Göçebelerin taşkınlık sebebi, savaşların getirdiği yeni vergiler ve bu vergilerin toplanması esnasında yapılan yolsuzluklar, devlet tarafından gösterilen yaylak ve kışlakların yeterli ot ve suya sahip olmaması, böylece yerleşik ahalinin tarla ve meralarını işgal, mallarını gasp ve karşı koyanları katletmişler. Bu hareketler sırasında birbirleriyle de mücadele etmişler. Vergilerini vermemişler. Devlet göçebeleri boş ve harap yerlere yerleştirmek istiyor, karşı çıkanları Rakka ve Kıbrıs'a sürmüş. Bazılarını

¹¹¹ Cengiz Orhonlu, a.g.e. s. 71.

ise nezre bağlamış. Ayrıca eşkıyalığı bırakmaları ve yerleşmeleri durumunda bazılarını vergiden muaf tutmuş.

a-2 Boş ve harap yerleri imar edip tarıma açmak:

Ekonomik değeri olan, iktisadî, sosyal, askeri ve idari bakımdan bir önemi olan yerlerin meskûn hale getirilmesi hususu hemen her zaman için Osmanlı tarihinde öncelik verilmiş bir husustur. Bu fikir ile harap yerlerin tekrar meskûn hale getirilmesi ve kamu yararının göz önüne alınması yanında genel dengeler ve ekonomi açısından verimli hale getirilmesi amacı ile iskâna açılmıştır. Devlet, üzerine düşeni yerine getirmeye çaba göstermiştir.¹¹²

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devlette meydana gelen iç sorunlar sebebiyle birçok yer boşalmış ve harap olmuştu. Ekili alanların boşalması devlete ekonomik olarak büyük zarar veriyordu. Hazinenin boşalması siyaseten de sıkıntı çıkarıyor, savaşlarda para sıkıntısı sebebiyle mağlubiyetler alınıyor. Bu yüzden devlet ekonomik açıdan da göçebelerin yerleştirilmesine dikkat ediyordu. Şunu söyleyelim halk sadece göçebelerin taşkınlıklarından değil, savaş alanı olan memleketlerinden göç ederek canlarını kurtarmak için daha emin yerlere gitmiştir.¹¹³

Savaşlardan sonra terk edilmiş ve harap hale gelmiş durumda olan kaleler genelde galip devletler ve bağlı insan kitleleri tarafından yeniden mamur hale getirilmeye çaba gösterilmiştir. Osmanlı Devleti, yeni fethettikleri yerlerdeki kalelerden şen halde bırakabileceklerinin dışında kalan kaleleri düşman kuvvetleri tarafından aleyhte kullanır hale dönüştürülmemesi düşüncesi ile muhafız bırakamıyorsa tahrip ederek kullanılmaz hale getiriyordu. Bu uygulamalardan biri olan Sığıla Kalesi ile ilgili belge şu şekildedir:

Yazıldıktan sonra Nişancı Bey hazretlerinin adamı olan İbrahim adlı kimseye verilerek 4 Receb 972 / 05.02. 1565 tarihinde Aydın beyine ve Çeşme kadısına gönderilen bu hükmünde, kadının mektup gönderip Çeşme kazasına tabi' Sığıla adlı limanda bina olunan Hisarpençe için Aydın mirlivası Mustafa ile görev yeri olarak tespit edilmiş bağ ve bağçeleri bol olan mahalde bir araya gelip yakınında olan

¹¹² Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 268.

¹¹³ Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s. 106-110.

köylerden emr-i şerif mucebince yazılan elli adet sürgün evlerinin iki defa emr-i şerife ita'at eylemeyerek asitane-i sa'adet'e vardıklarını ama burada sözlerine itibar olunmayıp reddolundukları, geri geldiklerinde her birine kıfayet miktarı hane tevzi' ve taksim olunup evlerini bina edip pek çoğu hanelerine yerleşip Hisarpençe ma'mur olduğu, ancak halen ma'zul olan adı geçen mirliva, Sığla hisarını ve topları, deniz tarafından, düşmandan muhafaza edecek olan inşaatını, masrafı olmasından dolayı bina ettirmediği sebepten halen sürgün evlerinden köyleri hisar yakınında bulunan bağlı ve bahçeli zenginlerden birkaç ehl-i tezvir ve telbis itiraz ederek Hisarpençe'nin "deryadan canibi bina olunmadı, havf ederüz, hisara varmazız ve girmezüz" diye çeşitli bahaneler ileri sürerek emre razı olmayıp dergâh-ı mu'alla'ya bu durumun şikayetine gittiklerinden gayri burada kalan sürgün evleri de ihmal ve tembellik üzere olup kalede karışıklık çıkmasına sebep olurlar....

Detaylı bir şekilde yazılan bu belge, göçürme hadisesinin nasıl gerçekleştiğini anlatmaktadır.¹¹⁴ Belgeden anlaşılacağı üzere Sığla'nın zenginleri can ve mal güvenliğini bahane ederek iskân hareketine engel olmaya çalışmışlardır. Bu hüküm dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın ağzından yazılmıştır.

a-3 Yeni kurulan yerlere yapılan iskânlar:

Göçebelerin boş ve harap yerlere yerleştirilmesi esnasında bir takım yeni yerleşim merkezleri de kurulmuştur. Devlet bu yolla hem göçebeleri yerleştirerek asayiş sağlıyor, hem de yeni köy, derbent, han ve kasabalar kurarak ülkeyi mamur hale getiriyordu. Bazı göçebelerin iskân edilmesiyle düzenin kısmen sağlanması, göçebeliği sürdürenlerin devlete başvurarak yerleşmek istemelerine sebep olmuştur. Devlet bu iskânı yaparken önce kentin dış bölgelerinde yerleşen veya yerleştirilen konar-göçerler tahrir defterlerindeki verilerden de anlaşılacağı üzere "haric ez defter" veya "cemaât" olarak nitelendirilmektedir.¹¹⁵

¹¹⁴ Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 288.

¹¹⁵ Hüseyin Arslan, **a.g.e.** s. 231.

b-YERLERİNİ TERK EDEN HALKIN ESKİ YERLERİNE YERLEŞTİRİLMESİ:

Konunun başında belirttiğimiz gibi XVI. yüzyıl sonlarında başlayıp XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devam eden uzun harpler ve buna bağlı cereyan eden iç karışıklıklar sebebiyle yerleşik halk güvenli gördüğü yerlere göç etmiş ve böylece birçok yer boş ve harap duruma düşmüştü. Devlet, tarım üretiminin artırılması amacıyla bir taraftan konar-göçerleri harap ve sahipsiz yerlere yerleştirmek için çabalarırken, diğer taraftan iç göç yüzünden yerlerini terk eden ahaliyi de tekrar eski yerlerine yerleştirmeye çalışmıştır. Bu hususta takip edilen kanuna göre (bazen delinse bile) bir yerde 10 yıldan fazla kalmamış olanlar eski yerine tekrar gönderiliyordu.

XVI. y.y. birinci yarısının ortalarında Çukurova'da Misis'den Gâvur dağlarına kadar uzanan topraklar komşu yöreler gibi tamamen ekilmekte idi. Ancak XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın birinci yarısındaki karışıklar yüzünden bu bahsedilen bölgenin halkı da dağılmış ve burası tamamen gayrî meskûn bir hale gelmiştir. 1691'de Dulkadirli oymaklarından yirmi kadarı bu bölge de yerleştirildi ise de başarılı bir sonuç vermedi. Oymaklar daimî olarak burada oturmak istemiyorlardı. Bunda sıtmanın ve diğer salgın hastalıklarının mühim bir rolü olsa gerekir.¹¹⁶

Bugün için kontrolde olan tifo, veba, tifüs, frengi... gibi bulaşıcı hastalıklar o yüzyıllarda, egemenlik uğruna yapılan savaşlarda olduğu gibi, depremler, yangınlar, sel ve su baskınları da insanların yok olması için önemli nedenlerden biri idi.¹¹⁷

c- KONAR-GÖÇERLERİN YAYLAK VE KIŞLAKLARINA İSKÂNI:

Konar-göçerlerin taşkınlıklarını önlemek isteyen devlet onları yerleştirirken güvenlik sağlamaları ve ziraat yapmaları yanında buldukları bölgeyi şenlendirmelerini de istemiştir. Böylece konar-göçerlerin yaylak ve kışlaklarında da iskân edildikleri görülüyordu.

¹¹⁶ Faruk Sümer, **a.g.e.** s. 192.

¹¹⁷ Veba salgını için bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700–1850* çev. Serap Yılmaz, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997.

d- SÜRGÜN YOLUYLA YAPILAN İSKÂNLAR:

Osmanlı devleti, kuruluşundan itibaren yeni fethedilen topraklara merkezi idareyi kuvvetlendirmek amacıyla Türk nüfusu gönderdiği bilinmektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde bir iç iskân metodu olarak kullanılan bu sevk etmeler, devletin zayıflaması ve eşkıyalık hareketlerinin artması üzerine sürgün politikası haline dönüşmüştür. Aşiretlerin cezalandırılmasını hedefleyen bu sürgünlerde yer olarak bir mahrumiyet bölgesi kabul edilen Rakka ve Kıbrıs adası seçilmiştir. Rakka'ya yapılan sürgünlerde ise bölgedeki saldırgan göçebe Arap kabilelerine karşı bu Türkmenler bir güvenlik unsuru olarak ta kullanılmıştır.

e- KONAR-GÖÇERLERİN KENDİLİĞİNDEN YERLEŞMESİ:

Taşkınlıklarından dolayı Rakka'ya sürülen cemaatlerden bazıları bölgeden kaçıp başka yerlere yerleşmişlerdi. Ancak devletin sıkı takibi sonucu af isteyip gösterilen yerlere kendi rızalarıyla yerleştiler. Diğer taraftan eşkıya baskısından kurtulmak isteyen ve topraklarının yetersizliği sebebiyle bulunduğu yeri terk etmek zorunda kalan halk, kendi istekleriyle devlete verdikleri taahhüde uymayı vaat ederek yerleşik hayata geçmişlerdir.¹¹⁸

Yukarıda belirttiğim gibi Osmanlı kuruluş ve yükselme döneminde genellikle dışa dönük yapılan iskân, İmparatorluğun XVII. yüzyıllarda duraklamaya geçmesi ile birlikte içe dönük bir siyasete dönüşmüştür.

Bugüne kadar incelenen belgelerden, Osmanlı Devleti'nin benimsediği iskân projelerinin başarısının sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Merkezi hükümet iskân edilen bölgeleri genellikle denetleyemiyordu. Güvenlik yokluğu, yerel görevlilerin koyduğu ağır vergiler, ekilebilir toprak kıtlığı, ilk kötü hasatların atlatılmasını sağlayabilecek birikimlerin yokluğu hep aynı doğrultu da etki yapıyordu. Kıbrıs'ta olsun, Batı ve Orta Anadolu köylerinde, ya da Güneydoğunun susuz bozkırlarında olsun, iskân edilenlerin çoğunun kendilerine ayrılan toprakları terk ettiği anlaşılıyor.¹¹⁹

¹¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s.77-110.

¹¹⁹ Suraiya Faroqi, **a.g.e.** s. 351.

Bir bütün olarak bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin, tıpkı Avrupa'daki ve başka yerlerdeki devletler gibi, bu sürekli göçmen akışını denetleyemediği anlaşılıyor. Kaçak göçmenlerin bulunması ve kent dışına atılması doğrultusundaki sayısız çabaya karşın, Balkanlardan ve Anadolu'dan İstanbul'a gelenlerinin sayısının XVI. ve XVII. yüzyıllarda azalmadığı görülmektedir.¹²⁰

İncelediğim bölge olan Aydın Sancağının tarihi oldukça eskidir. Tarihin farklı devirlerinde birçok uygarlığı yaşatmıştır. Saruhan oğulları, XIV. yüzyılda Manisa ve çevresinde, kuvvetli bir devlet kurmuşlardır. Komşuları Aydın oğulları ile birlikte deniz seferleri bile yapan bu Beyliğin, Manisa ve çevresini Türkleştirmekte büyük bir rolü olmuştur. Bu beylik zamanında kalma eserlere, Manisa'da Kula, Güzelhisar, Nif ve Demirci' de tesadüf etmekteyiz. Saruhan Beyin ve yanında harbeden Türkmenler, Horasan ve Harzem ile alakalı bulunuyorlardı. Bugün Manisa Vilayeti dâhilinde bulunan ve yahut vaktiyle mevcut olup terk edilen veya adı değişen köylerin isimleri bunu kanıtlamaktadır. Alaşehir'in bugün başında “ Horzum” kelimesi bulunan dört tane köyü vardır: Horzum Alayaka, Horzum Embelli, Horzum Sazdere, Horzum Keserler... Yine bugün Aydın'da Bozdoğan'ın Yaykın çiftliğinde bulunan Horzum aşireti, aynı cinsten bir delil gibidir.¹²¹

Osmanlı Devletinin 1402 Ankara Savaşında yenilmesinden sonra 1413 yılına kadar süren mücadeleler Çelebi I. Mehmet'in üstünlüğü ve tahta geçmesiyle sona ermiştir. Bu sıralarda Aydın ilini elinde tutmaya çalışmakla beraber zaman zaman Şehzade savaşlarına karışan Cüneyd Bey'in 1425–1426 'da ortadan kaldırılması üzerine II. Murad, Halil Yahşi Bey'i mükâfat olmak üzere Aydın ili Sancak Beyliği'nde bırakmıştı. II. Murad, 1443 de saltanatı oğlu II. Mehmet'e terk ederek Manisa'ya çekildiği sıralarda Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarını kendine yıllık tahsilât olarak ayırmıştı. Fatih devrine ait Tahrir defterlerinde : “ Murad Hüdavendigâr Aydın iline gelicek” kayıtları görülmekte ve Aydın oğlu Umur Bey, İsa Bey, Osman oğlu I. Bayezid Bey nişanıyla verilmiş olan beratlarla rivayet edilmek üzere yeni bir tahrir yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu ve bundan sonraki Osmanlı Tahrir Defterleri'nden öğrenildiğine göre zaman zaman ve özellikle Padişah değiştiğinde yeni tahrirler yapılırdı. Bu suretle Timar işleriyle birlikte mülk ve vakıfların idaresini kontrol etme imkânı sağlanmıştır.

¹²⁰ Suraiya Faroqhi, **a.g.e.** s. 351.

¹²¹ İbrahim Gökçen, **a.g.e.** s.21.

Aynı zamanda memleketin idari ve mali alanındaki bu sıkı denetlemesi sayesinde toprak sahibi eski ve yerli asalet zümrelerinin nüfuzlarını kırmak gayesi de güdülmüştür. Nitekim zaman zaman bir takım mülk ve vakıf beratlarının neşhedildiği ve bazı tımarlarında hassa veya vakfa çevrildiği göze çarpmaktadır. Anadolu Beyliklerinin bir idare altına alınarak Osmanlılar tarafından tasarruf ve idaresi işi ilk zamanlarda bir takım güçlükler doğurmuştur; özellikle yerli beylerin ve torunlarının hanedan haklarını muhafazaya çalıştıkları, hatta zaman zaman ayaklandıkları görülmüştür. Gerçekten daha II. Murad'ın ölümünde Karaman Oğlu'nun etrafında Aydın ve Menteşe Oğullarından mürekkep yeni bir ittifakın doğduğu ve Fatih'in derhal bir sefer tertip ederek durumu yatıştırdığı bilinmektedir. Bu ayaklanmada Menteşe oğlunun “ İlyas Bey” olduğu tespit edildiği halde, Aydın Oğlunun kim olduğu anlaşılamamıştır. Menteşe Bey'i İlyas'ı yenerek Onu Rodos'a kaçmağa mecbur eden Osmanlı serdari İshak Paşa, Fatih tarafından Anadolu Beylerbeyi unvanıyla Kütahya'ya yerleştirilmiş ve etrafa göz kulak olması emredilmiştir. (1451) Bu zamana kadar Anadolu Beylerbeyi Ankara'da otururken bir kanunla bundan sonra Kütahya'ya kaldırılmıştır. İşte böylece Aydın ili , “ Aydın Sancağı” veya “ Livâ-i Aydın” nâmı altında Anadolu Beylerbeyine bağlı vilâyetler içinde görülmektedir.¹²²

Reâyânın iktisadi ve hukuki durumu, devletin askeri ve siyasi kudretinin artmasında en esaslı bir âmil olduğundan, zaman zaman yapılması âdet hükmünde olan tahrir işlerine fazla önem verilirdi; böylece Hâs, zeâmet ve tımar'a ayrılmış yerlerle birlikte reâyânın tâbi olacağı mükellefiyetler köy köy hane hane yazılmış, İslamlar ve Hristyanlar ayrıca gösterilmiş ve bu tahrir defterlerine her bölgedeki konargöçer aşiretlerde katılmak suretiyle memleketin yer yer arazi ve nüfus durumu tespit edilmiştir. Bu defterlere göre, XVI. y.y. Hristyan azınlığın en az bulunduğu bölgeler, Batı Anadolu, Güney Batı Anadolu, Marmara Bölgesi ile Kuzey Batı Anadolu Bölgeleridir.¹²³

Celali isyanlarının ve eşkıyalık hareketlerinin ya da konar-göçerlerin bir yerden diğer yere giderken talan ettikleri sancaklar arasında hiç şüphesiz Aydın Sancağı da vardı. Fakat bu hareketler zaman zaman uzun sürse de sıkı bir takiple ortadan kaldırılmıştır.¹²⁴ Aydın ilinde bulunan şehir ve kasabaların XVII. yüzyılda iki asır öncesine nispetle büyük bir gelişme ve büyüme gösterdiği göze çarpmaktadır. Örneğin

¹²² Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, A.Ü. Basımevi, 1968,s.84–85.

¹²³ Himmet Akın, **a.g.e.** s.86.

¹²⁴ Çağatay Uluçay, eserinde XVII. asırda Aydın ve Saruhan Sancaklarında birçok ayaklanma ve eşkıyalık hareketi olduğunu incelemiştir. Bk. **a.g.e.**

XV. yüzyılın ikinci yarısında yedi mahalleden ibaret olan Aydın Güzelhisarı, XVII. yüzyılda yirmi altı mahalleye çıkmış, yirmi altı mahalle olan Tire şehri de altmış sekiz mahalleye yükselmiştir. Böylece Osmanlı idaresinin XVI. yüzyıldaki gelişmesinin etkisiyle bir sonraki yüzyılda devlet işlerinin gevşemesine rağmen- şehir ve kasabaların genel durumlarında bir gelişme belirmiştir denilebilir.¹²⁵

¹²⁵ Himmet Akın, **a.g.e.** s. 88–89.

II. BÖLÜM

OSMANLI SOSYAL YAPISI

1-Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Ve Yükseliş Döneminde Siyasî Ve Ekonomik Yapı

Osmanlı Devleti kuruluş devirlerinde, beylikten devlete geçerken, tesis etmiş olduğu müesseselerle, yeniden teşkilatlanmasının hedefleri, imparatorluk çapında bir devlet düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Asya'dan batıya çeşitli tarihlerde vuku bulan Türk göçleri sonucu, Anadolu'ya bastan basa yerleşen Türkler, geldikleri yerlerdeki yaşam tarz ve nizamlarına uygun olarak, birliklerini bozmadan kendi iç idarelerini kurdular.¹ Anadolu Selçuklu devletinin sona ermesiyle de beylikler halinde teşekkül ettiler. Bu devirde, Batı Anadolu'da da güçlü bir tarzda ortaya çıkan, uç beylikleri içinden birinin, diğerleri üzerinde kuracağı hâkimiyet aynı zamanda ve bilhassa batı devletleriyle de başlayacak ve yüzyıllarca devam edecek olan, savaşların bir yerde talibini de ortaya çıkarmış olacaktır. Beylikler arası bu nüfus mücadelelerinin galibi, Osmanlı beylik-devleti oldu.²

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin özelliklerinden birisi, hiç şüphesiz, bu İmparatorluğun kendisine özgü bir sosyal düzeni kuvvetle kurabildiği devir ve bölgelerde özel imtiyaz ve âdetleri ve kendi aralarındaki örgütlenmeleri ile dışa karşı kapalı bir soylular sınıfının hukuk yönünden özerk ve tam olarak yerleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu İmparatorluğun bazı hak ve imtiyazları bulunan asker ve memur zümreleri ile din adamlarını Avrupa memleketlerinin ayrı birer hukukî statüye sahip sosyal bölümleri ile karşılaştırmak mümkün değildir. Bu suretle, köylü halk kitleleri ile Devlet arasında, merkezî devlet iktidarını sınırlayacak güçte bir soylular örgütünün meydana gelememiş olması, Osmanlı İmparatorluğu'nda teşkilâtsiz ve desteksiz bir durumda kalmış olan halk yığınlarını Devlet karşısında yalnız bırakmış, bu suretle de merkezî devlet gücünün soysuzlaştığı devirlerde toplum için tehlikeli dağılma ve anarşi tehlikeleri daima mevcut bulunmuştur.³

¹Huricihan İnan- İslamoğlu, (1983) "Osmanlı Tarihi Ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme" ,*Toplum Bilim*, S. 23, s. 9-39.

²yordam. manas. kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd5/sbd-5-01.

³ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, Hüdavendigâr *Livası Tahrir Defterleri*, Ankara, 1988,s.92.

a.Siyasî Yapı

Bir uç beyliği olarak adını duyurmaya başlayan Osmanlılar, zamanla önemli bir siyasî güç haline geldiler. Osmanlıların başlangıç dönemlerinde beyliğin kabilevî nitelikte bir toplumsal yapıya mı dayandığı, yoksa Osmanlıların daha ilk yıllarından itibaren yerleşik bir toplum düzenine sahip olduğu tartışması bir yana, beyliğin kurulup yayıldığı bölge itibariyle konar- göçer bir hayat tarzının kısmen varlığını sürdürse de hâkim hayat biçimi olarak devam etmesinin zor olduğu bir gerçektir.⁴ Bunu yaparken de Küçük Asya'daki Selçuklu sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınır boyunda kendini *gaza*'ya, yani Kutsal savaşa adanmış küçük bir uç beyliği olarak yapmıştır. Başlangıçtaki bu gazi uç beyliği karakteri, devletin altı yüzyıllık tarihsel varlığının çeşitli yönlerini: güttüğü dinamik fetih politikasını, temel askerî yapısını, çok çeşitli dinsel, kültürel ve etnik unsurları bağrında toplamayı başaran bir İmparatorluk örüntüsü içinde askerî sınıfın egemenliğini derinden etkiledi. Bu değişik unsurların yarattığı toplum, daha önceki İslâm imparatorluklarının geleneğini izliyorduydu da, en özgün çizgilerinin bazıları doğrudan doğruya Osmanlıların kendi eseri idi.⁵ Osmanlı siyasi geleneğinin kökenlerini İç Asya steplerinde, Abbasi halifelerinin muhteşem başşehri Bağdat'ta, hatta İslâmiyet öncesi İran'da Sasani Devleti'nin saraylarında da aramak mümkün. Osmanlı padişah ailesinin İç Asya siyasal anlayışına göre ülke içinde siyasal gücü paylaşma geleneği, şehzadelerin küçük yaşta beri valilikle görevlendirilmeleri şeklinde sürdürülmekteydi. Buna rağmen Osmanlı siyasal düşüncesi ve uygulaması padişahın üstün gücünü vurguluyordu.⁶

Gerek Selçuklu ve gerek Osmanlı Türkiye'sinin iç tarihini incelediğimizde, Türk halkının yarattığı, kendine özgü devlet düzenini görmekteyiz. Bu, Konya Selçukluları çağından Osmanlıların XVI. yüzyıl başlarına kadar olan siyasî yaşantıları süresince, daha erişkinliğe bir gidişatın ifadesi olmuş, köy, kasaba ve şehir toplulukları, tam anlamı ile çağının en ileri gelişimleri olarak, Türk idaresine geçmiş öteki toplulukları, özellikle Balkanların Hristyan toplumlarını da derin bir biçimde etkilemiştir. Toprak mülkiyeti, iktisadî ve malî hayat, kişilerin devlet ile ve kendi aralarındaki hukukî ilişkileri, ayrıntılı kanunlarla düzenlenmiş bulunuyordu. Hiçbir dinî taassuba

⁴ Mehmet Öz" Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3, Ankara, 1999, s. 66.

⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, (1300–1600), çev. Halil Berktaş c.1, İstanbul, 2004s.47.

⁶ Metin Kunt, *Siyasal Tarih (1300–1600)*, *Türkiye Tarihi*, c. 2, yay. yön. Sina Akşin, İstanbul, 2000,s.131.

saplanmadan, Müslüman ve Hristyan, herkese uygulanan idarî hukukî işlemlerin hemen hemen eşitliği geniş Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun ömürlü bir siyasî kararlığın güveni olmuştu.⁷

Ancak, II. Bayezid'in son yıllarından itibaren, devlet hazinesi üzerine çöken ağır bir para darlığının iç düzeni sarsmaya başladığını görmekteyiz. Belki geliri artırmak için, Kanunî Süleyman devrinde yapılan arazi yazımlarında, köylüyü daha ağır vergilerin altına sokacak bir yol tutulması, gerek Anadolu'da ve gerek Rumeli de çiftçi halkın geniş ölçüde ayaklanmalarına sebep olmuştu. Gerçekten de XVI. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan Celâlî karışıklıkları, medreselere yığılan suhtelerin huzursuzlukları, levend, sekbân, mücerredân gibi grupların ortaya çıkardığı sorunlar, Osmanlı Devleti'nin klâsik anlayışına dayalı, kurulu sistemini sarsmaya başlamıştı. XVI. yüzyılın sonlarında Akdeniz havzasında kendini gösteren hızlı nüfus artışı; buna karşılık tarıma açılan alanların sınırlı oluşu; XVI. yüzyılda yeni ve üstün koşullar taşıyan bir ortama ulaşan Avrupa devletleri ile ilişkilerinde Osmanlı Devleti'nin duraksayışı, özellikle savaş tekniklerindeki ilerleme sonucu tımar sistemine dayalı Osmanlı ordusunun yerine daimî askerlere yönelenerek kapıkulu sayısının artırılması, sarsıntının nedenleridir.⁸

1578'den sonra İran'la girişilen savaşlar, reâyâ kökenli binlerce delikanlıyı orduya yazılmaya teşvik etti. Bir bakıma on altıncı yüzyıl sonlarında İran ve Avusturya savaşları da, en azından kısmen, İmparatorluk bünyesinde çok çeşitli toplumsal, siyasal ve finansal dinamikleri harekete geçiren nüfus artışının sonucuydu. 1578'de başlayıp, aralıklı olarak 1639'a kadar süren İran savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin başlıca nedenleri arasında sayılmaktadır. 1578–1590 yıllarında Azerbaycan ile Şirvan'ın istilâ ve işgali, yalnız Türk askerî yapısı açısından değil, Osmanlı maliyesi açısından da yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bu diyarlarda konaklayan işgal birliklerinin, Anadolu'dan sürekli ikmal görmesi gerekiyordu. 1603'deki İran'ın karşı taarruzu ile oradaki Osmanlı birliklerini Anadolu'ya geri attı.⁹

Gerek 1578 İran harbi, gerekse 1593 Avusturya seferi devlete büyük masraflar ve hele, ordusunu uzun yıllar sınırlarda tutma zorunluğu yüklediği için, harbin bitimi sayılan 1606 yılı, yalnız Zıttoruk Antlaşmasının siyasî anlamı bakımından değil,

⁷ Mustafa Akdağ, " Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1966,sayı 6–7, c.4, Ankara,1968,s.202.

⁸ Yaşar Yücel, *Es'ar Defteri, (1640 Tarihli)*, Ankara, 1992,s. 7.

⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 58.

Türkiye'nin iç tarihinde uğradığı derin değişiklikler itibariyle de büyük bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Gerçekten de I. Ahmet devri Türkiye'si, artık Kanunî Sultan Süleyman zamanından çok farklı bir bünyede bulunuyordu.¹⁰

b.Ekonomik Yapı

İran devlet geleneğinde ekonomi, yalnızca devlet maliyesini ve dolayısıyla hükümdarın iktidarını güçlendirmenin bir aracı olarak görülürdü. İmparatorluk ekonomisi ve ticaretinin örgütlenmesine yaklaşımında Osmanlı rejimi, öncelikle merkezî hazineye mümkün olduğu kadar çok kıymetli maden biriktirmeyi amaçlıyordu. Van Klaveren'in deyişiyle fiskalizm (gelircilik),“ her durumda kamu gelirlerini ekonomi dışı amaçlarla azamiye çıkarma çabasıdır.” Bu İmparatorluğun temel ilkeleri arasındaydı.¹¹

Osmanlı Devleti, XIV. ve XVI. yüzyıllardaki yükselişi içinde bulunan vasıfları ile “Klasik” denilen hüviyetinde, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar köklü bir değişiklik geçirmedi yaşadı. Klasik Osmanlı sisteminde, bugünkü anlamı ile bir iktisat politikasından bahsetmek kolay değildir. Devlet, birçok iktisadî fonksiyonlar görmekte ve bu faaliyet esnasında çeşitli hedefler tespit etmekte idi. Ancak bu fonksiyon ve hedefler, hiçbir zaman sırf iktisadî bir mahiyet göstermez, siyasi, dinî, askerî, idarî veya malî hedef ve düşüncelerle iç içe, birbirinden ayrılması zor karmaşıklık içinde bulunurdu. Osmanlı iktisadî hayatıyla alakalı ve etkili olmuş görünen temel unsurlar, üç ana ilke ile açıklanabilir. Bunlardan birincisi yukarıda da belirttiğim gibi fiskalizmdir. Diğer ikisi ise iâşe (provizyonizm) ve gelenekçiliktir.

İktisadi faaliyete ve bu faaliyetten doğan mal ve hizmetlere başlıca iki açıdan bakmak mümkündür. Mal ve hizmetleri pazardan satmak ve kâr etmek üzere satın alan veya üretim yapanların açısından iktisadî faaliyetin amacı, kısaca kâr etmekten ibarettir. Alıcı veya üreticiler, mümkün olduğu kadar ucuza mal etmek ve mümkün olduğu kadar pahalı satmak için iktisadî faaliyette bulunurlar. Buna karşılık bu mal ve hizmetleri kullanmak üzere üreten veya satın alanlar, yani tüketiciler açısından iktisadî faaliyetin amacı, mal ve hizmetlerin mümkün olduğu kadar ucuz, kaliteli, bol bulunmasını

¹⁰ Mustafa Akdağ, **a.g.m.** s. 203.

¹¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 81.

sağlamaktı. İaşe ilkesi, tüketici açısından bakan görüşün dayandığı ilkedir. Buna göre amaç, insanların ihtiyacını karşılamaktır.

Gelenekçilik ise, sosyal ve iktisadî ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişime çıktığı takdir de, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olması şeklinde tanımlanabilir.¹²

Osmanlı iktisadî görüşü, bu üç ilkenin zamana, bölge ve sektörlere göre değişen oranlarda birleşmesinden meydana gelmekteydi.¹³

2- Sosyal Yapı

Toplum ve devletlerin tarihleri de, tıpkı diğer canlı varlıklarda olduğu gibi, mekanik değil organik nitelikli, devamlılık arz eden yapılar oldukları için, geçmişlerinden hiçbir şekilde soyutlanamazlar. Bu sebeple Osmanlı devlet ve toplum geleneğinin geçmişten tevarüs ettiği değerler sistemini dikkate almak durumundayız. Bu kaynaklar Türk ve İslâm devletlerinden devralınan bir takım değerlerle, kurumsal yapılarıdır. Bunların ete kemiğe bürünme şekilleri geçen zaman içinde farklı tezahürlere bürünmüş olsalar bile, esasta sürekli bir daimîlik olduğunu ileri sürebiliriz. Tanpınar'ın deyimiyle; “*devam ederek değişmek ya da değişerek devam etmek*” şeklinde formüle edebilen bu durum, Hacı Bayramın dizelerinde çok daha anlamlı bir şekilde ifade edilmiştir:

“Nâgehan bir şara vardım

Ol şarı yapılır buldum

Ben dahi yapılır oldum

Aş ile toprağ arasında”

¹² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s.43.

¹³ Osmanlıda ekonomik yapı hakkında ayr. Bk. Halil İncelik, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle” , *Bellekten*, c. XV,1951.

Bu mısralar, Anadolu'ya gelen dağınık Türkmen guruplarının bir millet haline gelme süreçlerini çok güzel bir şekilde ifade ediyor. Hacı Bayram bu sözleriyle muhtemelen, manevî bir binanın yapılışını anlatmak istiyordu. Millet de zaten maddî bir varlığa mana veren manevî bir bağlantı sisteminin adıdır. Manevî bina, bu yapısal bütünlük; iktisadî yapıyı olduğu kadar sosyal yapıyı, devlet nizamını olduğu kadar hukuk sistemini ve sair ne varsa hepsini birden, şekillendiren ve anlamlı kılan bir ahenk oluşturmuştur. Parçalar ancak bu yapı içinde anlamlı ve fonksiyonel hale gelebilmişlerdir. Farklı bir yapısal bütünlük içinde abes kaçan bir ayrıntı, bu yapı içinde bilakis, vazgeçilmez bir güzellik ve zenginlik olarak pekâlâ yapının bütünlüğünü sağlayabilir.¹⁴

Osmanlı Devletinde, devlet- toplum ilişkileri¹⁵ incelendiğinde iktidarı temsil eden devletin varlığını idame ettirmek, halkın refah ve huzurunu temin etmek için bir takım düzenlemelere gittiği ve bunu gerçekleştirmek için de bir takım kurallar belirlediği bilinen bir gerçektir. Bu nizama uymakla yükümlü halk ise konulan kurallara uymak veya başka bir deyişle iktidara itaat etmekle hem kendi varlığını hem de devletin bekasını teminat altına almaktaydı. Bu kurallara riayet edilmemesi durumunda ise devlet, iktidar yetkisini kullanabilme yetisine sahip olan adlî ve idarî görevlilerini devreye sokmak sureti ile duruma müdahale ederdi.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik temeli tarımsaldı. Teknoloji, üretimde öküz ve karasabana, kara ulaşımında at, eşek ve deve kervanlarına, deniz ulaşımında kadirga ve kalyonlara dayalıydı. Devletin temel sorunu, düzene sokmuş olduğu ekonomik fazlayı denetlemek ve genişletmek, ayrıca sürekliliğini sağlamaktı. Bu, İmparatorluğun denetimi altındaki toprakları ve iş gücünü arttırmak için düzenli aralıklarla yayılmacı savaflara, ayrıca toplumsal çatışmayı en alt düzeye indirecek ve sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayacak, rasyonel bir toprak – iş gücü ilişkisinin kurulmasına yol açıyordu.¹⁷

¹⁴ Abdülkadir İlgen; “ Osmanlı Toprak Mülkiyeti Anlayışının Teşekkülü ve Bunun Sosyal Tabakalaşma Üzerindeki Etkileri”, www.os-ar.com .

¹⁵ Osmanlı devletinde devlet- toplum ilişkileri hakkında daha geniş bilgi için bk. Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Taşra Toplumu, İstanbul, 1999.*

¹⁶ Emine Erdoğan , “ XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar- İtaat İlişkisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c.14, no:1, Mart, 2006 s. 217.

¹⁷ Emine Kıray, *Osmanlıda Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar*, İstanbul, 1995, s. 45.

Hiçbir sistem sadece *a priori* veya soyut olarak tasarlanmış belli aksiyomlarla, bunların harfiyen uygulanması sonucu oluşmuştur iddiasına dayandırılarak açıklanamaz. Elbette *kadimden* o güne devam eden bir takım genel ilkelerle, o ilkeleri hayata geçiren öncü kadronun belirleyici etkisi olacaktır. Bunun tabîî karşılanması gerekir. Ne var ki, yaşanan dönemin tarihsel şartlarını hesaba katmadan, meseleyi sadece belli ilkelerle, o ilkeleri uygulamaya koyan kimselerin maharetlerine irca etmek de, bir anlamda kolaycılığa kaçmak anlamına gelebilir. Sözü edilen faktörlerin etkisi, zaman ve mekana göre derece olarak farklılık gösterebilse dahi, bu derece farklılıklarının genel geçer gerçeklikler olarak algılanması suretiyle bütün zamanlara uyarlanması hiçbir şekilde kabul edilemez.¹⁸ Zaten sosyal bilimlerin hiçbir sahasında dört köşe ‘*model*’ çözümlenmelerle neticeye varılamaz¹⁹

a- Sistemin Temelleri

Osmanlı devleti oluşurken çok yönlü ve karmaşık bir etkileşim sistemi içerisindeydi. Evvelâ, Osmanlı Devleti, İslâm devletlerinin bir mirasçı olarak ortaya çıkmıştır. Devletin ve ekonominin temelini oluşturan kurumları incelediğimizde bunların ilk İslâmî kurumlarla olan yakın ilişkisini görmekteyiz.²⁰

Türkler İslâm medeniyeti dairesine girerek İslâmî Türk devletleri kurulduktan sonra, diğer sosyal müesseseleri gibi hukukî müesseseleri de büyük bir değişmeye uğramıştı. Türk devletleri İslâmiyet’in o zamana kadar oldukça işlenmiş ve tekemmül etmiş hukukî esaslarıyla birlikte, kurumlarını da almış ve tatbik etmeye başlamışlardı. Osmanlı tımar sistemi, İslâmın doğuş çağından beri uygulanan ikta sisteminin, Osmanlı esnaf teşkilatının, fütüvvet ve ahî birliklerinin bir devamıdır. Osmanlı Devleti, bu özellikleriyle Selçuklu ve Memlûk devletlerinin kurumlarına mirasçı olmuştur.²¹

Osmanlı Devleti’ne ait ekonomik ve sosyal nizamın teşekkülünde etkili olan amillerden birini de, hiç şüphesiz eski Türk devlet geleneğinden tevarüs edilen tarihi tecrübe ile zaman içinde karşı karşıya kalınan siyasî ve sosyal zaruretler olarak değerlendirmek icap eder.

¹⁸ Abdülkadir İlgen, **a.g.m.** s. 4.

¹⁹ Ö. L. Barkan da bu hususa dikkatleri çekerek, ‘*Osmanlı Feodalitesi*’ ve ‘*Asya Tipi Üretim Tarzı*’ gibi genellemelerin geçersizliğini ortaya koymuştur. Bk. Ömer Lütfi Barkan, “‘Feodal Düzen Ve Osmanlı Tımarı’”, *Türk İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s. 1 vd.

²⁰ Yavuz Cezar, “ 16.yy’da Osmanlı Devleti’nin Sosyo-Ekonomik Tarihi ve Mimar Sinan” *Tarih Ve Toplum*, S. 62, İstanbul, s. 30–36.

²¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1986,s. 194.

Öncelikle tarihi tecrübe ifadesini biraz açmak gerekir. Bilindiği gibi eski dönem Türk devlet geleneğinde mülkün Hakanın şahsî malı olması sebebiyle, Hakanın vefatıyla birlikte topraklar oğullar arasında paylaştırılıyordu. Oğuz-Han'ın ülkesini oğulları arasında paylaştırdığına dair bizzat bu destanda geçen ifadelerle anlamaktayız.²² Bunun neticesi olarak, Türkler arasında sürekli olarak dâhilî kargaşa ve iç harpler vuku bulmuş ve kurulan devletler uzun ömürlü olamamıştır.

Bütün İslâm hükümdarları gibi Osmanlılar da uyruklarını, Müslüman olsun olmasın , “reâyâ” yani “sürü” sayar, fermanları reâyâyı Tanrının emanet olarak verdiğini sık sık tekrarları. Reâyâyı Tanrının buyurduğu şerîat yolunda gütmek, İslâm ümmetinin başı olarak sultanın ödeviydi. Hükümetin görevi İslâmın ideallerini gerçekleştirmektir; iktidar kendi başına bir iktidar olmaktan çıkmıştır. Gerçek uygulamada ise, İslâm devletleri, hükümeti etkin bir biçimde denetleyen bürokratların sürdürdüğü eski Orta Doğu devlet geleneğine bağlı kalmışlardır. Osmanlı bürokrat ve tarihçisi Tursun Bey, XV. yüzyılın ikincisi yarısında şöyle yazmaktadır:

“ Yalnız akla dayanan hükümete sultanî yasak denir; bu dünyada ve öbüründe mutluluğu sağlayacak ilkeler üstüne kurulan hükümete ise tanrısal politika ya da şeriat denir. Peygamber şeriat telkin etmiştir. Fakat bu politikaları ancak bir hükümdarın iktidarı kurumlaştırabilir. Bir hükümdar yok ise insanlar uyumlu yaşayamaz ve topluca yok olup gidebilirler. Tanrı bu iktidarı yalnız bir kişiye vermiştir ve bu düzenin sürekliliği için, bu kişiye mutlak itaat gerekir.”

Orta Doğu devlet kuramının bu temel ilkeleri, şerîat ve Hellen politik düşüncesinin etkisine karşın, Osmanlı zamanına değin değişmeksizin kalmıştır. Osmanlı yönetimi, bütün hükümet dairelerinde ve bütün devlet faaliyetlerinde apaçık görülen bu ilkeler üzerine kurulu idi.²³

Muhtemelen tarihten gelen bu vb. tecrübelerin de etkisiyle Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren, *merkezî* bir devlet olma özelliğini sıkı sıkıya koruma eğilimi göstermiştir. Daha Orhan Gazi zamanından itibaren, *tımar* ve *zeâmet* sisteminin Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından ihdas olunduğunu görmekteyiz.²⁴ Bunu sağlamak için alınan belli başlı tedbirler:

²⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara, 1989, s. 206.

²³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, 2006, s. 73.

²⁴ Abdülkadir İlgen, **a.g.m.** s. 5.

- a) Doğrudan doğruya hükümdarın emrine bağlı ve daima harekete hazır bir yeniçeri ordusunun kurulması,
- b) Devlet hizmetlerinin padişahın kullarına verilmesi,
- c) Kadıların merkezde kazaskere tabiiyeti,

Devletteki bu şekillenme çabaları I. Bayezid zamanında daha da kesin çizgileri ile ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, yeniçerilerin sayıları devşirme usulünün tatbiki ile artırılmış ve ordunun en seçkin birliğini teşkil eder hale gelmiştir. Bu uygulamanın en mühim fonksiyonu hükümdarın merkezî otoritesini takviye etmiş olmasıdır. Denilebilir ki, tüm Osmanlı devlet yapısına damgasını vuracak kul sistemi, kadılar ve tımar sistemi, temel direkler olarak XIV. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Temel felsefe bu olmasına rağmen, II. Mehmed devrine gelinceye kadar bunda tam başarı sağlanmadığı, yöresel güçlerin devletin çeşitli kurumlarında varlığını, isteyerek veya istemeyerek sürdürdükleri gözden kaçmamaktadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunu kesin çizgileri ile ortaya çıkaran ve ülke bakımından Tuna ve Toroslar arasındaki memleketleri İstanbul etrafında merkezî bir idarede birleştiren II. Mehmed'in, tüm devlet yetkilerini elinde toplama ve imparatorluğu bir merkezden idare eden bir padişah örneği yaratma çabaları buna en açık delildir. Yeniçeri ordusuna getirdiği yenilikle bunları imparatorluk ordusunun esas kuvveti haline sokmuştu. Daima emri altında bulunan ve direkt şahsına bağlı olan bu kuvvet sayesinde imparatorluk sayesinde imparatorluk içinde ve uçlarda çıkabilecek herhangi bir muhalefetten daha kuvvetli durumda olmak istemişti. Bu sayede esasen bünyede var olan desantralizasyona yol açabilecek eylemlere girişebilecek uç beylerini daima itaate hazır normal sancak beyleri durumuna getirmiş ve bunları devlet için bir mesele olmaktan çıkarmıştır.²⁵

²⁵ Yaşar Yücel , “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler” *Bellekten*, XXXVIII/152, 1974, s. 659.

b- Osmanlı Toplumunu

Osmanlı görüşü açısına göre devlet ve toplumun amaç ve yapısı, ilk başta Sasaniler tarafından geliştirilen ve İslâm Ön Asya uygarlığına Abbasî halifelerinin hizmetinde olan İranlı bürokratlar tarafından sokulan geleneksel Ön Asya kavramlarından gelmektedir. Siyasal örgütün felsefî temeli uyruklar için adalet ve güvenlik konularını vurgulayan el- Gazalî ve Nizam-ül Mülk'ün yazılarında incelenmiştir. On beşinci yüzyıl Osmanlı tarihçisi Mustafa Naima bu görüşü “ Hakaniyet Çemberi” olarak sunmuştur. Onun belirttiğine göre 1) Asker olmadan devlet ya da mülk(hâkimiyet) olamaz; 2) Askere sahip olmak servete ihtiyaç gösterir; 3) Servet uyruklardan toplanır; 4) Uyruklar ancak adaletle refaha kavuşabilirler; 5) Şu halde mülk ve devlet olmadan adalet olmaz. Böylece servetin hükümdar ve devleti desteklemek ve uyruklar için de adalet sağlamak için üretilmesi ve kullanılması siyasal örgütlenmenin ve uygulamanın temeli olarak ifade edilmiştir.²⁶ Osmanlı toplumu dikey farklılaşma açısından belirgin bir biçimde ayrı iki sınıftan oluşuyordu. Yönetici sınıf ve reâyâ. Üretimde bulunmayan egemen sınıf üyeleri, Sultan'ın temsilcileri sıfatıyla, kendileri ve Sultan için vergi toplama yetkisini kullanarak devletin ve askerî örgütlenmenin devamını sağlıyordu. Egemen sınıf dört işlevsel gruba ayırıyordu: Mülkiye, Kalemiye, Askeriye ve İlmiye. Mülkiye ve Kalemiye, 1527'deki toplam 100 bin kişilik ordunun 27 bininin desteğiyle imparatorluğun genel yönetsel ve malî işlerini yönetiyordu. Taşradaki askerî örgütlenme İstanbul'a bağlı olarak yönetimini sürdürüyordu. Oldukça özerk ilmiye sınıfı, dinsel anlamda tam yetkiliydi ve hukuksal işlere bakıyordu.²⁷ Devletin asıl amacı, 1-hükümdara ait olan servetin üretilmesini örgütlemek 2- bu servetin genişlemesini ve korunmasını sağlamak 3-düzeni korumak ve 4-hükümdarın topraklarında diğer dinlerin uygulanmasına izin verilmesi yanı sıra İslâmlığı yaygınlaştırmaktır. Hükümet bu görevleri yerine getirmek için yaratılmış, yönetim bunun için örgütlenmiştir.²⁸ Reâyâ daimî olarak reâyâ olarak kalacaktır. Osmanlı yazarları bunu “reâyâ oğlu reâyâdır.”sözleriyle belirtirlerdi. Artı değerine malik olup onu yeniden yatırıma koyarak üretimini genişletmeyecek, para ekonomisi yolu ile kapitalist üretim şekline girmeyecektir. Bu tanımdan çıkan ikinci anlam ise, yer

²⁶ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye, c.1*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1982,s. 166.

²⁷ Emine Kıray, **a.g.e.** s. 46, ayrıca bk. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı Ve Sosyal Yapısı*, s. 101.

²⁸ Stanford Shaw, **a.g.e.** s. 167.

değiştirme, toprağını bırakıp gitme olmayacaktır. Köylü öyle bir şekilde çalışacaktır ki, devlete yani onun temsilcisine beklenen vergiyi verecektir.²⁹ Reâyâ durumundan çıkmak ve askerî girmek için özel ve nadiren verilen bir sultan beratı gerekirdi. Reâyâdan birinin askerî sınıfa girmesi için, genellikle, bu sınıfla belli bağlantıları olması, ya sınırda ya da sultanın seferlerinde gönüllü savaşması gerekirdi. Hizmetlerinin değeri karşılığında sultan, ona askerlik tanıyan bir berat çıkarabilirdi. Ancak I. Süleyman, ataları asker olmayıp da askerî sınıfa bu yolla girenlere verilmiş vergi muafiyetlerini geri almıştır. Vergi ödeyicisi ve üretici olarak reâyânın vazgeçilmezliği nedeniyle, reâyâlıktan askerliğe geçmek devletin temel ilkelerini çiğnemek sayılırdı. XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı yazarları, bu usûlden vazgeçilmesini, İmparatorluğun başlıca çökme nedeni olarak görürler.³⁰

Genellikle sosyal tabaka, nesnel ölçütlere göre benzer özellikleri gösteren kişilerin tümü diye adlandırılmaktadır. Bu ölçütlere bakıldığında kuvvet ve otorite, servet, dini inançların verdiği nitelikler, dil, giyim vb. diye sıralanabilir. Birbirine yakın nitelikleri taşıyan insanlardan oluşan sosyal gruplarda, sahip oldukları değerlerin, parçası buldukları toplumdaki geçerliliğine göre yukarıdan aşağıya sıralanmaktadır. Bu açıdan Osmanlı toplumuna bakıldığında; toplumun bütün kesimleri ve bütün zenginlik kaynakları, hükümdarın kuvvetini korumak ve devam ettirmekle yükümlü sayılmıştı.³¹

Klâsik Osmanlı siyasal ve sosyo- ekonomik yapısının şekillendiği bu dönem de, teorik olarak bu yapıya vücut veren sistemde yer alan kurumların padişahın mutlak-merkeziyetçi otoritesini gerçekleştirme amacına dönük işleyişleri dikkat çekmektedir. Merkezdeki en büyüğünden, en ıssız köydekine kadar ülkenin bütün yöneticileri, hükümdarın kulları idi. Ülkedeki üretime elverişli bütün topraklar mirî, yani yüksek mülkiyet hakkı devlete ait idi. Yönetici kadroların dışında kalan ve reâyâ adı altında ifade edilen Osmanlı toplumunun bütün zümrelerinin yaşantısına şeriat ve belki ondan daha çok Osmanlı padişahının tedvin ettiği örfi kanunlar şekil veriyordu. Bu öyle bir etki idi ki, kişinin giyinişinden, mesleğindeki üretim biçimine kadar her alanda kendini gösteriyordu. Toplum içinde zümreler arası ve mekândaki yer değiştirmeler bile, bir ölçü de, sınırlı idi. Yönetenler ile yönetilenleri birbirinden ayıran en önemli özellik,

²⁹ Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, c.1, İstanbul, 1976,s. 64.

³⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik...* s. 75.

³¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara,2006,s.239.

birincileri vergi vermez, fiilî üretimde bulunmaz iken, ikincilerin vergi yükümlüsü üreticiler olmalarıdır.³²

c- Şehir Hayatı

Osmanlılar, Selçuklu şehir yapısını devralmışlardır. Aradaki siyasi otorite boşluğu döneminde şehir yönetimlerine ahîler el koymuş ve sosyal kargaşa ortamının doğmasını engellemişlerdir. Ankara, Konya, Sivas, Kayseri gibi şehirler hep bu durumdaydı. Beylikler ve Osmanlılar Batı'ya doğru genişledikçe şehirler ahîlerin katkısıyla Selçuk modellerine uygun bir şekilde Türk şehri haline geliyordu.³³

XIV. ve XV. yüzyıllarda, Osmanlı Devleti, yüzölçümü göz önünde tutulursa, azıcık kentleşmiştir. Eyaletlerde, çeşitli kentsel merkezlere egemen olan dört kent vardır: Rumeli'nde İstanbul, Edirne ve Selanik, Küçük Asya' da Bursa.³⁴ Osmanlılarda şehirlerin teşekkülü ve gelişmesi, bir kısım sosyal tesislerin inşası ile yakından alâkalı görülmektedir. Nitekim şehirlerde tesis edilen imaretler, ihtiyaç sahibi her inanç ve milletten kimselerin buralara akın etmesine yol açmıştır. İmaretlerin yanı sıra dinî eserler, medrese, han, hama, hastane, çarşı, fırın, su yolları ve kanalizasyon gibi bir şehrin teşekkülünde rol oynayacak tesislerin yapılmasıyla bu akın artmıştır. Ayrıca şehirlerin, dağ ve ova köylerinin arasında bir pazar ve değişim noktası olması özelliği de bu hususta tesirli olmuştur.³⁵

Kentlerdeki halkın çoğunluğu, geçimini esas olarak, çevredeki kırsalın değerlendirilmesinden sağlamaktadır. Bağlandığı din ne olursa olsun, imparatorluk halkı, ekip biçtiği toprağın ürünüyle yaşar. Müslüman halkın et gereksinimini koyun sağlar; Hristyan halksa, bölgesine göre, özellikle Sırpların yaşadığı yerlerde, domuz yetiştirmeye vermiştir kendini. Edirne, Eflâk ve Boğdan'dan sürülerle koyun getirir; çünkü yerel hayvancılık, tüketimi karşılamaz.³⁶

Bir Osmanlı şehirde oturanları birkaç zümreye ayırabiliriz. Bunların başında ayan ve eşrâf gelmektedir. Şehir halkı arasında ikinci zümreyi memurlar oluşturur. Sonra esnaf ve tüccar gelmektedir.

³² Yaşar Yücel, **a.g.m.** s. 661.

³³ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 224

³⁴ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c.1*, çev. Server Tanilli, İstanbul, 1995, s. 152.

³⁵ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s. 103.

³⁶ Robert Mantran, **a.g.e.** s. 153.

XVII. yüzyıla gelinceye kadar, ekonomisi ziraata ve hayvancılığa dayanan Osmanlı Devletinde köy nüfusunun şehirlerden fazla olduğu görülmektedir.³⁷ Bunun nedeni hiç şüphesiz XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köyden şehire göç olgusudur. Göç özellikle üç büyük şehre doğru olmaktadır. Bu yüzden daha 1567’de İstanbul’a göç edip yerleşme yasağı konuldu. XVII. yüzyılın sonlarındaki yoğun savaş ortamında Balkanların birçok bölgesi savaş alanı haline gelmiş ve bu da yer değiştirme olaylarını arttırmıştı. Devlet bu olayları önlemek için vergi indirimi veya bağışıkları gibi teşvik tedbirleri alıyordu. Nüfus çeken şehirlerin başında İstanbul gelmekteydi. Bizans’ın son dönemlerinde 100.000 civarında bir nüfus kitlesini barındıran İstanbul fethiyle hazır hale gelmişti. Öyle ki Latin baskısından yılan ve onlardan nefret eden Bizanslılar, çok bilinen bir deyişle, II. Mehmed’in sarığını Papa’nın şapkasına tercih eder hale gelmişlerdi. Köyden şehre göç kiracılık, gecekondular gibi yeni olgular getirmiş, şehir asayişinin bozulmasına yol açmıştır. Şehirlerde kadrolu esnafın geçim imkânlarını daraltan ve devletin vergi hâsılatını düşüren bir olgu olarak seyyar satıcılığın ortaya çıktığını, bir uç kesimin oluştuğunu görmekteyiz.

XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesinde büyük bir nüfus artışı ve iktisadî gelişme olurken taşra şehirlerinde kalabalıklaşma görülemiyor. Meselâ Halep, Şam, Bursa gibi devrin büyük şehirlerinin nüfusu 60.000–70.000 ‘i geçmiyordu.³⁸

Sultan Süleyman tahrirlerine göre 1520–1530 yılları arasında Türkiye’de nüfusun dağılışı şu şekilde idi:³⁹

³⁷ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s. 103.

³⁸ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s.225,226.

³⁹ Ömer Lütfi Barkan , “ Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi” *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1953, s. 11.

VİLÂYETLER	HANE ADEDİ			HANE YEKÛNU	5 EMSALİNE GÖRE HESAPLANAN NÜFUS SAYISI
	MÜSLİM	HRİSTYAN	YAHUDİ		
a) Anadolu	540.963	4.471	—	545.434	2.727.170
b) Karaman	143.254	2.448	—	145.702	728.510
c) Zülkadriye	66.776	2.687	—	69.463	347.315
d) Diyarbakır	72.675	11.979	—	34.654	423.270
e) Rum	118.683	55.287	—	173.920	869.600
f) Arap	131.399	444	—	131.843	659.215
YEKÛN	1.073.750	77.266	—	1.151.016	5.755.030
g) Rumeli	211.788	824.613	4.061	1.040.457	5.202.285
h) İstanbul şehri	(?)	(?)	(?)	(?)	400.000(?)
Yekûn					5.602.285
U. Yekûn					11.357.365

- a) Anadolu vilâyeti, Kütahya, Hüdâvendigar, Karesi, Biga, Kocaeli, Sultanönü, Bolu, Ankara, Aydın, Karahisar-ı Sahip, Kastamonu, Kengiri, Alâiye, Hamid, Menteşe ve Saruhan livalarından müteşekkil Batı Anadolu'dan ibaretti.

- b) Karaman vilâyeti, Konya, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve İçeli livâlarından teşekkül ediyordu.
- c) Zülkadriye eyaleti, Maraş, livâsı ile Bozok ve Kırşehir kazalarından müteşekkildi.
- d) Diyarıbekir vilâyeti , Amid, Mardin, Musul, Sincar, Arabgir, Ergani, Çermük, Siverek, Kiğı, Çemişkezek, Harput, Ruha (Urfa), Ana, Deyr ve Rahbe livâlarıyla Hısnî Kifa kazasından müteşekkildi.
- e) Kadîm ve Hadîs Rum vilâyeti, Amasya, Çorumlu, Tokat, Şarkî Karahisar, Canik. Trabzon, Malatya, Divriki, Dârende, Kemal ve Bayburt, livâlarından müteşekkildi.
- f) Arap vilâyeti, Şam, Safed ve Salt, Aclûn, Gazze, Humus, Trablus, Ayıntab, Birecik, Halep, Uzeyr, Tarsus ve Sis livâlarından müteşekkildi.

Osmanlı belgelerinin diliyle şehir ve kasabalar “ bâzâr durur cum’a kılınur” yerleşme birimleri olarak tanımlanmıştır. Bu büyük imparatorluğun yayıldığı geniş alanların birbirinden uzak bölgelerinden hangisinde olursa olsun böylesi yerleşim merkezlerine bakıldığında, ortak bir plânın belirleyici öğelerine rastlanır. Sıra sıra kubbeleriyle hemen tanınan bir bedesten, kim bilir hangi paşanın evkâfındandır. Çevresinde sıralanan hanlar, ya kapılarını bu kapiya sırt çevirmişler ya da sırtlarını ona dayamışlardır. Aralarında göğe yükselen minareleriyle çok sayıda cami ve mescid, şehrin silüetine egemendir. Burası ticaret alanının merkezidir. Bedestenden başlayan genişçe bir cadde, beldenin doğal konumuna göre biçimlenerek uzar gider. Bu caddenin adı uzun çarşıdır. Uzun çarşıya açılan sokakların her birinde, kendi uğraşı dalında mal ve hizmet üreten sanatkârlar kümelenmiştir.⁴⁰

Osmanlı şehirleri, varlıklarını ve gelişmelerini kuruluş yerlerinin iyi seçilmiş olmasına borçlu idiler. Özellikle yol üzerinde geçit ve kavşak yerlerinde ve ticaret sahalarına yakın alanlarda kurulması nüfuslarının artmasına sebep olmuştur. Ayrıca ziraate elverişli sahalarda kurulanları da önemli yerleşim alanları haline gelmiştir.⁴¹

⁴⁰ Özer Ergenç , “Osmanlı Klasik Düzeni Ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara, 1999, c.4, s. 32.

⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 105.

Her örgütlü toplum gibi, Osmanlı toplumu da, iki temele dayanıyor: Kent dünyası ile Kırsal dünya. Ne var ki bu yalın şema, çoğu kez daha karmaşık bir yapıyı temsil ediyordu ve sultanlar, gerektiğinde sahip oldukları imparatorluğun iktisadi çarkının işleyişinde karışmaktan da yoksun değillerdi.⁴²

Osmanlılar, gerekli görülen yerlere veya yeni kurulan şehir ve kasabalara iskân politikası izlemekle birlikte ihtiyaç olmadan bir yerden diğerine hareketi ilke olarak kabul etmiyorlardı. Böylece üretimin ve vergi gelirlerinin düşmesini engellemek istiyorlardı.⁴³

d- Kır Hayatı

Osmanlı köy kesimi Selçuklu köy kesiminin bir devamı olarak ele alınabilir. Yalnızca yerleşik hayat giderek daha belirgin hale gelmiştir. Selçuklu ve Beylikler döneminde konar – göçerlik oldukça önemliydi. Hatta Osmanlıların mensup olduğu Kayı aşireti de Domaniç'i yaylak, Söğüt'ü de kışlak olarak kullanıyordu. Timur bunalımı atlatıldıktan sonra XV. yüzyılda Türkmen aşiretlerinin genellikle yerleşik köy hayatına geçtikleri görülmektedir. Fakat yaylak geleneği hayvancılık açısından varlığını ve önemini sürdürmektedir.⁴⁴

İmparatorlukta kent halkının hatırı sayılır bir bölümü, zanaatçılıkla değil, toprağın değerlendirilmesi ile yaşar; toprağın ise, yalnız yararlanma hakkına köylü sahip idi.⁴⁵

Köy hayatı tıpkı şehir hayatı gibi cami etrafında oluşmuştur. Bazılarında tekke ve zaviyeler de bulunmaktadır. Ahîlik geleneği köy yiğitbaşlarının yönetimindeki köy gençlik birliklerinde sürmektedir. Köylünün geçim kaynağı hayvancılıkla birlikte tarımdı. Devlet mülkiyetine dayalı tımar sistemi içerisinde reâyâ yani köylü kendisine tahsis edilen toprağı işliyor ve vergisini sipahiye veriyordu. Böylece köy hayatı genelde istikrar içinde sürüp gidiyordu. Bazı köyler tarım dışında ulaştırma hizmetleriyle,

⁴² Robert Mantran, **a.g.e.** s. 154.

⁴³ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 229.

⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 230.

⁴⁵ Robert Mantran, **a.g.e.** s. 157.

madencilik ve tuzlacık gibi görevlerle meşgul idiler. Bu hizmetleri karşılığında bazı örfî vergilerden muafturlar.

Köy idari teşkilatı, bağlı olduğu şehrin kadısına tabidir. Tıpkı mahallerde olduğu gibi köylerde de imamlar idarî etkinliğe sahiptir. Halk teşkilatı köy kethüdasının yönetimindeki yiğitbaşılardan oluşmaktadır. Çeşitli köylerin kethüdarları da bir il başına bağlıdır. Güvenlik işlerinden ise köy subaşlarının yönetimindeki sekbanlar sorumludur. Tımar sisteminin bozulması ziraî üretimin ve köy hayatının istikrarını olumsuz yönde etkilemiştir. Köyler tenhalaşmaya, topraklar boş bırakılmaya, üretim azalmaya ve köylü fakirleşmeye başlamıştır. Celalî kargaşalığı döneminde güvenlik endişesi ile ulaştırma ve haberleşme ağının uzağında yeni yerleşim bölgeleri oluşturulmuştur.⁴⁶

Her ne kadar git gide köyden şehire göç olayı yoğunlaşmış olsa da köy hayatı kısmen piyasaya açık olmakla birlikte kendi kendine yeterlilik gösteriyordu. Gıda maddeleri köy içinde üretiliyor, hemen hemen her köy evinde bulunan tezgâhlar dokuma ihtiyacını karşılıyordu.

e- Konar- Göçerler

Yarı yerleşikler, Osmanlı belgelerindeki isimlendirilmeleriyle konar- göçerler daha Anadolu'nun yurt edinildiği dönemlerden beri farklı bir hayat ve yerleşim tarzını temsil ediyordu.⁴⁷ Bu konu hakkında başka bir bölümde ayrıca bilgi verilecektir.

f- Nüfus

Nüfusta çeşitli değişme ve gelişmelerin her yüzyılda meydana gelmesi doğal bir şekilde olmaktadır. Bu oluşa, savaş ve barışları ya da salgın hastalıkları ekleyip doğum ve ölüm oranları yanında yer değiştirmeler ve yerleşmeler ile birlikte daha verimli,

⁴⁶ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 231.

⁴⁷ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 233.

güneşi bol ve sulak alanlara nüfus kaymasının mümkün olduğunu, ayrıca iklimsel değişikliklere paralel yürüdüğünü ifade etmemiz gerekir.⁴⁸

Devletin kuruluş dönemi olan XIV. yüzyılda bir nüfus azalması ve iktisadî durgunluk söz konusu idi. Bununla beraber kıtlıklar, savaşlar, salgınlara rağmen mal fiyatlarındaki düşüklük nüfus düşüklüğünden başka bir şeyle açıklanamaz. Yine de ülkenin iktisadî imkânlarını tespit etmek amacıyla yapılan sayımlar, nüfus hakkında bilgi edinmemizi sağlar.⁴⁹

XV. yüzyılda Osmanlı nüfusuna ilişkin en güvenilir bilgi kaynağı, vergi tahrirleri ile gayrimüslim baş vergisi cizye için tutulmuş defterlerdir. Gayrimüslimlerle ilgili olarak Hicrî 893–896 yıllarına ait cizye defterlerindeki gelirler 32.407.330 akçedir. Bu rakamlar, haneler ile kocalarının toprağını tevarüs etmiş dulları kapsamaktadır. Hane, bir çatı altında yaşayan herkesi değil, bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan evli çiftleri ifade eder. Dolayısıyla baba evinde oturan, ama evli ve bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan bir erkek evlât, ayrı bir hane demektir. Yani hane halkı, ekonomik bakımdan bağımsız bir aile anlamına gelir. Bu rakamlar temelinde, bu dönemin toplam gayrimüslim nüfusu hakkında yaklaşık bir ölçümde bulunmak dahi imkânsızdır. Cizyeye tâbi gayrimüslimler, ekonomik faaliyetleriyle kendi geçimlerini sağlayabilecek durumda olan, 12 ya da 15 yaşın üzerindeki yetişkin erkeklerdi. Ama genel olarak, kırsal alanlarda, köylü hanesinin reisi, bütün ev halkı için tek bir cizye ödüyordu. Ayrıca, bu vergiden muaf olan gayrimüslimler, yani din adamları, köleler, yoksullar, askerî personelin maiyet mensupları ve bazen Hristyan milisler de cizye defterlerine kaydedilmiyordu.

Anadolu'ya gelince, 1490 yılında Osmanlı arazisinin doğu sınırı, aşağı yukarı Trabzon'dan Antalya körfezine uzanan bir hatla belirleniyor, Küçük Asya'nın doğusu tamamen bunun dışında kalıyordu. 1490'a gelindiğinde Osmanlı kesiminde, yalnızca Komnenler soyundan 1461'de fethedilen Trabzon- Rize havalisinde, 27.131 hane halkından oluşan yoğun ve toplu bir Hristyan nüfus kalmıştı. Buna karşılık Türkmenlerin XIV. başları gibi çok erken bir tarihte istilâ ettiği Batı Anadolu'da cizye mükellefi gayrimüslim nüfus sadece 2.605 hane halkından, Anadolu'nun kalanında ise 2.856 hane halkından ibaretti. Bunlarında büyük kısmını Rum ve Ermeniler ile

⁴⁸ Hüseyin Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler*, İstanbul, 2001, s. 94.

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 203.

kentlerdeki küçük Yahudi cemaatleri oluşturuyordu. XV. yüzyılın sonunda Fırat'tan Ege'ye kadar Anadolu, ya buraya dışarıdan göç eden Müslüman Türklerin, ya da Müslümanlığı kabul eden yerli halkların yaşadığı, büyük çoğunluğu Müslüman ülkeydi. Çok yaygın bir İslamlaşma hiç kuşkusuz yaşanmıştı. Bu, Türk Selçuklu egemenliğinde geçen üç yüzyılın sosyo- kültürel süreçlerinin bir ürünüydü. On beşinci yüzyıl ikinci yarısına ait Osmanlı nüfus ve vergi tahrirlerine bakılırsa, artık o dönem de Batı Anadolu'da ezici bir çoğunlukla Türkmenler yerleşmiş bulunuyordu.⁵⁰

XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar nüfus artarsa veya azalırsa, her şey değişmektedir. Eğer insanlar daha kalabalık hale gelirlerse, üretim ve mübadelede artış meydana gelmekte; işlenmeden duran ormanlık, bataklık veya tepelik toprakların sınırında ekim alanlarının ilerlemesi; imalatın ilerlemesi, köylerin, ondan da sık olarak kentlerin büyümesi; hareket halindeki insanların kitlesinin genişlemesi yaşanmaktadır; insan sayısındaki artışın uyguladığı basınca karşılık, daha fazla yapıcı yönde tepki vardır. Tabii ki aynı zamanda savaşlarda ve çatışmalarda korsanlıkta ve haydutlukta da artış vardır. Ordular ve silahlı çeteler büyümektedirler; toplumlar olağandakinden daha fazla yani zenginler veya yeni ayrıcalıklar yaratmaktadırlar; mümkünlerin sınırına olağan zamandakinden daha kolay ulaşılmaktadır. Alışılmış işaretler böyledir. Bazen nüfus artışları iyi ya da kötü sonuçlar doğurabiliyordu. Artmakta olan nüfus, işgal ettiği mekânla, elinin ulaşabildiği zenginliklerle olan ilişkilerinin değişmesine tanık olmaktadır; bu arada kritik eşikler aşmakta ve her seferinde tüm yapısı yeniden sorunlu hale gelmektedir. Kısacası, oyun hiçbir zaman basit, tek yönlü değildir: sonunda artan miktarda bir insan yükü, toplumların beslenme olanaklarını aşmaktadır. Zamanla nüfus artışları vahim hale gelerek, hayat düzeylerinde bir bozulmaya yol açmakta, kötü beslenenlerin, sefillerin, köklerinden kopmuşların her zaman etkileyici olan sayılarını artırmaktadır.⁵¹

Osmanlı İmparatorluğunda XVI. ve XVII. yüzyıllarda, aynı tarihlerde birçok diğer ülkelerden farklı olarak, muntazam aralıklarla nüfus ve arazi sayımları yapılmıştır.

⁵⁰ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 61.

⁵¹ Fernard Braudel, *Maddi Uygarlık, Gündelik Hayatın Yapıları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 2004, s. 29.

Bu sayımlar sadece demografik amaçların yanı sıra Türk iktisat ve sosyal tarih araştırmacıları için önemli bilgiler içermektedir.⁵²

XVI. yüzyıl kentsel nüfus hareketleri hakkında hemen hemen güvenilir teşhisler koymak mümkündür. İtalya, Avrupa ve Asya Türkiye'sine ilişkin rakamlar aşağı yukarı aynı eğri tarafından temsil edilmektedirler. Aşırı bir riske girmeksizin, bu ülkelerin tanıklıklarını Akdeniz'in tümüne, Hristyan olduğu kadar Müslüman Akdeniz'inin tümüne yayabiliriz. Bu, Akdeniz'de olduğu gibi Avrupa'da da "uzun XVI. yüzyılın" karakteristiğidir; yani her şeyin veya hemen hemen her şeyin ona bağımlı olacağı, insan sayısındaki bu artışa yol açmış olmak. Bu nüfus yükselişi hareketi içinde bütün kent kategorileri eşit durumdadırlar; küçükler gibi orta çaptakiler de; en önemlileri gibi kabacaları da, zanaata dayalı olanlar gibi sanayici olanları da, bürokratik olanlar gibi tüccar olanları da... Paris, Londra, Madrid ve hatta İstanbul gibi bazı ayrıcalıklı kentlerde artış veya kararlı dengeye rastlanırken, geri kalan kentlerin tümünün geniş bir gerileme sürecine girmeleriyle belirlenen XVII. yüzyıldaki azalma sürecinde olduğu gibi, kentler arasında bir farklılık bulunmamaktadır. XVI. yüzyılda karşımıza beklenmeyen hiçbir şey çıkmamaktadır; bu dönem de tüm kentlerin aynı anda faalleştiklerini söyleyebiliriz. O dönem de söz konusu olan genel bir ilerlemedir ve nüfus artışı tüm kentsel evrenleri damgalamaktadır. Bir nüfus artışı asla tek bir yönde etki etmemektedir; bu hareket sırasıyla güç ve rahatsızlık denge veya narinliktir. Birçok eski baş ağrısı yerinde kalmakta ve bazen de ağırlaşmaktadır; XVI. yüzyıl onları yok edebilmek faziletine ulaşamamıştır. İkinci olarak, kentler dünyayı yönetme konusunda tek başlarına değillerdi. Avrupa ve Akdeniz'in XI. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar olan ilk genişlemeleri esnasında, o zamana kadar ayrıcalıklı olan hükümlerlikleri tartışmalı hale gelmiştir. Kırlar, çoğunlukta kalmaya devam etmektedirler. Belki de bunlar XVI. yüzyılda besledikleri kentlerden daha yavaş ilerlemektedirler. Buralardaki nüfus artışı, rakamlandırmanın tam olarak mümkün olmamasına rağmen, kesindir. Böylece kentler, bir tepeye ulaşmışlar, hatta onu biraz da aşmışlardır.⁵³

Barkan'a göre Türkiye nüfusu I. Süleyman dönemindeki sayımlardan XVI. yüzyılın sonlarına kadar hiç olmazsa % 40 artmış olmalıdır. Türkiye'de 1521–1530 yıllarıyla 1571–1580 yılları arasında belli başlı 13 büyük şehrin nüfusunda ortalama olarak %50 civarında artış kaydedilmiştir. Bu şekilde XVI. yüzyıl sonlarında devletin

⁵² Nevzat Yalçıntaş, *Türkiye'nin Sosyal Bünyesi*, İstanbul, 1972, s. 4.

⁵³ Fernand Braudel, *Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası*, c.1, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1989, s.217.

sahip olduğu bütün topraklardaki nüfus en azından 30–35 milyona sahip ulaşmış olmalıdır.⁵⁴

Barkan'ın bu görüşünü Braudel akla yakın buluyor. Büyük kentlerde bu artış, Barkan'a göre %83,6'lara ulaşıyordu. Hane halkı sayısındaki artışa dayanan bu yargı, tahrirlerin kesintisiz bir dizi oluşturmamasına bağlı olarak küçük tutarsızlıklara rastlanması olasılığı dışında, esas olarak güvenilir sayılmalıdır. Vergi mükellefi hane halklarından hareketle yapılan tüm bireysel nüfus tahminlerinin oldukça hipotetik kalmasına karşılık, kaynakların zaman içinde hep aynı hane kavramını kullanıyor olması nedeniyle, nüfus artış hesaplarımız daha büyük bir doğruluk payı taşımaktadır. Barkan, 1520–35 döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunu, Balkanlar ve Küçük Asya'ya ait tahrir defterlerinde yazılmayanlar da dâhil olmak üzere 12 veya 12,5 milyon olarak vermektedir. Braudel ise, imparatorluğun on altıncı yüzyıl sonunda ulaştığı en geniş sınırlar için azamî 22 milyonluk bir nüfus öneriyor. Oysa Barkan'ın on altıncı yüzyıl sonunda ulaştığı en geniş sınırlar için kendi tahmini 30–35 milyon gibi yüksek bir rakamdır. Bu gibi hesaplarda, Osmanlı fütuhâtının somut koşullarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Genellikle Osmanlıların fethettiği topraklarda refah düzeyi ve nüfus önce düşüyor; ancak Osmanlı yönetiminin iyice yerleşmesi ile birlikte tekrar huzur ve güvenliğin hâkim olmasını, belirli bir toparlanma ve gelişme ile birlikte nüfus artışı izliyordu.⁵⁵

⁵⁴ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 204.

⁵⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik...* s. 65. Ayrıca Bk. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, DİE, 1996.

Anadolu'da Nüfus Artışı

	HANE HALKLARI		
	1520–1530	1570–1580	ARTIŞ(%)
Anadolu(Batı Küçük Asya)	474.447	672.512	41.7
Karaman (Orta Küçük Asya)	146.644	268.028	82.8
Zülkadriye (Kırşehir-Maraş havalisi)	69.481	113.028	62.6
Rum-i Kadim (Amasya-Tokat havalisi)	106.062	189.643	79.0
Rum-i Hadis (Trabzon-Malatya havalisi)	75.976	117.263	54
Toplam	872.610	1.360.474	

Kaynak: İnalçık (2004)

g- Reâyâ (Köylüler)

İmparatorluğun ekonomik yapısı ziraata dayandığından, bu işle meşgul köylülerin, devlet açısından ne kadar önemli olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki genel yapısı, Osmanlı toplumunun diğer unsuru olan konar-göçerleri ziraat sahalarında küçük çapta tarımda uğraşmaya zorlarken, bir yandan da onların köyler kurarak yerleşik vaziyete geçmelerine zemin hazırlamıştır.⁵⁶

Genel anlamda tarımsallaşmış – şehirli bir toplum düzeninde, toplum her ne kadar belirli bir karmaşıklık seviyesine erişmiş olsa da, ekonominin esas dayanağı kol gücüne dayalı tarım faaliyetidir. Böyle bir toplum yapısında, teknolojik seviye vb. faktörlerle de bağlantılı olarak, tarım üretimindeki düşük verimlilik nüfusun büyük kısmının köylüler olması anlamına geliyordu. Köylülerin yanında çobanlar, balıkçılar, avcılar vb. gıda katkıları belirli bir karmaşıklık seviyesine gelmiş bir toplumu sürdürmeyi sağlayacak yeterlilik ve istikrardan mahrumdu. Medeniyet, tarıma ve özellikle hububat, pirinç, mısır vb. ürünlerine dayanıyordu. Tipik bir sanayi-öncesi tarım toplumu olan Osmanlı toplumunda da nüfusun büyük çoğunluğunu köylü – çiftçiler oluşturuyordu. Osmanlı devlet anlayışının çizdiği ideal şablonda vergi yükümlüsü konumunu işgal eden reâyâ sınıfının büyük çoğunluğu da köylü- çiftçilerden oluşuyordu. (diğerleri şehirli halk ve konar- göçerler) Sanayi öncesi tarım toplumlarında bazı yönetici sınıf mensuplarının ve şehir özellikle kasabalarda yaşayanların şu veya bu ölçüde tarımsal faaliyete katıldıkları bilinen bir husustur.⁵⁷

Osmanlı tarihini bugüne kadar inceleyen tarihçilerin, hepsi bir nokta da birleşmektedir: Osmanlı köylüsünün çağın koşulları çerçevesinde benzerleriyle kıyaslanamayacak kadar düzenli ve güvenli bir yaşama sahip olmasıdır.

Reâyâ ya da kelimenin çoğulu olan raiyyet'in karşılığı sözlükte bir kimsenin emri altında bulunanlar, bir hükümdarın idaresi altında bulunan halk şeklinde yer almaktadır. İslam yazarları İbn Haldun ve Celaüddin Devvani ile Osmanlı yazarı Taşköprülüzâde Ahmet, hükümdar ile reâyâ ilişkisini baba-çocuk ilişkisine benzetmişlerdir. Bu yaklaşım çerçevesinde reâyânın bu dünya ve öteki dünyadaki refahı

⁵⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XIV. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı Ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1998,s.105.

⁵⁷ Mehmet Öz, “ XVI. Yüzyıl Anadolusunda Köylülerin Vergi Yükü Ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. XVII. İstanbul, 1997, s. 77.

ve selâmeti Sultan'ın elindedir. Buna karşılık reâyâ da oğlun babaya karşı gösterdiği saygı ve mutlak itaati göstermek zorundadır.⁵⁸

Osmanlının reâyâyı belirli grupların üyesi olarak belirleme isteği, mekâna, giyim-kuşama belirgin biçimler getirmişti. Gezinen, oturan ve konuşan kişilerden kimin devlet görevlisi, kimin reâyâdan olduğunu anlayabilir; hangisi müslüman, hangisi gayri Müslim kim din adamı, kim esnâftan ya da tüccardandır, kolayca anlaşılırdı. Osmanlı dünya görüşü, temelde İslâmiyet kuramına dayanmakla birlikte, bir yandan eski Türk geleneğinin, diğer yandan da en eski Orta Doğu imparatorluklarından beri biçimlenerek ve beslenerek, bölgenin bir sonraki toplumuna geçen değerlerin izleri, bu bakış açısında bulunmaktaydı. “ Vedâyi’-i hâlik-i kibriyâ” sayılan Osmanlı teb’asına pâdişah adâlet götürmekle yükümlüydü. Sultanın gücü, kuvveti ve ululuğu bu koşula bağlıydı. Nasihatnâme ve Siyaset- nâme türü eserlerde dâire-i adâlet diye adlandırılan bir açıklama biçimine göre , “ Sultan âdil olursa reâyâyâ dirlik düzen gelir; dirlik içindeki reâyâ bol üretim yapar, refaha ulaşır; bol ürün alan reâyâ çok vergi verir; vergiler devlet hazinesini doldurur, hazinesi zenginleşen sultan, büyük ordu besler; kuvvetli orduya sahip olan sultanın gücü artar”dı. Adaletli olması öğütlenen hükümdarın, bu koşulu yerine getirebilmesi için getirebilmesi için geliştirilen yönetim anlayışı ve buna dayalı toplumsal düzeninin özünde de, kişilerin “ulû’l –emre itaat’i” yatıyordu. İslâm dininin emirlerinden biriydi bu. Padişaha mutlak itaat gerekiyordu.⁵⁹

Reâyâ arasında, yaptıkları çeşitli hizmetler (çeltik üretimi, madencilik, derbencilik, köprücülük, kendircilik vb.) karşılığında özel statüyü haiz gruplar var idiyse de özellikle klâsik dönemde büyük çoğunluk sıradan/ normal reâyâ idi. Osmanlı merkez topraklarında ve tımar sistemi ve malikâne – divanî sistemi gibi tımar sisteminin bir varyantının uygulandığı durumlarda tipik Osmanlı köylü ailesi, çıplak mülkiyeti mirîye ait bir arazi parçasının kullanım hakkına sahipti ve babanın ölümünden sonra erkek evlâdı bu toprağı işlemeye devam ederdi.⁶⁰

Osmanlı ekonomisinin temeli ziraata dayandığı için çiftçi-köylüler, sosyal yapıda mühim bir unsurdu. Ziraî kriterin ağır bastığı köy kesiminde , “köylü” denilen üreticinin tarifi, esas itibariyle diğer ülkelerdekinden çok farklı değildir. Aile sahibi köylü kendi küçük ziraî işletmesinin organizasyonunu yapar, ona hâkimdir. Osmanlı

⁵⁸Gül Akyılmaz,“Osmanlı Devletinde Reâyâ Kavramı ve Devlet Reâyâ İlişkileri”,*Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara, 1999, c.4,s. 40.

⁵⁹ Özer Ergenç, **a.g.m.** s. 34

⁶⁰ Mehmet Öz, “ XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda...”s.80.

kanunnamelerinde de aile reisi olarak nitelendirilen hane sahibi önde gelen ana unsurdur. Her şey bu birim “hane” üzerinden tespit ve hesap edilir. Evli şahsın toprak sahibi olup olmaması bu temel birimin niteliğini değiştirmez. Topraklı veya topraksız aile reisi, köy ve ziraat alanlarını kendi kontrollerinde tutan bir sistem geliştiren Osmanlı idaresi nazarında oldukça önemli bir unsurdur. Şehirlerden ziyade kır iskân birimlerinde bu en küçük sosyal teşekkül ön plana geçmekteydi. Köylü- çiftçiler, toprak durumlarına göre bir çift öküzle ekilebilecek toprak ölçüsünü ifade eden bir çiftlik yeri, tapu resmi adlı bir vergi vermek suretiyle alırlar, işlerler, geçimleri için gerekli miktar dışında devletin tayin ettiği vergiyi (öşr), yine devletin askeri bakımdan ihtiyaçları için geçimi amacıyla kendisine bıraktığı tımarlı sipahiye verirdi.⁶¹

Çiftlik; çift sürülen ve ziraat yapılan yer manasına, belli büyüklükteki toprak parçalarına veya türlü yakınlık arz eden ziraat işletme şekillerine verilen bir isim olup içerdiği toprakların hukukî durumuna, büyüklüğüne ve ziraat işletmenin şekil ve önemine göre, Osmanlı İmparatorluğunda arazi hukuk ve teşkilâtı ile maliye işlerinde kullanılan bir terimdir.⁶² Çiftlik deyimine en yaygın biçimiyle tımar düzeni çerçevesinde rastlanmaktaydı. Kuruluş dönemlerinden başlayarak çiftlik deyimini özel mülkiyet altındaki büyük tarımsal işletmeler içinde kullanılmıştır. Bu tür çiftlikler önceleri mevat adı verilen boş ya da terkedilmiş topraklarda ortaya çıktı. Hem ekonomiyi canlandırmak, hem de vergi gelirini artırmak amacıyla merkezî devlet, bu toprakların üretime açılmasını, o dönemin deyimleriyle şenlendirilmesini ya da canlandırılmasını desteklemekteydi. Şenlendirilen topraklar, şeriata uygun bir biçimde, özel bir mülk olarak tanınıyor ve mülk sahibine temlikname adı verilen bir belge veriliyordu.⁶³ İşletme yönünden çiftlikler 4 türde sınıflandırılıyordu.

1- Reâya Çiftlikleri: Ailenin emek gücüne dayalı kapitalizm öncesi tarım sistemlerinde, en uygun çiftlik büyüklüğünü belirleyen ekonomik ilkenin, söz konusu emek gücünün topraktan azamî gelir sağlama ve sürdürme kapasitesi olduğu öne sürülmektedir. Chayanov, emek biriminin büyüklüğünü istendiği gibi artırıp azaltmak mümkün olmadığından, diğer üretim faktörlerinin “ bu sabit unsur ile en uygun oranlarda” kullanılmasının zorunlu olduğuna işaret eder. Aile emeğine dayalı köylü

⁶¹Feridun Emecen,“Osmanlılarda Yerleşik Hayat Ve Köylüler” *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, Ankara,1999,s.94.

⁶² Ömer Lütfi Barkan, “ Çiftlik”, *İ.A.* c.3,İstanbul,1992,s. 392.

⁶³ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisat Tarihi*, 1500–1914, İstanbul, 2005,s.123.

çiftliği en uygun büyüklüğüne yaklaştıkça, çiftliği daha da genişletme dürtüsünün yok olması demektir. Bu yapılanmadan ötürü geleneksel köylü toplumu, çoğunlukla iki öküz ve en uygun bir miktar çiftlik arazisine sahip hane halklarından oluşuyordu. Bu en uygun miktar, toprağın verimliliğine göre 64.000 ile 138.000 metrekaare olarak saptanıyordu. Birbirinden bağımsız tarlalardan oluşan bu birimin bütününe raiyyet çiftliği deniyordu. Başlangıçta bir çift öküz anlamına gelen çift sözcüğü, zamanla bir çift öküzün işleyebileceği toprak anlamını kazanmıştı. Raiyyet çiftliği denildiğinde, esas olarak tahıl ekilen tarlalar anlaşılırdı.⁶⁴

Adından da anlaşıldığı gibi bu türe ayrılan çiftlikler, tapu resmi = tapu harcı karşılığında, doğrudan doğruya çiftçi bir ailenin reisi üzerine yazılır ve bu aile sürekli olarak verilen bu çiftliği ekip biçer, icar olarak devlete üründen 1/10 ile 1/2 arasında değişen ve 1/8'i çok yaygın olan bir pay verdiği gibi, her yılın mart ayında yerine göre 22 akçeden 50'ye kadar değişik bir çift resmi öderdi.⁶⁵ Mirî topraklar rejiminin icaplarına uygun olarak, memleket arazisinin büyük bir kısmı, müstakil bir köylü işletmesine yetecek büyüklükte olmak üzere, her yerin hususiyetine göre ayrıca hesap edilerek, reâyâ çiftlikleri halinde bir takım parçalara bölünür ve bu çiftlikler, onları işleyebilecek durumda olan çiftçilere tapu bedeli denilen bir peşin kira alınıp daimî ve irsî bir nevi kiracılık senedi ile bütün olarak terk edilirdi. Bu suretle devlet topraklarından ayrılan çiftliklerden biri kendisine verilmiş olan ve bu durumu, nüfus ve arazi tahrirleri neticesinde, defterlere geçirilmiş bulunan köylü bu toprakları işlemekle mükellef tutulurdu.⁶⁶ Ekim toprağını bu biçimde, yani sürekli olarak ekip biçmeye alan köylü, onu satamaz, birine bağışlayamaz, rehin koyamaz, vakıf da yapamazdı. Reâyâlıktan vazgeçmek üzere, çiftliğini başka birine devredebilmesi, ancak devletin rızası ve yeni kimsenin de ilk baştan alıyormuşçasına, hazineye tapu resmini ödemeyi kabul etmesiyle olabilirdi.⁶⁷

⁶⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 191-192.

⁶⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, c.2, Ankara, 1971, s.99.

⁶⁶ Ömer Lütfi Barkan "Çiftlik" ...s. 392.

⁶⁷ Mustafa Akdağ, **a.g.e.** c.2, s. 100.

Raiyyet (Köylü) Çiftlik' lerinin Ortalama Boyutları
(dönüm olarak; bir dönüm= 920 metrekare)

Sancak	Yüksek kaliteli toprak (âlâ)	Orta kaliteli toprak (evsat)	Düşük kaliteli toprak (edna)
Hüdavendigâr(1489)	70-80	100	130-150
Aydın (1528)	60	80	130-150
Konya (1528)	60	80	100-120
Erzurum (1540)	80	100	130
Diyarbakir(1540)	80	100	150
Sirem(1580civarı)	70-80	100-110 80-90	120-130
Mora (1711)	80	100-120	150

Kaynak: İnalçık (2004)

2- Hassa Çiftlikleri: Osmanlı İmparatorluğunda, özellikle ilk devirlerin sipahi tımarlarında, doğrudan doğruya sipahiler tarafından işletilen ve “kılıç yeri” tabiri ile de anılan hassa çiftlikleri ve çayırda vardı. Bazı yerlerde hassa bağ, bahçe ve değirmen kayıtlarına da rastlanmaktadır. Doğrudan doğruya sipahiler tarafından işletilen ve o zaman kullanılan bir tâbir ile “sipahinin çifti yürüyen” bu çiftlikler, kendisi ve aile üyeleri toprak işleri ile meşgûl olmak istemedikleri takdirde, sipahi tarafından, mirî topraklardan ayrılıp, te'sis edilen reâyâ çiftliklerinden tamamen farklı olarak, şekil ve şartları devlet kanunları ile tâyin edilmiş bulunan umûmî ve tek bir kira senedi ile değil, tamamen şahsî ve serbest bir anlaşma usûlü ile arzu edilen bir şekilde kiraya verilebilmekte idi. Hassa çiftlikler üzerinde bu suretle meydana gelen kiracılık münasebetleri ise, ekseriyâ mahallî örf ve adetlere göre, ayarlanan bir ortakçılık şeklini

almakta idi. ⁶⁸ Bütün toprakların, reâyâ çiftlikleriyle ölçerse, çok az bir kısmını teşkil eden bu tür yerlerde tarım yapan köylüler, emekleri karşılığı olarak elde ettikleri ürünün yarısını alıyorlar, bir yarısı da devlet kalıyordu. Gerekli tohumu mülk sahibi vermekte idi. Koşum hayvanlarını da bir kez olarak devlet sağlardı. Koşum hayvanlarını da bir kez olarak devlet sağlardı. Tohumun ortadan olduğu, yani yarısını köylünün bir yarısını da devletin verdiği ortakçılık biçiminin uygulandığı örneklere de çok rastlanmıştır. ⁶⁹

3- Askerî Vazifelere Bağlı Çiftlikler: Osmanlı İmparatorluğunda, tımarlı sipahiler yanında, bir takım askerî vazifeler ile alâkalı çiftçi askerlerde vardır ki, bunlar, işledikleri çiftliklerin her türlü vergilerinden muaf, kendi aralarında nöbetleşe sefer veya hizmetlere iştirak ederler ve bu bakımdan teşkilâtlandırılmış bulunurlardı. Yaya, müselleme ve yürüklerin ellerinde bulunan çiftlikler ile voynukları bunlar arasında sayabiliriz. ⁷⁰

4- Büyük Ziraî Mülk Ve İşletme Çiftlikleri: Reâyâ çiftliklerinin müstakil çiftçiler elinde, bütün olarak, muhafazası için sarf edilen gayretler ne kadar büyük olursa olsun, yüzyıllar boyunca, çok değişmiş olan tarihi ve iktisadi şartlar içinde, bu gibi hukukî ve idarî mevzuatın kendilerine mahsus bir nizamı muhafaza edebilmelerine imkan bulunmamıştı. Bu sebeple, bilhassa son zamanlarda, merkezî devlet otoritesinin bozulması ile birlikte memleketin her tarafında memleketin her tarafında sosyal ve ziraî bünye de bozulma ve çiftlik sahipleri denilen, toprak zengini ağa ve beylerden mürekkep, ziraî bir derebeyi sınıfı ile topraksız ve varlıksız köylüler arasında bir toprak meselesi meydana çıkmıştı. ⁷¹

Çağının diğer ülkelerindeki uygulamalarıyla ve köylülerin durumuyla mukayese edilecek olursa, Osmanlı köylüsünün farklı yapısı kendiliğinden oluşmuştur. Zira devletin kanunları onları koruyucu tedbirleri almıştır ve sipahilerin insafına bırakmamıştır. Köylü, Avrupaî anlamda bir feodal bağlılık ile sipahiye tabi değildir; sipahinin herhangi bir haksız talebi halinde köylünün merkezdeki kadıya, hatta İstanbul'daki Divan-ı Hümayuna kolayca ulaşabilme imkânı vardır. Hükümet merkezinin sistemin gereği olarak köylü- çiftçi birimine çok önem verdiği için oluşan

⁶⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik"...s. 394.

⁶⁹ Mustafa Akdağ, a.g.e. c. 2, s. 101.

⁷⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik"...s. 394.

⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik"...s. 395.

meselelerde daimî olarak onların lehinde kararlar çıkarması çok dikkat çekici bir olaydır. Gerek sicil kayıtlarında ve gerekse Divandan çıkan hükümlerde bu durum açık olarak görülür.⁷²

Osmanlı sisteminde reâyânın toprağı terk etme yasağı, esas itibariyle devletin mevcut düzeni ve kendisini koruma kaygısından ileri gelmektedir. Reâyânın toprağı bağılılığı feodalite de olduğu gibi serfin feodal lordun malı olması sebebiyle ortaya çıkan bir bağılılık değildir. Her şeyden önce reâyânın toprağı terk edip, üretim yapmaması devletin reâyâdan alacağı çeşitli vergileri tahsil edememesi ve dolayısıyla büyük gelir kaybına uğraması demektir. Öte yandan her sipahi, gelirine uygun miktarda asker beslemekle mükelleftir. Sipahinin üzerine yazılan reâyânın tımarını terk etmesi sipahinin gelirinin azalması ve dolayısıyla askeri mükellefiyetlerini yerine getirememesi demektir ki, bu durumda sonuç olarak devletin zararınadır. Toprağını üç yıl üst üste boş bırakan reâyânın toprağının elinden alınması da aynı düşüncenin bir başka yansımasıdır. Reâyânın toprağı bağılılığının serften en büyük farkı, serf mal kabul edilerek toprakla birlikte alınıp satılırken, Osmanlı uygulamasında böyle bir durumun söz konusu olmamasıdır. Zaten mirî arazi de rakabe devlete ait olduğu için tımar topraklarının alınıp satılması mümkün değildir. Reâyâ serfin aksine üretim miktarını kendi tayin etme hürriyetine sahiptir. Feodalite de feodal bey nerede, ne zaman, ne kadar üretim yapılacağına kendisi karar verirdi. Oysa Osmanlı sisteminde üretimin sadece alt sınırı saptanmıştır. Yani reâyâ belli bir miktarın altında üretim yapamaz. Asgarî bir sınır konmasının nedeni sipahinin ve dolayısıyla devletin vergi geliri kaybına uğramamasıdır. Reâyânın serf statüsünden çok farklı bir statüde olduğunu belirleyen göstergelerden birisi de reâyânın üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmasıdır. Reâyâ, toprak hariç bütün üretin ve iş araçlarının mülkiyetine sahiptir. Serf ise üretim araçlarının mülkiyetine sahip değildir. Malikânenin sahibi olan feodal bey iş araçlarının üretimini denetlemiştir. Miras hakkı açısından da reâyâ serften farklı bir konumdadır. Feodalite de serfin mirasçısının feodal bey olduğu kabul edilmektedir. Toprak dışındaki diğer mallarının mirasçılara geçebilmesi için Kıta Avrupa'sında "mainmorte", İngiltere de "herriot" denilen bir ödemenin yapılması gerekirdi. Serf öldüğü zaman feodal bey, onun en değerli hayvanını, en iyi elbisesini veya pirinç kazanını, bunların hiç biri yoksa yatağını alırdı. Osmanlı sistemin de ise, reâyâ sınıfından birinin ölmesi durumunda

⁷² Feridun Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik..." s. 95.

tasarruf ettiği mirî arazi dışında özel mülkü olan bütün menkul ve gayrîmenkul malları şer'î miras kurallarına göre mirasçılara geçmektedir. Bu konu da devletin herhangi bir müdahalesinin olması söz konusu değildir.⁷³

Koyu bir derebeylik rejiminden geçmiş olan Batı Avrupa tipi topluluklarda, toprak zenginliğine ve soy asilliğine sahip bir aristokrat sınıfın kadroları içinde uzun müddet yer almış bulunan çiftçi sınıfların, siyasî ve iktisadî bunalımlara karşı daha garantili bir durumda bulunmuş oldukları iddia edilebilir. Ayrıca bu memleketlerdeki köylüler, ticaret ve sanayi de dayalı şehir hayatının ve bir “ burjuva” sınıfının son zamanlardaki hızlı gelişmesi ile kendilerine büyük bir yardımcı güç elde etmiş oldukları ve siyasî haklar kazanmak ve özerk bir şekilde toprak sahibi olmak için devlet tahakkümüne ve asillere karşı giriştikleri mücadeleleri de daha büyük bir kolaylıkla ve daha önce kazanabilmişlerdi.⁷⁴

3- Toprak, Devlet Ve Köylü

a- Toprak Düzeni

Mehmet Genç bir makalesinde tımar sistemi hakkında şunları söylemektedir: “Ulaştırma imkânlarının sınırlı, mali-bürokratik organizasyon, metot ve vasıtaların yetersiz bulunduğu ve millî hâsılanın çok küçük bir bölümünün nakdî mübadeleye katıldığı ziraî bir ekonomide, büyük ve kudretli bir devleti ayakta tutabilmenin orijinal ve başarılı bir dayanağı olarak beliren *tımar sistemi*, Osmanlı malî metotlarına ait merhalelerin ilki ve en önemlisi olmuştur. Gerçekten, büyük bir kısmı aynen mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezî bir devlet hazinesi halinde toplanarak oradan vazifelilere dağıtılmasının güçlüğü karşısında, bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili selahiyeti ile birlikte vergi kaynaklarının tahsis edilmesi demek olan tımar sistemi önemli bir malî çözüm tarzını ifade ediyordu. Bu sistem sayesinde çeşitli amme hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi ve mevcut malî-iktisadî imkânlarla intibak

⁷³ Gül Akyılmaz, **a.g.m.** s. 43.

⁷⁴ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr...* s. 92.

ettirilmesi mümkün olmakla kalmıyor, ayrıca, vergi kaynağını meydana getiren beşerî ve iktisadî temelin veya mükellefin, *paternal* denebilecek himaye şartları içinde tutularak korunması da temin edilmiş oluyordu. Yaşadığı ve vazifesi devam ettiği müddetçe, bu vazife karşılığında kendisine tahsis edilen vergi kaynağını da elinde bulunduracak olan tımar sahibinin, ıslahı ve inkişafı ile doğrudan doğruya menfaattar bulunduğu için reâyâyı koruması, bir aracı kullanılmayacağı için verginin kolay ve masrafsız olarak toplanması, hizmetlerle vergilerin birbirine uygunluğu sağlanarak *parazit bir zümrenin teşekkülünün önlenmesi*, sistemin taşıdığı ana özelliktir. Amme hizmetleri ile vergi mükellefiyetinin bu şekilde birbirini destekleyen mekanizmalar halinde ahenkleşmesini ifade ettiği içindir ki, tımar sistemi Osmanlı medenî nizamı ile âdeta birbirini tedaî ettirircesine kaynaşmış görünür.”⁷⁵

Bir köylü ekonomisinde kırsal nüfus, köy denilen sosyo-ekonomik, idari ve coğrafi açıdan belirli özelliklere sahip bir yerleşim biriminde yaşayan, birbirleriyle sürekli ilişkide bulunan ve ortaklaşa sorumluluklar yüklenen küçük topluluklardan oluşur. Köylü ekonomisinde ideal üretici tipi, kendi kendine yeterli bağımsız küçük üreticidir. Üretici geçimini sağladığı tarım işletmesini meydana getiren üretim faktörlerinin tamamının veya en azından birkaçının sahibidir. Fakat bu sahiplik, üretime imkan veren faktörleri kârlılık hesaplarına göre elde tutmak veya elden çıkarmak gibi ekonomik bir hesaba dayanmaz. İşletmeye sahip olmanın temelinde yatan ekonomik neden, ailenin geçimini sağlamaktır. Bu nedenle işletme aile ile bütünleşmiştir.⁷⁶

Osmanlı ekonomik düzenin temel nitelikleri, çağın maddî koşullarının, toplumun ihtiyaçlarını öncelikle, gözetilen bir devlet anlayışının, aynı ihtiyaçlar ışığında yorumlanmış İslam kültürünün ve göçebe Türkmen geleneklerinin ortak bir ürünü şeklinde belirlemektedir. XVII. yüzyıla kadar geçerliliğini koruyan bu temel nitelikler şöyle özetlenebilir: 1) Her alanı kapsayan güçlü bir devlet uygulaması 2) Tek büyük üretim aracı toprakta devlet mülkiyetinin kaide, özel mülkiyetin istisna olması, “ Kanuni Osmanî'nin temel ilkesi, reâyâ ve toprağın sultana ait olmasıdır.” Böylece, Sultan'ın özel izni olmaksızın köylü kitleleri ve toprak üzerinde tasarrufta bulunmaya, hak iddia etmeye kimsenin yetkisi yoktur. Osmanlı düzeninin bu en önemli ilkesi, merkezin ve

⁷⁵ Mehmet Genç “ Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türk İktisat Semineri*, der. O.Okuyar- Ünal Nalbantoğlu, Ankara,1975,s. 231–232.

⁷⁶ Tefik Güran, 19. y.y. *Osmanlı Tarımı*, İstanbul,1998,s.112.

Sultan'ın kesin otoritesini sağlamış; derebeylik doğrultusundaki gelişmelere XVII. yüzyıla kadar imkân tanımamıştır.⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin toprak rejimi, askerî bünyesine de uygun olarak dirlik denilen örgütlenmeye dayanıyordu. Osmanlılarda bir memleket fetholununca buranın toprakları, nüfusu, hâsılatı, kaç hane olduğu tespit edilirdi.⁷⁸ Osmanlı rejimi, toprağı üç ayrı şekilde ele alıp düzenlemektedir: *Öşriyye, Haraciye ve Arz-ı Mirî*.

a-1 Öşriyye Topraklar: Bu topraklar, fetihten önce yerli Müslümanlara ait olan, ya da sonradan Müslümanların yerleştirildiği topraklardır. Özelliğı işleyen Müslüman olması ve toprağın tam mülkiyetine sahip bulunmasıdır. Bu topraklar satılabilir, parçalanabilirdi.⁷⁹ Bu tür toprak sahipleri elerinde bulunan topraklar için bir toprak vergisi ödememekte sadece ürettikleri üründen belirli bir miktarı “ öşür” olarak devlete veya devlet adına görevli olan kişi veya kurumlara ödemekteydiler.⁸⁰

a-2 Haraciye Topraklar: İslâm fethi sırasında gayrimüslim reâyâ elinde bulunan, fetihten sonra sahibi yine eski dininde kalan ve kendisine haraç uygulanan kişilere ait topraklara denilirdi. Bu tür topraklara sahip olan kişiler, miktarı genellikle 1 altın olarak düşünülen haraç veya cizye ödedikten sonra ekip biçtikleri topraklarında öşrünü ödemek zorundaydılar.⁸¹

a-3 Arz-ı Mirî: Mülkiyeti devlete, tasarruf hakkı da şahıslara ait olan arazilerdir, denilebilir.⁸² Mülkiyetin doğrudan doğruya devlete ait olması; bu topraklardaki köylünün bir çeşit kira şeklinde ödediğı verginin devlet tarafından bazı makam ve kişilere görevlerinin karşılığı olarak bırakılması; toprağı işleyen köylünün “ irsi ve ebedi kiracı” niteliğı taşımasıdır.⁸³

Yukarıdaki yaklaşımlardan yola çıkarak, Ege Adalarıyla birlikte Rumeli'nin haracî, Anadolu'nun ise çoğunlukla öşrî topraklar olması ileri sürülmüştür. Fakat Şeyhülislâm Ebusuud'dan sonra hemen hemen bütün Osmanlı topraklarının mirî

⁷⁷ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul,2002, s. 59.

⁷⁸ Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1969,s. 21.

⁷⁹ İsmail Cem, **a.g.e.** s. 60.

⁸⁰ Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi” *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3, Ankara, 1999,s. 59.

⁸¹ Yılmaz Kurt, **a.g.m.** s. 59.

⁸² Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni Ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul, 1985, s.58.

⁸³ İsmail Cem, **a.g.e.** s. 61.

statüsünde olduğu kabul edilmiştir. Yalnız bu topraklardan devletin payına düşen gelirlere kira değil, öşür denilmiştir.⁸⁴

Mirî⁸⁵ toprak rejiminin Osmanlı Devletine hangi devletten geçtiği tartışmalı bir konu olmakla birlikte Osmanlı'daki şer'i hukukun egemenliği dikkate alındığında, kökeninin Hz. Muhammed zamanında uygulanan ikta sistemine bağlanması gerekir. Nitekim Köprülü, Barkan, Cin, Tabakoğlu gibi yazarlarda tarihte Hindistan'da, eski Çin'de, Japonya'da ve hatta Ön Asya'nın çeşitli milletlerinde uygulanmış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'ndeki mirî arazi rejiminin kökenini büyük oranda İslam dini çerçevesinde Hz. Muhammed zamanında ve Selçuklu Devleti zamanında uygulanan ikta sistemine bağlamışlardır. Ancak bu konuda farklı görüşlerde vardır. Örneğin Taner Timur'a göre; Osmanlılar hiçbir zaman kendilerine has bir sistem kurmamışlardır. Aksine Bizans Devletinin zayıflaması karşısında Osmanlı bu boşluğu doldurmuştur ve feodal bir yapıya dönüşen Bizans sistemini, tımar sistemi ile daha kontrollü uygulamışlardır.⁸⁶

Mirî toprak rejimi, devlete bütün köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrol ve düzenleme yetkisi veriyordu. Devletin rakabesini (mutlak mülkiyet hakkı) elinde tuttuğu arazi, bütün tarım topraklarını kapsamaz. Mirî arazi yalnız hububat ziraatı yapılan, tarla olarak kullanılan, arazidir. Bağlar ve bahçeler bunun dışında kalır. Çünkü, büyük kitlelerin geçimi, geçimlik ekonomi, ordunun ve şehirlerin iaşesi, hububat ekimine, başlıca buğday-arpa ekimine dayanır. Darlık ve açlık, hububat ekiminde eksiklikten ileri gelir. Devlet bu yüzdendir ki, tarla ziraatını, hububat ekimini kontrol altında tutmak zorunluluğunu duymuştur. Osmanlı kanunnamelerinde kesin bir madde vardı: Tarla, bağ ve bahçe haline getirilemez. Tarlaların devamlı işletimi, kânunla garanti altına alınmıştır. Reâyâ çiftliğini, devlet daimi kontrol altında tutar. Bir çift öküzü olan aile, bir işletme ünitesi oluşturur. Bu toprak ünitesi, en verimli işletme olarak tanınmıştır. Bu raiyyet çiftliği, devlet için tarım ekonomisinin temel ünitesidir. Onun parçalanmasına ve kaybolmasına karşı bir sürü kânun önlemleri alınmıştır.

⁸⁴ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 331.

⁸⁵ Mîr kelimesi, amîr kelimesinin kısaltılması olup, mîr unvanı da amir unvanı gibi hükümdar için kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçe'sinde bu kelime mirî sıfatı olarak kullanılmaktadır. R. Levly "Mîr" *İ.A.*, c.8, s.344.

⁸⁶ Abdullah Mesud Küçükkalay, "Osmanlı Toprak Sistemi –Mirî Rejim- " *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3, Ankara, 1999, s. 53.

Kısaca, belli bir ekonomik ve sosyal rejimin uygulanması içindir ki, devlet tarla arazisini kendi mutlak kontrolü altına almak gereği duymuştur.⁸⁷

İdari yapı gösteriyor ki, egemenlik altında bulunan toprakların büyük bir kısmı, hükümdarın doğrudan doğruya mutlak otoritesi altında, mirî arazidir.

Mirî toprakların en önemli bölümü savaşlarda yararlığı görülen kişilere verilen zeamet ve tımarlardır. Bu tür topraklar gelir yönünde çoktan aza doğru üç grup altında toplanmıştır.

1-) Has: Senelik geliri yüz bin ve daha fazla olan toprağa denirdi. Kelime manası geçim yolu, geçim vasıtası olup, padişaha verilenler havass-ı hümayun adını taşırdı. Padişah dirliği de denirdi. Padişahın başka hanedana mensup kişilere, sultanlara, vezirlere, beylerbeyilerine, sancak beyilerine vs. verilirdi.⁸⁸ Görevde buldukları süre içinde kendilerine aitti; görevden alınmalarında veya ölümlerinde bu dirliği kaybederlerdi. En fazla yıllık geliri olan vezir-i azam hassı, 1.200.000 akçe idi. Geliri voyvoda denilen adamlar aracılığıyla toplanırdı. Has kimin ise orada çiftçilik yapan köylü de ona ait sayılırdı.⁸⁹

2-) Zeâmet: Öşür geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirliklerdir. Eyalet merkezlerinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, sancaklardaki alay beylerine, kale dizdarlarına, verilirdi. Zaîm adı verilen zeâmet sahipleri de tıpkı haslarda olduğu gibi ilk beş bin akça için bir cebelü beslemek zorunda idiler. Bir kişiye verilen zeâmet o kişi öldüğü zaman, yani zeâmet boş kaldığı zaman, tekrar başka kişiye zeâmet olarak verilirdi. Zeâmet sahipleri zeâmetlerindeki vergileri bütünüyle kendileri alır, sancak beyi ve subaşılar müdahale edemezdi.⁹⁰

3) Tımar: Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerine veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, belli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu

⁸⁷ Halil İnalçık, “ Köy, Köylü Ve İmparatorluk” *Osmanlı İmparatorluğunun Toplum Ve Ekonomisi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul, 1993, s. 3.

⁸⁸ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s. 92.

⁸⁹ Yusuf Halaçoğlu, “ Osmanlı Tarihi, Başlangıçtan 1774’e Kadar”, *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, s. 778.

⁹⁰ Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.** s. 94.

arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir.⁹¹

Tımar sistemi, Osmanlı Devleti'nin iktisadî yapısının temelidir. Veriliş şekline göre tezkireli ve tezkiresiz olarak ikiye ayrılır. Geliri düşük olup beylerbeyi beratıyla verilen tımarlara tezkiresiz tımar, geliri yüksek olup tayini beylerbeyi tezkiresi ile divan-ı hümayunca gerçekleştirilen tımarlara tezkireli tımar denirdi. Her sancağın geliri farklı olduğu için, tezkireli ve tezkiresiz tımarlar için belirlenmiş rakam da birbirinden farklı idi. Örneğin Rumeli, Budin, Bosna gibi eyaletlerde tezkireli tımarlar 6.000 akçe ve daha fazla geliri olan tımarlardır. Anadolu Beylerbeyliğinde ise tezkireli tımar 5.000 akçe ve daha fazla geliri olan tımadır.⁹²

b-Tımar Sistemi Çerçevesinde Devlet- Reâyâ İlişkileri

Taşra örgütlenmesinin bel kemiğini tımar sahipleri oluşturuyordu. Sipahi ile reâyâ arasında iki hukukî ilişki vardı. 1) Dirlik sahibinin mülkü devlete ait olan araziye devlet adına reâyâyâ dağıtması. 2) Sipahinin tahsil etmek yetkisine sahip olduğu vergileri toplamasıdır.⁹³

Tımar sahipleri tımarı oluşturan köylerinde oturur, topladığı vergi gelirleriyle hem kendilerinin, hem askerî seferlere katılmaya hazır durumdaki askerlerin geçimini sağlardı. Bu askerler Osmanlı ordusunun başlıca kaynağını oluşturuyordu. Bu sistem sayesinde imparatorluk büyük miktarda nakit harcama yapmaksızın ya da büyük çapta sikke transferine gerek kalmaksızın geniş bir askeri güç bulundurabiliyordu.⁹⁴ Gerçekten de devlet kuralları kendi gayesi için koymuş ve sipahinin hakları hükümdarın beratı içinde kurulmuştur. Bu haklar bir defa yerleştikten sonra hükümdarın keyif ve arzusu değil, bir takım objektif kanun ve nizamlar hâkim olmuştur. Örneğin sipahinin ve reâyânın toprak üzerindeki hakları ancak kanunun saydığı haklar yerine getirilmemesi halinde düşmekte ve bunu da kadılar kararlaştırmakta idi.⁹⁵ XV. yüzyıl

⁹¹ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar" *İ.A.* c.12, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1997, s. 286.

⁹² Yılmaz Kurt, *a.g.m.* s. 62.

⁹³ Halil Cin, *a.g.e.* s. 59.

⁹⁴ Emine Kıray, *a.g.e.* s. 47.

⁹⁵ Yaşar Yücel, *a.g.m.* s. 671.

tahrir defterlerindeki kayıtlar göstermektedir ki , “ tımar rejimi” toprak üzerinde üç kademeli bir tasarruf ve mülkiyet sistemi ortaya çıkarmıştır.

Devlet, sipahiye gelirini garantilemesi için reâyâ karşısında bir takım haklar tanımıştı. İster Müslüman ister Hristyan olsun reâyâ, en geniş anlamıyla, askerî sınıftan tamamıyla ayrı üreten ve vergi veren tebaa idi. Dar anlamda ise kanûnî konumları ile kentli ve göçebelerden ayrı köylü halktı. Sipahiye verilen tımar, hem toprağı hem de üzerindeki köylüleri kapsardı. Ekilebilir toprak, üzerinde çalışacak emekten daha bol olduğu için XV. yüzyılda reâyâ bütün tarımsal girişimlerin vazgeçilmez ögesi idi. Köy nüfusunun azlığı ve tımarlarda kullanılmayan toprak bolluğundan dolayı, tımarlılar birbirlerinin reâyâlarını kandırmak için sürekli savaş halindeydi. Reâyâsı kaçan sipahi gelirini kaybederdi. Bu nedenle de yasa, reâyânın yerleşim yerini bırakıp başka yere gitmesini yasaklamıştı.⁹⁶

Sipahinin merkezî otoritenin aleyhine olarak toprak ve mevki kazanması imkânsızdı. Sipahinin geçimini sağlayacak genişlikte olan tımar ancak terfi ile büyüyebilir. Fakat alabildiğine büyümesi mümkün değildir. Üstelik bu terfilerle elde edilen “ terakkilerin” babadan oğula geçmesi imkânsızdır. Tımar sahibinin oğlu babası öldükten sonra bu tımarın işletilmesinde öncelikli hakka sahiptir. Tımar erlerinin bizzat kendilerinin işlettikleri toprak, çoğunlukla bir çift öküzle işlenebilecek büyüklükte bir çift yeridir.⁹⁷ Sipahinin sorumlulukları, başlıca çift-hane sistemini korumaya yönelik kânunları uygulamak ve devamlı kontrolünü sağlamaktır.⁹⁸

Osmanlı Devleti’nde mirî arazi rejimi çerçevesinde devlet- reâyâ ilişkilerinde etkili olan faktörlerden birisi de angaryalardır. Balkanlar, Doğu Ve Güneydoğu Anadolu’da toprakları ele geçirdiği zaman, karşısında “adet” olarak yerleşmiş bir takım angaryalar bulmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti fethettiği topraklarda angaryayı kaldırıp, kendi sistemini hâkim kılmak için ciddi bir mücadele ve gayret içine girmiştir. Bunun için, eski hizmet ve angaryaların büyük bir kısmını sonradan meydana gelmiş kabul ederek kaldırmış, bir süre için uygulama da bıraktığı angaryaları kanunnamelerle sınırlandırmış, daha sonra da onları nakdi ödemelere çevirerek eski kanunları tamamen

⁹⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik... s.* 115.

⁹⁷ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 337.

⁹⁸ Halil İnalçık, “ Köy, Köylü...” s. 13.

kaldırılmış ve kendi kanunları ve vergi sistemini uygulamıştır. Osmanlı kanunnameleri, yerleşik bir takım hizmet angaryaların kaldırılmasıyla ilgili örneklerle doludur.⁹⁹

c-Toprakla İlgili Tasarruf Biçimleri

Mirî topraklar başlıca iki kategoriye ayrılmaktadır: Tapulu arazi ve Mukataalı arazi.¹⁰⁰ Tapulu arazi; köylü aile birliklerine, tapu rejimi denilen özel bir sistem içinde verilen arazidir. Bu sisteme göre, tasarruf edilen arazi, satılamayan, hibe ve vakf edilemeyen, fakat babadan oğula bir işletme birliği olarak geçen raiyyet çiftlikleridir. Köylü bunu kendi işlemek zorunda idi. Üretim işini kendi düzenler.¹⁰¹ Köylü şu anlamda hür ve bağımsızdır: Mirasla geçen “ toprağı kullanma” hakkının karşılığı olarak, fakat o toprağı işleme koşulu ile serbesttir. Bu sistem de borçluluklar hep tek yanlı karşılıklı değil. Siyasi anlamda tam özgürlük yoktur. Örneğin köylü kendi isteğıyle yer değiştiremez, kendi isteğıyle yer değiştiremez, kendi isteğıyle çiftlikten vazgeçemez, tarım tekniğini değiştiremez, toprağını satamazdı.¹⁰² Toprak üç yıl ekilmeden bırakılırsa, tımar sahibi bu toprağın kullanım hakkını başkalarına verebilirdi. Toprağı işledikleri ve vergilerini ödedikleri sürece köylülerin elinden toprak alınmazdı.¹⁰³

Tapu yoluyla toprak edinebilme hakkı, toprağı işleyip vergisini ödeyebilecek olanlarla, yani köylüler ile sınırlıydı. Kentliler veya askeri sınıf mensupları ilke olarak bunun dışındaydı. Herhangi bir yolla tapulu olarak elde ettiklerinde ise, onlar köylülerle aynı yükümlüklere tâbi olur ve öyle muamele görürlerdi. Devlet tahrirlerinde kaydedilmeyen göçerler, henüz tapu yoluyla köylülere verilmemiş devlet arazisine talip olabilirlerdi. Herhangi bir aile çiftliği birimi boşaldığında öncelikle eski sahibinin yakın akrabaları, sonra da köyün diğer sakinleri tapusunu almak için başvurabilirlerdi.¹⁰⁴

Mirî tapulu arazi yanında ikinci büyük kategori topraklar, mirî mukataalı arazidir. Mukataa sistemi, tapu sistemi yanında, tamamıyla ayrı bir toprak rejimi simgeler. Buradaki anlam ile mukataa veya kesim, bir devlet gelir kaynağını bir özel

⁹⁹ Gül Akyılmaz, **a.g.m.** s. 45.

¹⁰⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 150.

¹⁰¹ Halil İnalçık, “Köy, Köylü...” s. 4.

¹⁰² Niyazi Berkes, **a.g.e.** s. 70.

¹⁰³ Emine Kiray, **a.g.e.** s. 49.

¹⁰⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 151.

şahsa belli bir bedel karşılığı kiralamaktır. Genel anlamda bir iltizamdır. Mukataa sistemi şu şekilde uygulanmıştır: Tapuya verilmeyen araziyi, devlet belli bir kira karşılığı şahıslara ihale eder. Burada şahıs köylü olmayabilir, şehirli, esnaf hatta askerde olabilir, köylülerde kişi veya toplu olarak mukataa ile araziyi tutabilirler. Bu topraklarda tapu rejiminin kuralları uygulanmazdı. Çünkü hukuk bakımından mukataa tam bir kiralama değildir. Kira bedeli, toplu bir miktar para olarak devletle kişi arasında bir sözleşme, mukavele ile belli olurdu. Devletin bazı arazileri mukataa vermesinin sebebi şudur: Tapu rejimine göre, reâyâ tasarrufu dışında, devlet elinde, doğrudan doğruya köylü tarafından işlenmeyen birçok arazi vardı. Örneğin, bir köy halkı çeşitli nedenlerle köyünü bırakıp kaçır veya bir köyde bir aile raiyyet çiftliğini terk edip gider ve bu arazi işlenmemiş kalırdı. Bunların harap durumda kalmaması, başka bir deyimle devlet gelir kaynaklarını kaybetmemek için, bu tür toprakları mukataa ile vermeyi ve işletmeyi en iyi yol olarak bulmuştur. Boş kalacağına, devlet hazinesine bir gelir kaynağı olsun ve harap olmasın diye devlet bu toprakları tapu rejiminin kayıtları altında değil, tamamıyla serbest kiralama şeklinde kişilerin tasarrufuna verirdi. Mukataalı çiftlikler, mezraalar bu çeşit topraklardı. Merkezin asıl amacı bu toprakları da sonunda köylünün yerleştiği tapulu arazi şekline getirmektir.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Halil İnalçık, “Köy, Köylü...”s. 6.

OSMANLI GELİR VE GİDERLERİ	1527/28		1669/70	
	AKÇE ¹⁰⁶	ALTIN SİKKE	AKÇE	ALTIN SİKKE
TOPLAM VERGİ GELİRİ	537 929 006	9 780 572	2 400 000 000	20 000 000
MERKEZÎ HAZİNE GELİRİ	277 244 782	5 040 818	592 528 960	4 937 741
MERKEZÎ HAZİNE GİDERLERİ	203 261 931	3 695 672	637 206 348	5 310 053
BÜTÇE FAZLASI¹⁰⁷	173 982 851	3 163 327	— 44 677 388	— 372 312

Kaynak: Kıray (1995)

¹⁰⁶Akçe; Standart Osmanlı gümüş parasıydı. Ayrıca esas olarak uluslar arası ticarete kullanılan daha büyük gümüş ve altın paralar vardı. Sonraları gene gümüş, bir para olan kuruş yaygın olarak kullanıldı. XVI. yüzyılda bir kuruş 60 akçe, 18. yüzyılda 200 akçe ediyordu.

¹⁰⁷Bütçe ile ilgili bk. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, İ.Ü. , *İktisat Fakültesi Mecmuası*, no: 1. Ayr. bk. Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK, Ankara,1989.

d-Temel Üretim Birimi: Çift-Hane

Sırasıyla Roma, Bizans ve Osmanlı egemenliğine girmiş alanlarda görülen tarım, ekonomi ve maliye politikalarının çarpıcı benzerlikler taşıması tesadüf değildir. Geç dönem Roma İmparatorluğu'ndan başlayarak, aile çiftliği birimlerinin “hür” köylü hanelerince ekilip biçilmesi ve işletilmesi, bu imparatorlukların hâkim tarımsal üretim tarzı oldu. Tarımsal örgütlenmenin temeli, köylü ailesinin emeği ile bir boyunduruk öküzdü; bu ikisi bir arada, çiftlik arazisinin büyüklüğünü ve üretim kapasitesini belirliyordu. Köylü ekonomisi teorisyeni A.V. Chayanov'un savunmuş olduğu gibi, bu coğrafya da ekonomik bakımdan en etkin üretim sistemi, geleneksel köylü aile çiftliğiydi ve her türlü siyasî altüst oluşun ötesinde, binlerce yıl boyunca kırsal toplumun “ temel hücresi” olarak kaldı.¹⁰⁸

Bu sistem, bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı, tapu rejimi kuralları dairesinde tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi, zirai rejimin ana ünitesi olarak sistemin temelini oluşturur.¹⁰⁹ Tarımsal üretim aracı bir çift öküz ile çekilen sapandı; kuru tarım ile buğday, arpa ekimi yapılan iklim kuşaklarında, sabanın odun veya demirden yapılmasının yol açtığı değişiklikler dışında makineleşme dönemine kadar tarım teknolojisinde köklü bir değişiklik görülmez.¹¹⁰

Çift terimi, iki öküz tarafından sürülebilen ziraat sahalarının ölçüsünü belirtmek üzere kullanılmış olup çiftlikle aynı anlamı taşır. Osmanlı kanunnamelerinde çiftlik sahibi köylüyü içine alan bir anlamda kazanmıştır. Bir çiftçi ailesine yetecek genişlikte olan çift veya çiftlik, toprağın verim kabiliyetine göre 60 ile 150 dönüm arasında değişen bir arazi parçasını ifade etmektedir.¹¹¹ Böyle bir sistem içinde bulunan köylü, devlete çift resmi denilen bir vergi sistemiyle bağlıydı. Osmanlı mirî –tapulu arazi sistemi, aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği hep birlikte bir üretim birimi ve dolayısıyla bir malî ünite sayılır. İşte Osmanlı devletinde özellikle klasik dönemde, tarım faaliyeti büyük ölçüde bu sistem çerçevesinde oluşmaktaydı. Köylüler, tasarruflarındaki arazinin büyüklüğünü göre çift, nîm-çift, bennâk, caba, mücerred gibi kategorilere ayrılmakta ve buna göre de bölgelere göre değişen miktarlarda çift resmi ve

¹⁰⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 187.

¹⁰⁹ Halil İnalçık, “Köy, Köylü...”s. 6.

¹¹⁰ Mehmet Öz “ Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3, Ankara,1999, s. 66.

¹¹¹ Feridun Emecen, “ Çift Resmi”, *İ.A.* c.8,İstanbul,1993, 309.

bunun gibi vergileri ödemekteydiler.¹¹² Çift-hane bütün sistemin temel ünitesi olduğundan kanunnamelerde ve tahrir defterlerinde sırada daima ilkin çift resminden söz edilir. Çift-hane, defterlerde haneyi temsil eden vergi mükellefi aile reisi adına bir (ç) harfi ile tespit olunur ve bu çift-hane ünitesini ifade eder. Bir çift öküzün işleyebildiği tarlaların tümü de çiftlik adını almaktadır.¹¹³

Osmanlı döneminde Anadolu tarımının temel birimi köylü ailesi ya da hanesine dayalı işletmelerdir. Devlete ait olan ve mirî olarak adlandırılan topraklar, işlenmeleri ve belirli vergilerin ödenmesi yükümlülüğü karşılığında köylü hanelerine bırakılıyordu. Böylece devlet, kendi mülkiyetindeki toprakların kullanım hakkını babadan oğula geçer biçimde köylülere bırakmış veya kiralamış oluyordu. Bu toprakların ya da çiftliklerin kullanım hakkı bir belge ile köylü hanesine verilirdi.¹¹⁴

Çift- hane sisteminde belirtilmesi gereken esas nokta; aile emeği, bir çift öküz ve ikisinin birlikte işlediği arazidir. Yani çift- hane sistemi üç unsuru birleştirmekteydi. Emek kaynağı olarak hane halkı; koşum gücü olarak bir çift öküzü; bunlarla birlikte işlenebilir boyutta bir birim meydana getiren ve tahıl üretimine hasredilmiş bulunan tarlalardır. Bu unsurlar, hem bir aileyi besleyecek, hem de yeniden üretim masrafları çıktıktan sonra himaye bedelini (vergiyi) de karşılamaya yeterli bir ürün fazlası bırakabilecek büyüklükte olmalıydı.¹¹⁵ Bu üç unsur daha önce de belirttiğim gibi bölünmez bir birimdi.

Osmanlı sultanlarının, imparatorluktaki bütün tarım arazisini, mirîye yani devlet mülkiyetine alması, esas olarak devletin çift- hane birimlerinin bütünlüğünü koruma kaygısını yansıtıyordu. Toprağın mülkiyetini sıkıca elde tutmak, hükümete toprağı denetleme ve tarımsal maliyesini oluşturan çift-haneyi sürdürme imkânını veriyordu. Köylü bu rejimde daimi kiracı idi.¹¹⁶

Kısaca Osmanlı çift- hanesi, iki öküzden ve belirli bir miktar topraktan oluşan bir köylü aile çiftliği olarak hem bir üretim birimi, hem de malî gelir birimi karakterindeydi.

¹¹² Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik..."s.66.

¹¹³ Halil İnalçık, " Köy, Köylü..."s. 7.

¹¹⁴ Şevket Pamuk, **a.g.e.** s. 39.

¹¹⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 190.

¹¹⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...* s. 191.

4 – Tarımsal Üretim Meselesi

Meşruiyet ilkesinin Osmanlı'nın siyasal mantığında büyük bir önemi vardı. Bu ilkeyle demek istenilen devlet icraatının geleneksel hakları hayata geçirdiğine dair olan inançtır. Dahası, toplumsal mutabakat devletin organları aracılığıyla yürüttüğü icraatı, büyük ölçüde, destekler mahiyeteydi. Böylece, tımar sistemi gibi kurumlarda ifadesini bulan devletin tarımsal üretime müdahalesi, bir yandan köylünün vergilendirilmesini sağlarken, öte yandan, bağımsız köylülerin geçimlik ekonomisini korumayı amaçlıyordu. Benzeri bir şekilde ticareti düzenleyen kurum ve ilkeler, mali kaygıların ötesinde, toprağın belli ellerde toplanmasını engellemeyi ve tarımdaki artı ürünün kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere belli pazarlara yönelmesini öngörmekteydiler.

XVI. yüzyılda devletin üretime müdahalesi ve köylülerin artı ürüne el koyması büyük ölçüde, tımar sistemi çerçevesinde gerçekleşiyordu. Bu sistemde, merkezi devlet başta toprak olmak üzere belirli gelir kaynaklarını, görevlilerine tımar olarak dağıtılmaktaydı. Bu görevliler kendilerine ayrılan bölgelerde vergi toplama hakkına sahiptiler. Vergi toplama ayrıcalığı karşılığında ise belli sayıda atlı asker besleme ve savaş zamanında bu askerleri devletin emrine vermesi gerekirdi. Ayrıca, tımarlı sipahiler en uzak köyde bile merkezi otoriteyi temsil eden idari kadroları oluştururlardı. Ancak, merkezi devletin taşradaki temsilcileri sadece tımar sahiplerinden ibaret değildi. Yine devlet tarafından tayin edilen kadılar tımar sahiplerinin faaliyetlerini denetleyerek onların köylülerle olan ilişkilerinde devlet yasalarında belirlenen hakların ötesine geçmemelerini ve görevlerini bu yasalar uyarınca yerine getirmelerini sağlıyorlardı. Osmanlı düzeninin bu özelliği yargısal ve idari uygulamaları birbirinden ayırarak tımar sahiplerinin köylülerin kendileri ve toprakları üzerinde yargı yetkisine sahip olmamaları sonucunu doğuruyordu. Yargı, kadılar tarafından uygulanıyordu. Vergi yoluyla köylünün artı ürününe el koyanlar tımarlı sipahiler ve devlet memurları dışında dini kuruluşların vakıfları ile Osmanlı öncesi yönetici gruplar da artı ürün üzerinde hak iddia etmekteydiler. Bu kesim daha sonra artı ürüne el koyarken, merkezi devletin kurumsal yapısını belirleyen hukuki ve idari kurallar çerçevesinde hareket etmekteydi. Bu açıdan, merkezi devleti meşruiyetin kaynağı olarak tanımlamak mümkün olabilmektedir. Devlet gelirleri üzerinde hak iddia eden farklı grupların taleplerini ancak tarımsal üretimin bağımsız köylüler tarafından yapılması koşuluyla desteklemekteydi. Böylece merkezî devlet açısından, bağımsız köylülük yalnızca devletin gelir kaynağı olmakla kalmıyor

onun siyasi meşruyetini de oluşturuyordu. Devlet ayrıca, gelir sahiplerinin elinde ticarî kârların birikimini engelleyerek devletin siyasal otoritesi için tehdit oluşturabilecek yerel güç odaklarının doğuşunu engellemeye çalışmıştır. Merkezi devlet bunu yaparken, merkezileşmiş toplumun yeniden üretimini sağlıyordu. Diğer yandan artı ürünün üretimi ya da mülkü üzerindeki devlet denetimlerine bölüşümü üzerindeki denetimlerin bir başka yönü olarak bakılabilir.¹¹⁷

Tarımsal ürünün miktarını kabataslak da olsa hesaplamakta en elverişli tek kaynak, XV. ve XVI. yüzyılların tahrir defterleridir. Bu durumda tahrirde kaydedilen vergi miktarlarını uygun bir faktörle çarparak Osmanlı resmi makamlarınca var olduğu tahmin edilen ürünün miktarını bulmak mümkün olmaktadır. Ancak bu resmi tahminin gerçeği ne kadar yansıtıp yansıtmadığı tartışma konusudur.¹¹⁸ Çünkü tahrir defterlerindeki terimlerin farklı anlamda kullanılabilmesi, ölçü tartı birimlerinin farklılaşması vb. meseleler doğal olarak bazı zorlukları beraberinde getiriyordu. Üretime dayandırılan vergi miktarları ile ilgili dikkat edilmesi gereken nokta ölçü-tartı birimleridir. Bu birimler yöreden yöreye değişiklik göstermektedir. Vergi tahminlerinin özellikle müd¹¹⁹ gibi büyük bir birimle verildiği örneklerde küsuratın dikkate alınmaması gibi tehlikeler doğurabilir. Örneğin bir köyün hububat öşrü 5 müd olarak verilse İstanbul kilesiyle(müd'ün 20 de biri) bu takriben 2600 kg olabilir ki gerçek vergi miktarınının 4,7 veya 5,3 müd olması durumunda tahmini üretimde önemli bir farklılık çıkabilir; bu tür sapmaların olabileceğini unutmamamız gerekir.¹²⁰

Tarımsal verimlilik meselesinde dikkat edilecek diğer bir nokta da on altıncı yüzyılın ikinci yarısında pek çok sancakta gözlemlenen ve genelde Akdeniz dünyasında yaşadığı kabul edilen nüfus artışı karşısında Osmanlı köylüsü ekonomik sıkıntıya mı girmişti, yoksa nüfus artışı karşısında tarım üretimini artırmaya yarayacak bilinen ama gerek duyulmadığı için uygulanmayan emek-yoğun üretim, sıra dışı toprakların tarıma açılması, nadas süresinin kısaltılması vb. tedbirleri de göz önünde bulundurmamız gerekir.¹²¹ Ayrıca sanayi- öncesi şartlarda dönüm başına verim oranı tahminlerinden

¹¹⁷ Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Köylü*, İstanbul,1991,s.32 vd.

¹¹⁸ Suraiya Faroqhi, *İktisat Tarihi(1500–1600)*, yay. yön. Sina Akşin, Türkiye Tarihi, c.2, s.155.

¹¹⁹ Yaklaşık 1.053 litrelik hacim ölçüsü. Bk. www.osmanli.org.tr

¹²⁰ Mehmet Öz “ 15–16. Yüzyıllarda Anadolu'nun Sosyal Tarihine Dair Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7–9 Nisan 1999, Konya,2000, s. 527.

¹²¹ Mehmet Öz, “ Osmanlı Klasik Döneminde...”s. 70.

yola çıkarak üretim tahminleri de yapılmaktadır. Tarım üretimini tahmin ederken vergi miktarlarına güvenmek yetersizdir. Bu bağlamda toprağın kalitesi, hava, iklim, sulama potansiyeli, nüfus yoğunluğu, bölgenin güvenliği vb. bir dizi faktörü de hesaba katmamız gerekir. Ancak ortalama bir çiftliğin veya bennâk kaydedilen bir raiyyetin çiftliğinin tahminen kaç dönümden oluştuğunu bilmemiz zordur. Bununla birlikte yarım çiftlikten az toprağı ifade eden bennâk'ın dörtte bir sayılması makuldür. Bu konuda yapılan hesaplamalarda bu varsayım kullanılmıştır. Tarım üretimi konusunda, defterlerdeki öşür miktarları, herhangi bir yılın gerçek üretimi üzerinden tespit edilmiş olmamakla birlikte üretim hakkında genel bir tahminde bulunmamıza yardımcı olur.¹²²

Aktarılan tahminler her ne kadar hata payı içerseler de XVI. yüzyılda tarımla uğraşan nüfusun o dönemdeki ekilebilir toprakların miktarlarıyla karşılaştırıldığında sınırlı kalmaktaydı. Tarımla uğraşan nüfusun miktarı ekilen toprakların miktarını da belirlemekteydi. Ayrıca ulaşım teknolojilerinin yetersiz kalması nedeniyle, özellikle iç bölgelerde uzak mesafe pazarları için tarımsal üretim yapılamıyordu. İç bölgelerde hububat taşımacılığı develerle yapılıyor ve oldukça pahalıya mal oluyordu. XVI. yüzyılda nüfusu yarım milyonu aşarak tekrar Akdeniz havzasının en büyük kentlerinden biri durumuna gelen ve Anadolu'daki diğer kentlerin tümünü gölgede bırakan İstanbul, hububat gereksiniminin büyük bir bölümünü deniz yoluyla Balkanlardan ve Ege kıyılarından sağlamaktaydı.¹²³

¹²² Mehmet Öz “15 –16. Yüzyıllarda Anadolu'nun...”s. 528.

¹²³ Bkz. Oktay Özel, “16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Demografi Tarihi: Yeni Bulgular Işığında Bir Değerlendirme”, VIII. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi(Bursa, 18–21 Haziran 1998)'ne sunulan tebliğ.

XVI. Yüzyılda Muhtelif Sancaklarda Nüfus, Toprak Ve Üretim Artış Oranları			
Sancak/ Kaza	Nüfus artışı	Ekilebilir Toprak Artışı	Tarım Üretim Artışı
Adana 1530–1572	+55	-	+167
Antep 1543–1574	+22	+3	—21 %
Bolu 1519–1568	+93	+10	Artış ve azalma yok
Canik 1485- 1576	+65	+5.8	—9.7
Çankırı 1521–1579	+82	+48	+50
Hamid 1522–1568	+81	+22	Veri yok
Harput 1518–1566	+307	-	+143
Karahisar-ı Sahib 1528–1572	+95	+24	+85
Manisa 1531–1575	+53.99	+9	+29
Ordu 1547–1613	+23	+165	+32
Tokat 1520–1574	+95(+789)(+7,6)		+30
Urfa 1518–1566	+300	+321	+750(Takriben)

Kaynak: Öz (1999)

Bu durumda, İç Anadolu'nun bugün hububat tarımına elverişli geniş ve iç pazarı besleyen toraklarının ancak sınırlı ölçüde üretime açıldığını, bu bölgede yaşayan kırsal nüfusun kendi tüketimleri ile bir miktarda yerel pazarlar için üretim yaptıklarını söyleyebiliriz.¹²⁴

Tarımda yoğunlaşmaya girmek zorunda olan bir köylü ailesinin seçenekleri, elbette oturduğu yörenin coğrafi şartlarına göre farklılık göstermiştir. XVI. yüzyıl Batı ve Orta Anadolu'sunda belirgin bir biçimde birbirinden ayrılmış tarım bölgeleri göze çarpmaktadır. Orta Anadolu bozkırlarında köylülerin neredeyse mono kültür halinde buğday ve arpa yetiştirdikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra koyun ve deve yetiştiren konar-göçerlerin varlığı bilinmektedir. Tahrir defterleri ayrıca buğday ve arpanın yanı sıra pamuk ve susamında ekildiğini göstermektedir. Ege bölgesinde ise, ekilen ürün çeşitlerinin çokluğu göze çarpmaktadır; bunların arasında çeltik, fasulye çeşitleri ile üzüm, özellikle önemli bir yer tutar.¹²⁵

Tarım ürünleri arasında pirincin özel bir yere sahip olduğu şüphesizdir. Özellikle vadi boyunca toplanan Sakarya nehri ve onun bir kolu olan Kirmir çayı arasındaki Kızılcahamam ve Beypazarı, Çatak Çayı ve Göksu'dan İnegöl ve Osmaneli'ne kadar, Filyos Çayı ve Devrek ırmağı Bolu Sancağında vadinin kaynağıdır. Pirinç, Bursa düzlüklerinde, Kestel kasabası civarında ve dağın dibinde bulunan Kaplucada(bugünkü Çekirge) yetişmektedir.¹²⁶ Pirinç, tamamen pazara yönelik bir üründü; bazı kanunnamelerde bu ürünün satışının üretim sürecinin önemli bir parçası olduğu ifade edilmektedir. Merkezî idarenin iltizama verilen pirinç yetişen arazilerden bir vergi talebi olduğu için, mültezimler pazara yalnızca bireysel mal sahibi şeklinde girmiş olmalıydılar. Aynı şey, mukataa sınırları içerisinde kendi kazançlarına yönelik belli miktarda pirinç ekme hakkını almış vakıflarca da ufak bir oranda uygulanmıştır.¹²⁷

Bu ürünlerin dışında bağlar da oldukça önemli bir yere sahipti. Şeker kamışı az bulunan ve pahalı bir madde olduğundan, pekmez ve kuru üzüm yemeklere tat katmak için yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. İhracatı serbest olan Rumeli üzümlerinin, Venedik ve daha sonra da İngiliz tüccarları tarafından arandığı görülmektedir. Anadolu'nun belirli yörelerinde başka meyvelerinde ticari amaçla yetiştirildiği

¹²⁴ Şevket Pamuk, **a.g.e.** s. 37.

¹²⁵ Suraiya Faroqhi, *İktisat Tarihi...* s. 156.

¹²⁶ Halil İnalçık, " Rice Cultivation And The Çeltükçü –Reâyâ System In The Ottoman Empire", *Turcica*, c. XIV, 1982, s. 69.

¹²⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri Ve Kırsal Hayatı*, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara, 2006, s. 69.

anlaşılmaktadır. Akdeniz kıyılarında limon ağacına rastlanmaktadır. Ancak İstanbul'a limon değil testi içinde limon suyu gönderildiği göze çarpmaktaydı. Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarında saray için nar yetiştirilmiştir.¹²⁸

Aşağıdaki tablolarda Anadolu plâtosunda bulunan nahiyelerde toplam üretiminin %90 veya daha fazlasını teşkil eden hububatın adeta bir mono kültür halinde bulunduğu ve bunun muhtemelen hayvancılıkla tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ünye yöresinde kendirin fazla görünmesi burasının tersanenin kendir ihtiyacını karşılayan bir yöre olması nedeniyle bu işte uzmanlaşmasından kaynaklanmaktadır. Yine Bigadiç pirinç, Adana pamuk, Tire pamuk ve pirinç, Uluborlu yöresi de haşhaş üretimiyle farklılık arz eder. Kasaba, Uluborlu, Güre, Tire, Bigadiç, Ünye, Göl ve bilhassa da Zeytin ile İznik meyve-bağ üretimi açısından ön plâna çıkmaktadır. Tire, Bigadiç ve belli ölçüde Ünye, İznik, Zeytin ve Uluborlu'da tarımsal üretimde belirli bir çeşitlilik var. Bunu da en bariz olarak Tire ve Bigadiç'te görmekteyiz. XVI. yüzyılda Anadolu'da hayvancılık ve konar-göçer hayat tarzının hüküm sürdüğü bazı bölgelerde hayvan üretiminin ekonomideki ağırlığı da hesaplanmalıdır. Hayvancılığın da önemli bir yer tutmasına rağmen pek çok sancakta buğday üretimi toplam tarım üretiminin yarısını ve hatta daha fazlasını oluşturmaktaydı. Pirinç ekimi, pamuk üretimi, bağcılık gibi bazı alanlarda uzmanlaşan bölgelerde bu oran yüzde 25-30'lara düşer. Bununla birlikte arpa ve darı gibi diğer tahıllarla birlikte buğdayın tarımsal faaliyetin en önemli kalemi olduğu da dikkat çekmektedir. Anadolu'ya bakıldığında özellikle Tosya-Boyabat yöreleri başta olmak üzere pirinç, Adana, Manisa, Harput vb. yerlerde pamuk, Ünye-Terme civarında kendir ve birçok yöre de bağcılık faaliyetinin mahallî ekonomilerde hayatî ehemmiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Buğday ve diğer tahıllar hem insanların temel yiyecek maddelerini hem de dönemin ulaşım ve askerî şartları gereği büyük önemi bulunan hayvanların yiyeceklerini sağlamaktaydılar.

Osmanlı tarımında hububat üretiminin önemli olduğu açıktır. Bununla birlikte nüfus artışı veya hububat ihtiyacının yeterince karşılanamamasına yol açan bir takım gelişmeler sonucunda buğdayın yerine kalitesi daha düşük olmakla birlikte dönüm başına daha fazla verim alınan darı vb. tahılların ekimi ağırlık kazanıyordu.¹²⁹

¹²⁸ Suraiya Faroqhi, *İktisat Tarihi...* s. 157.

¹²⁹ Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde..." s. 68-69.

Toplam Üretim İçinde Çeşitli Ürünlerin Payı(XVI. y.y.'ın İlk Yarısı)										
Nahiye	Tarih	Buğday	Arpa K.	Tahıl	M&S	Pamuk	K&K	Susam	Haşhaş	Pirinç
Çorum	Kanunî	66	30.5	3.0/3.5	-	-	-	-		
Koçhisar	Kanunî	52	36		12					
Melegübü	Kanunî	56	42.5		1					
Mindaval	1547-8		67.5	30.5	0.2	1/1.3	0.3	-	-	
Kâfirni	1533-4	53	37 2,5	6/6.5	1.5/2					
Uluborlu	1522-4	54.5	20		23.5				2	
Bigadiç	Kanunî	21	18.5	13	16	3		1.5		27.5
Adana	1536-7	55	20.5			24		1		
Tire	1528-9	24	26.5	9	13	12	3.5	0.05	-	10.5
İznik	Kanunî	50.5	11.5	12	20					6

Kaynak: Öz (1999)

Osmanlı köy ekonomisinin durağan ya da kendi içindeki iktisadi değişkenlere bağımlı olarak sınırlı ve değişken değişimler gösteren bir yapı olarak değerlendirilmesi yanlış olur. Köy ekonomisindeki, iktisadi değişkenleri açıklayan Malthusçu ve Chayanovcu yaklaşımlara bakıldığında; Malthusçu yaklaşım nüfus, Chayanovcu yaklaşım ise köylü aile birimlerinin büyüklüğü ve verimlilik oranları gibi iktisadi

değişkenleri üretim düzeyinin belirleyicisi olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımlar iktisadi değişkenleri tarımsal bölgedeki toplumsal ve siyasi ilişkilerden soyutlamakta ve bu değişkenlerin ekonomik bir mantık doğrultusunda, toplumsal ve siyasi ilişkileri nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmaktadırlar.¹³⁰ İnan' a göre ise, nüfus artışı ve ticari büyüme gibi iktisadî öğeler, köy ekonomisindeki ilişkileri ve gelişmeyi ne yönde ve nasıl etkilediği o topluma egemen üretim ve bölüşüm ilişkileri belirler.

Kırsal ekonomideki gelişme, yani verimlilik artışları büyük ölçüde piyasa talebi tarafından değil devletin vergi talepleri tarafından uyarılmıştır. İnan'a göre Osmanlı sisteminde üretim sürecinin örgütlenmesi ve denetimi toprak üzerinde tasarruf hakkına sahip olan köylü üreticinin elindeydi.¹³¹ Yani ona göre kırsal ekonomik gelişmede verimlilik artışlarının, teknolojiye bağlı değişimlerin büyük ölçüde piyasa talebi tarafından etkilenmeyip vergi talepleri tarafından uyarıldığıdır. Ayrıca, tarımsal ürünlere olan ticari talebin artması, kırsal bölgelerdeki toplumsal- ekonomik yapıları değiştirecek kadar önemli boyutlarda ticari üretime yol açmamıştır. Bunun yerine, tımarlı sipahiler ve diğer gelir sahipleri köylülerden topladıkları aynî vergileri büyüyen kentlerde elverişli fiyatlarla satarak kazanç sağlamaktaydılar. Öte yandan, bizzat üretimi yapan köylünün artmasına el konması için ekonomi- dışı yaptırımlar gerekiyordu. Osmanlı İmparatorluğunda tımar sahipleri, köylülerin ürünlerinin bir kısmı üzerindeki haklarını güvence altına alabilmek için devletin siyasi – hukuki yapılarına dayanmak zorundaydılar. Devlet artığa el konmasını olanaklı kılan baskıcı aygıtı sağlamakla kalmıyordu, devletin yargısal ideolojik yapıları bu uygulamayı köylü üreticinin gözünde meşrulaştırıyordu.¹³² İslamoğlu- İnan'ın bu görüşüne katılmakla birlikte, geçimini topraktan sağlayan köylüler ile tarıma büyük ölçüde bağlı bulunan devlet için getirdiği bir takım zorlukları da düşünmemiz gerekir. Yani ekonomi de, tarımsal üretimi sadece vergiler bağlamında düşünmemeliyiz.

Ülke düzeninin sağlanmasını reâyânın huzur ve adalet ortamı içinde hayatını ve o arada üretim faaliyetini sürdürmesinde gören ve ancak bu yolla hazinenin dolacağına, ordunun ihtiyacının karşılanacağına ve mülkün ayakta duracağına inanan Osmanlı hükümdar ve yöneticileri, tarım üretiminin kanunlarda belirtilen çerçevede yürütülmesine büyük önem veriyordu.

¹³⁰ Huricihan İslamoğlu – İnan, **a.g.e.** s. 46.

¹³¹ Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde...”s. 71.

¹³² Huricihan İslamoğlu-İnan, **a.g.e.** s. 239.

Toplam Üretim İçinde Çeşitli Ürünlerin Payı(16.y.y.'ın İkinci Yarısı)										
Nahiye	Tarih	Buğday	Arpa K.	Tahıl	M&S	Pamuk	K&K	Susam	Haşhaş	Pirinç
Çorum	1576/77	58	33	0.8	7		0.3			
Koçhisar	1584	56.5	39		4					
Melegübü	1584	53	40		7					
Kasaba	1559-60	56	18	3	13.5	9.5				
Mindaval	1569-1570	63.5	33	0.16	2.5	1.2	-	-		
Kâfirni	1576-77	59	33	1	5.5	1.5				
Uluborlu	1566 civarı	54	26.5		11	-	-	9	-	-
Güre	1570-1	60	19	12	9	-	-	-	-	-
Bigadiç	1573-4	26.5	15.5	25	9	2.5		5		17
Ünye	1576-7	35.7	26	8.5	14.7	-	13.7	-	-	0.8
Göl	1582	51	35.5	-	11	-	2.5			
Adana	1572-3	27.5	30.5	1.5	2	36	-	2.5	-	-
Zeytun	1563-4	54	15	1.5	29	1				
Tire	1575-6	26	26	12.5	11.5	15.5	3.5	0.05	-	3
İznik	I. Ahmed	33.5	16.5	24	21	1	-	-	-	5

Kaynak: Öz (1999)

5- Vergi Sistemi

Osmanlı Devleti'nde uygulanan vergi sistemi İslam hukukunun etkisiyle birlikte uygulanan şer'i vergiler ile sayıları oldukça fazla olan ve çok çeşitli konular üzerinden alınan örfi vergilere dayanmıştır.

Şer'i vergiler (tekâlif-i şer'iyeye), tamamıyla İslam hukuku kurallarına göre konmuş, zekât, öşür(aşar), haraç ve cizyeden oluşan vergilerdir. Zekât, Müslüman halktan 1/40 oranında alınan bir vergidir. Bu vergi, belli bir miktar koyun, keçi, deve vb. hayvanlar ile altın, gümüş ve ticari eşyası olan kişilerden alınmıştır. Öşür; arazide yetişen ürünlerden alınan ve Müslüman halkın ödediği bir vergidir. Yine şer'i vergilerden biri olan harac(arazi-i haraciye), ürünler üzerinden toprağın verimine göre farklı oranlarda alınan harac-ı mukaseme (orantılı haraç) ile arazi üzerinden yılda bir kez alınan harac-ı muvazzaf (sabit haraç) olarak iki vergiden oluşmaktadır. Cizye ise, Müslüman olmayan halktan alınan bir vergiydi. Cizyeyi devlet direkt olarak kendisi tahsil ediyordu. Örfi vergiler (tekâlif-i örfiye) ise geleneklere dayanarak konmuş vergilerden oluşmaktadır. Din ayırımı olmaksızın herkesten, yerel ve olağanüstü harcamaları karşılamak üzere alınmıştır.¹³³

Daha önceden de belirttiğim gibi Osmanlı toplumu iki ana sınıftan oluşuyordu. Askerî yani her türlü vergiden muaf yönetici sınıf ve reâyâ yani vergi mükellefi yönetilen sınıf. Bu sistem de temel ayırım askerî – reâyâ ayırımıdır.

Osmanlı resmi ideolojisi bir yandan reâyâyâ adaletli bir şekilde davranılmasını söylerken bir yandan da köylünün yönetici sınıfa geçmesine her zaman soğuk bakmıştır. Herkes askerî sınıfa geçerse üretimi kim yapacaktı?

Özellikle Asya İmparatorluklarında vergilendirmenin ekonomi üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu düşünmek hiç şüphesiz yanlış bir düşünce olmayacaktır. Sultan adına çıkarılan kanunnamelerde, emek hizmetlerinin, reâyâ'nın kul veya "bağımlı tebaa" statüsü ile bağlantılı olarak yorumlanması da değişik bir düşüncedir.

¹³³www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/anayasal-perspek-osmanli.pdf

Tasarrufu altındaki toprağı işleyen köylü- çiftçiler bunun karşılığında devlet veya temsilcisi durumundaki dirlik sahiplerine belli vergiler öderdi. Bunları 3 ana başlık altında toplayabiliriz.¹³⁴

a-Raiyyet Rüsümü

Bir yanıyla kullanılan toprağın miktarına, öte yanıyla kişilerin medenî durumlarına bağlı olarak ödenir.

a-1 Çift Resmi Sistemi

Daha önceden de belirttiğim gibi çift terimi, iki öküz tarafından sürülebilen ziraat sahalarının ölçüsünü belirtmek üzere kullanılmış olup çiftlikle aynı anlamı taşımaktadır. Bir çiftçi ailesine yetecek büyüklükte olan çift veya çiftlik, toprağın verimine göre değişik büyüklükte olurdu.

Verginin ne zaman olduğu tam bilinmemekle birlikte Osmanlılara büyük ihtimalle daha önceki uygulamalardan geçmiştir. Verginin ilk uygulamasına dair ipuçları Fatih Sultan Mehmet Kanunnamesinde yer alır. Buna göre çift resmi, reâyânın sipahiye karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu yedi nakde çevrilmiş şekliydi.¹³⁵ Resm-i çift oranı, buldukları yerin kanunlarına göre, 10 akçeden 50 akçeye kadardı. Bazı kaynaklara göre, iki öküzlük yer kanunen bir çift sayılmıştır; vergisi de en aşağı 22 akçe ve en yükseği 57 akçedir.¹³⁶ Çift resminin ne zaman alınacağına dair Fatih Kanunnamesinde kayıt yoktur. Diğer kanunnamelere göre İmparatorluğun hemen her tarafında mart ayında alınacağı belirtilmektedir.¹³⁷ Osmanlı çift resmi, bir taraftan toprağa bağlı bir vergi, diğer taraftan şahsi bir vergi veya bir hane vergisi olarak görünür.

Çiftliğin tam veya nim çiftlik miktarının belirlenmesi, her vilâyette ayrı ayrı tespit edildiği gibi, aynı vilâyet dâhilinde, hatta aynı köyde değişiklik göstermektedir.

¹³⁴ Mehmet Öz, “ XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylülerin...”s. 80 Ayrıca Osmanlıda vergi sistemi için bk. Şinasi Altundağ, “ Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, A.Ü. D.T.C.F. ,c. 5. Ankara, 1947.

¹³⁵ Feridun Emecen, “ Çift Resmi”...s. 309.

¹³⁶ Cevdet Türkay , “Osmanlı İmparatorluğunda Vergi” , *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün Bugün Yarın, c.X, S. 56, 1972, s. 21.*

¹³⁷ Neşet Çağatay, “ Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi Ve Resimler” A.Ü. D.T.C.F. , c. 5, Ankara, 1947, s. 499.

Bütün vilâyetlerde tam çiftlik arazisinin yarısı, nim çiftlik olarak belirtilmiştir. Bazı vilâyet arazisi dağlık olduğundan, belirtilen dönümlük çiftliklere ayrılması, çiftçiyi zor durumda bırakacağından, reâyânın sürebileceği kadar yer bir çiftlik olarak kabul edilmiş, bu esas üzerinden çift veya nim çift alınmıştır.

Yörükler ve diğer göçebeler, dağdan veya buldukları araziden bir çiftlik edinirse, daha az, aynı yeri köylü edinirse daha fazla resm alınmaktadır. Bu göçebeler reâyâ ait bir yer ziraat ederlerse daha önceki yazılı resmi verirlerdi.¹³⁸

Çift resminin miktarı uzun zaman sabit kalmakla birlikte zaman zaman değişiklik göstermiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi (bk. Tablo) XV. yüzyıl ortalarına kadar, çift resmi, 22 akçe olarak kalmıştır. Fakat bu yüzyılda orduyu, savaşta tutmak için çift resmi yüzde elli artırılmıştır. Her yerde farklı artırılmasının nedenleri tam olarak bilinmemesine rağmen, akçenin değerinin düşmesi de göz ardı edilmemelidir.¹³⁹ Ayrıca tımar sisteminin bozulması, avâız türü vergilerin düzenli hale gelmesiyle birlikte önemini kaybetmeye başlamıştır.

a-2 Çift Bozan Resmi

Devlet ilke olarak toprakların düzenli bir şekilde işletilmesini istiyordu. Bunun içinde bir takım tedbirler almıştı. Hristyan olsun Müslüman olsun , reâyânın , babalarından kalan mülk arazileri vardır, bu araziler babadan oğula kalır, satılabilir, hibe edilebilirdi. Arazi üç yıl ekilmemiş bırakılırsa, tımar sahibi ellerinden alıp başkasına bırakabilirdi. Devlet bu gibi durumlarda çift bozan vergisi alabilirdi. Tarımı teşvik amacını güden bu vergi , ceza niteliğinde olup ,oranı şu şekilde idi : bütün çift için 300 akçe, nim çift için 150 akçe idi.¹⁴⁰

¹³⁸ Neşet Çağatay, “ Osmanlı İmparatorluğunda...”s. 498 Osmanlı reâyâ kanunnâmeleri için bk. Neşet Çağatay, “ Osmanlı İmparatorluğu Arazi Ve Reâyâ Kanunnâmelerinde, İlhak Edilen Memleketlerin Âdet Ve Kanunları Ve İstılların İzleri” , *III. Türk Tarih Kongresi* (15-20 Kasım 1943) , Ankara, 1948.

¹³⁹ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Bellekten*, c. XXIII, Ocak,1959,S. 89, s. 584.

¹⁴⁰ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 348.

Akçe	Sancak
22	Gelibolu (1474 ve 1519) , Tekfur-dağı (1455) , Malkara(Mağalkara, 1456) , Vize (Fatih Devri Sonları) , Edirne (1528) , Niğbolu(Kanuni Devri) , Silistre (1569) , Sofya (1525) Üsküp (1455) , Arnavud İli (Fatih Devri ve XVI. yüzyıl) , Bosna (1565), Sirem (III. Murad) , Tırhala (1520)
30	Aydın (1455) , Menteşe (XVII. yüzyıl) Kara-hisar (XVII. Yüzyıl)
32	Kütahya (1528)
33	Hüdavendigâr (1487) , Koca- ili (1624) , Karesi (1576) , Biga (1517) , Bolu (1528) , Aydın (1528)
36	Karaman (1528) , İç-el (1584)
37	Ankara (1522)
40	Halep (1570) , Trablus-Şam (1548) , Şam (1570)
42	Hamid İli (1528)
50	Malatya (1530) , Diyarbakır (1540) Erzurum(1540) , Musul (III. Murad) Harput (1518)
55	Yeni İl (1583)
57	Çorum (1466) , Çankırı (1578) , Kayseri (1500)
100	Biga'ya tabi Dimetoka karyesinde Müslüman olmuş ortakçılar (1574) ¹⁴¹

Kaynak : İnalçık (1959)

¹⁴¹ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet ..." s. 585.

a-3 Resm-i Mücerred

Babasının yanında veya kendi başına çalışan bekâr reâyâdan alınan vergidir. Mücerredlerin durumu bölgelere göre değişiklik göstermekteydi. Daha önce bazı bölgelerde bunlar, tamamıyla vergiden muaf tutululardı. Bazı bölgelerde ise, iş ve kazanç sahibi olacak yaşa erişmiş olan bekârlardan resm-i mücerred adı altında 6 akçe vergi alınırđı. XVI. yüzyılda daha geniş bir şekilde uygulanmış olmakla birlikte Fatih Kanunnamesinde ayrıca bahsedilmemiş olmakla birlikte bazı tahrir defterlerinde(Aydın) kara veya mücerredlerin kaydedilmiş olduğunu görmekteyiz.¹⁴²

a-4 Resm-i Bennâk

Osmanlı vergi sisteminde bennâk evli raiyyet demektir. Tahrir defterlerinde mücerred olarak belirtilen bekârlar evlenince derhal bennâk olarak kaydedilir, alınacak vergi de buna göre belirlenirdi. Bennâklar ekinlü ve caba olarak ikiye ayrılırdı. Ekinlü bennâk, kanunlara göre, elinde “nim çift” bulunanları ifade ederdi. Bir çift veya çiftlik, iyi bir yer için altmış dönüm olduğuna göre bennâkların elindeki toprak miktarı otuz dönümden daha azdı. Bu ayırım, nüfusa göre işlenecek toprağı fazla olan bazı sancaklarda yapılırdı. XV. yüzyıla ait Aydın tahrir defterlerinde bennâk yerine “ çiftli kara” ve “caba kara” tabirleri kullanılmıştı. XVI. yüzyıla ait defterlerde “kara”, bekâr nüfusu ifade eden mücerred ile birleştirilmiş, evliler bennâk adı altında kaydedilmişti. İşleyecek toprağı olmayan caba bennâklar genellikle başkalarının toprağında toprak işçiliğı yaparlar veya sipahiden tapusuz olarak aldıkları küçük toprakları işler ve karşılığında dönüm resmi verirlerdi. Bennâk kayıtlı olanlar ister caba ister ekinlü olsun, tımar sahibine bağı raiyyet statüsünde idiler ve vergilerini ilgili tımar sahibine verirlerdi. Fakat bu, tımar sahibine tam bir bağı lılık mecburiyetini göstermez, vergilerini ödedikten sonra başka bir sipahinin toprağında da çalışabilirlerdi. Yani bennâk tam anlamıyla bir şahıs vergisiydi.¹⁴³

¹⁴² Halil İnalçık “ Osmanlılarda Raiyyet...” s. 588.

¹⁴³ Feridun Emecen, “ Bennâk ”, *İ.A.,c. 5*, İstanbul, 1992,s. 458.

a-5 Resm-i Dönüm

Zemin resmi veya dönüm resmi olarak da bilinen bu resm, tam çiftlik veya nim çiftlikten az veya fazla yer ziraat eden reâyâdan, fazlasından ve eksiginden dönüm başına alınan resimdir. İster köylü ister şehirli olsun dönüm resmi vermek zorundaydı. Dönüm resmi bazı yerlerde iki dönüme bir akçe bazı yerlerde üç dönüme bir akçe, az verimli yerlerden 4-5 dönüme bir akçe alınırđı. Bir yörük veya göçebe sancaktan gelip tımara yerleşip ziraat yaparsa dönüm resmi verirdi. ¹⁴⁴

a-6 İspence Sistemi

Kapu resmi diye de bilinen bu resm , zimmî reâyâdan alınan , Müslümanların çift resmine uygun olarak alınıyordu. Fatih Kanunnamesinde ayrı bir raiyyet vergisinin mevcut olduğu görülmektedir. ¹⁴⁵ Bulûğa ermiş her gayrimüslim, Hristyan veya Yahudi, ispence öderdi. Fakat Avlonya'da XVI. yüzyıl sonlarına doğru Yahudilerin ispenceden muaf olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte 1716' da Mora'da Yahudiler, Hristyanlardan beş misli fazla ispence ödemekteydiler. İspence, dul kadınlardan 6 akçe, erkeklerden en az 10, en çok 50 akçe alınırđı. Bu vergi birçok yerde mali duruma göre zengin, orta halli, fakir olmak üzere üç derece üzerinden alınırđı. ¹⁴⁶

Bu vergilerin yanı sıra ayrıca, resm-i arûs, bad-ı hevâ, resm-i cürm-ü cinayat, yâve resmi gibi de bir çok vergi de alınırđı.

Sonuç olarak söylenebilir ki, raiyyet rüsûmu sadece bir vergi sistemi değil, devlet içinde sınıfların statüsünü de belirleyen bir sistemdir.

¹⁴⁴ Neşet Çağatay, " Osmanlı İmparatorluğunda..." s. 505.

¹⁴⁵ Halil İnalçık, " Osmanlılarda Raiyyet..."s. 602.

¹⁴⁶ Neşet Çağatay, " Osmanlı İmparatorluğunda..." s. 507.

b- Harac-ı Mukaseme (Üründen Alınan Vergiler)

b-1 Zira-i Vergiler

Bu vergiler genelde, öşür adı altında toplanırlar. Müslümanlardan alınan, mülk topraklarının mahsullerinin zekâtını ifade eden öşür onda bir demektir. Fakat Osmanlı uygulamasında harac vergisinin ve toprak kirasının alt dilimi olarak görülmüştür. Öşür, toprak mahsullerinden vezir, kumandan vs.lere ayrılan pay olan **salariye** ile birlikte tahsil edilirdi. Kanunnamelerde buğday, arpa ve çavdardan öşür ile salariye alınacağı belirtilir. Yani, salariye, öşrün tamamlayıcısıdır.¹⁴⁷

Bu vergiler arasında kovan resmi, bağçe resmi, fevâkih, harîr, kevârek gibi vergilerde sayılabilir.¹⁴⁸

b-2 Hayvanlardan Alınan Vergiler

XVI.-XVII. yüzyıllarda Osmanlı devletinde geniş bir hayvan yetiştiriciliği yapıyordu. Yerleşik köylünün sürülerinden başka, büyük ölçüde hayvancılıkla geçinen konar-göçer halk sürekli mevcuttu.

b-2.1. Otlak Resmi

Hayvanın otlatıldığı dirliğin sahibine verilen resimdir. Sancak içindeki sürüden alınmazdı. Bu vergiyi genelde başka sancağa kayıtlı olanlar özellikle konar-göçerler tabi idi.

¹⁴⁷ Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s. 350.

¹⁴¹ Bu vergiler için bk. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda...” Ayrıca bk. Cevdet Türkay, **a.g.m.**

b-2.2. Yaylak Ve Kışlak Resmi

Sürü sahiplerinin, sürülerini otlatıkları yaylak ve kışlakların dâhil olduğu dirliğin sahibine ödediği, bazı yerlerde sürü bazı yerlerde hayvan başına alınan resimdir. Sürü sahiplerinden alınan bu verginin tahsilinde, sürüsü olmayan yörükten alınması, bazılarında iki defa alınması gibi yolsuzluklar yapıldığından, özellikle Doğu Anadolu'da Boz-ulus göçebelerinden toptan alınmak üzere yolsuzluğun önüne geçilmeğe çalışılmıştır. Yaylak ve kışlak resimleri öşür veya herhangi bir resim verilmesi halinde düşerdi.¹⁴⁹

b-2.3. Resm-i Ağnam

Bazı kanunnamelerde resm-i merai, bazılarında resm-i ganem olarak geçmektedir. Koyun ve keçiden alınan vergidir. Ağnam resmi, yerliden, yörükten, eşkinciden, yüzdeciden olmak üzere birkaç çeşittir ve her birinden farklı miktarda alınır. Zaman zaman aynı miktarda alındığı bilinmektedir.

b-2.4. Ağıl Resmi

Koyun ve keçiye sahip olan reâyâ ağnam vergisinden başka ayrıca ağıl resmi de verirdi. Bu resmi, toprak sahibi alırdı. Bu vergi, 300 koyun başına 5 akçedir.¹⁵⁰

c- Olağanüstü Vergiler (Avâriz)

Osmanlı merkez hazinesinin bir başka önemli vergi kalemi on altıncı yüzyıl boyunca yalnızca olağanüstü durumlarda, ihtiyaç duyuldukça nakdi, ayni ya da hizmet şeklinde toplanan *avâriz-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye* idi. Kısaca *avâriz* olarak bilinen bu vergiler Müslüman, gayrimüslim bütün tebaadan alınır. Saray mutfağı için tavuk ve soğan tedarikinden yol, köprü ve suyollarının bakım ve tamirine, sefer sırasında orduya buğday temininden donanmaya kürekçi yollamaya, dağ geçitlerinin

¹⁴⁹ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda..."s. 510.

¹⁵⁰ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda..."s. 485 Ayrıca bk. Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.** s.352.

korunmasından savaş zamanında ihtiyaç duyulan iaşenin satın alınmasında kullanılmak üzere ödenen nakit paraya kadar geniş bir kapsamı olan ve XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha sık toplanır hale gelen 'avâriz ve tekâlif', XVII. yüzyıl başlarına kadar tıpkı diğer vergilerde olduğu gibi 'hane' başına toplanmıştır. Tımar sisteminin çözülüşü ve bu çerçevede askeri sınıf mensuplarına tahsis edilmekte olan tımar gelirlerinin yavaş yavaş iltizama verilmesine paralel olarak avâriz grubu vergiler, bu dönemden itibaren yıllık toplanan düzenli bir vergiye dönüştürülmüştür. Böylece, avâriz vergileri cizye ile birlikte merkez hazinesinin en büyük gelir kalemi haline gelmiştir.¹⁵¹

Önceleri ihtiyaç duyuldukça ve düzensiz toplanan ancak XVII. yüzyıl başlarından itibaren yıllık düzenli bir yükümlülüğe dönüştürülen avâriz vergilerinin de bu tarihlere kadar Osmanlı ülkesinde "hane" başına toplandığı bilinmektedir. Bu vergiden muaf tutulmuş çok sayıda kişi veya belli gruplar söz konusuydu. XVI. yüzyılın sonlarında devlet hazinesinin acil nakit ihtiyacının dayatması karşısında, avâriz yükümlülükleri yalnızca düzenli yıllık vergilere dönüştürülmekle kalmamış, aynı zamanda bu vergiden muaf tutulanların sayısı azaltılmaya başlanmış, dahası, vergi yükümlülüğünde emlak ve arazi sahibi olmak esası getirilmiş, bu bağlamda zaman zaman askeri ve reâyâ arasında bir ayırım yapılmamıştır. XVII. yüzyıl başlarında şahit olunan bir başka değişme ise nakdi, aynı ya da hizmet şeklindeki bu vergilerin toplanma şekli ve birimi konusunda yaşanmış, avâriza temel oluşturan vergi birimi olarak gerçek haneden, iki veya daha çok sayıda gerçek haneyi içeren itibarî "avâriz-hanesi"ne geçilmiştir. Nüfustaki artış veya eksilme doğal olarak avâriz hanelerinin güncelleştirilmesini zorunlu kılmış, bu amaçla zaman zaman, düzensiz aralıklarla da olsa çoğunlukla bölgesel, nadiren de imparatorluk çapında avâriz sayımları gerçekleştirilmiştir.¹⁵²

¹⁵¹ Mehmet İpşirli, "Avâriz Vakfı" İ.A. , c.4, İstanbul, 1991, s. 109.

¹⁵² Feridun Emecen, "Kayacık Kazasının Avarız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, 1981, s.159.

III. BÖLÜM

**TT _270 NO'LU 1550 TARİHLİ AŞİRET DEFTERİ'NİN
TRANSKRİPTİ**

Mezkûrîn yörügân hasha-i Hümayuna müteallik der mezburun göçi ve konar kurada mütemekkin olur. Koyun resmi virirki altmış altı koyundan eksükte otuz üçer akçe verirler. Ol makule taifeye bâc اوپ Öpü?dirler. Altmış koyundan ziyade olsa iki koyuna bir akçe resm-i gânem virüp üçer akçe dahi ağıl hakkı virürler. Koyunu olmayan on iki akçe resm-i bennak virür. Ve kisbe kadir mücerredler altışar akçe virürler. Ol makule mücerred hane değildir. Bu kimesnenin kisbe kadir müteattit ve mücerred oğulları olsa kefr fevt oldukta birinden babası yerine bennâk resmi alınıp bâkisi gine altışar akçe virirler. Taife mezburenin resm-i aruzhaneleri cürm-ü cinayât vesâir bad-ı hevaları duddukları yave ve kaçgun resm- güvarisi ? külliye hashha-i hümayun için zabt olunur.

Tahiren Fi Evail-i Şehr-i Rebiülevvel Sene 957 (Mart sonları 1550)

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÜCERRED
Aşağı Uzun ¹	Tire	Yağmurlar	61	20
Varsak??? ²	Tire		37	12
Aydınlar	Tire		11	3
Taş Depe tabi-i Dermiyân	Tire		35	8
Hamitlüler	Tire		56	16
Karalar	Tire		32	23
Yamanlu	Tire		30	22
Hacı Hızır Nam-ı diğer Sülebeğli	Tire		55	28
Hacıdağ Eri ki Gender Geçyar??	Tire		30	33
Çarpanlı	Tire		8	5
Nuhlar	Tire		16	9

¹ Hasha-i Hazret-i Padişah-ı Alem Penah Halidullah-ı Mülk-ü Sultaniye ilayemül Kur'an.

² Kaynaklarda adı, Varsak, Varsağ, Varsah, veya Farsak olarak geçmektedir. Varsak kelimesinin nereden geldiği hakkında birçok görüş ileri sürülmektedir. İlk görüş, bu kelimenin *Barsak* kelimesinden gelmekte olduğudur. İkinci görüş ise Kâtip Çelebi'nin coğrafya eseri, "Cihannüma'da" bir dağ adı olarak geçmektedir. Fakat bu, gerek Türk dil yapısı, gerekse yer adı açısından pek mümkün değildir. Kaynaklara göre, Varsakların yaşadığı coğrafi saha iki şekilde belirlenebilir. Birincisi, kaynaklarda sıkça söylenen asıl Varsak Yurdu, diğeri de tahrir defterlerinde görülen ve asıl yurttan göç ederek başka bölgelere yerleşen Varsakların yaşadığı bölgelerdir. Bk. Ali Sinan Bilgili, "Tarsus Türkmenleri" *Anadolu'da Ve Rumeli'de Yörükler Ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2000, s.9 Ayrıca XIX. y.y. ikinci yarısında da rastlanmaktadır. Aydın vilâyetinin her tarafına yayılmıştır. Zengin ve kalabalık bir oymaktır. Faruk Sümer, *Oğuzlar, (Türkmenler)* İstanbul, 1980 s. 629.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Hoşavlar	Tire		10	6
Tursanlar	Tire		19	9
Çalışlar Yukarı Uzun	Tire		30	27
Kara Uzurlar ?	Tire		68	37
Çengili	Ayasluğ		52	18
Derbiyan Koncalıca	Ayasluğ		36	23
Dermiyan	Ayasluğ		32	16
Kaşıkara			66	33
Uçarlar			11	6
Yüğünler			50	22
Badem ??			23	12
Mahmutlar			39	22
Kayraklar			120	106
Ahmetler			35	18

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Toyrrarlu			117	37
Kırıklar ³			33	9
Kaşıkçılar ⁴			11	5
Hacı Hızır Nam- ı diğer Tekeliler ⁵			26	23
Uzuncalar			29	4
Bayramlı Karacakoyunlu ⁶	Karaağaç		13	3
Uzun Kalfalılar tabi-i Karaca Koyunlu			21	8
		Mürselli Tavlılar ??		
Ahiler	Birgi		23	16

³ Diğer bir adı Çarukluğ'dur. Bu aşiret adını taşıyan yer adları arasında Aydın'ın Karapınar nahiyesinde Çarıklar köyü vardır. Bk. Asaf Gökbel, Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*, İstanbul,1936,s. 234.

⁴ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 10 çift, 34 nim çift, 77 bennâk belirtilmiştir. Ayrıca Birgi kazasına bağlı olarak belirtilmiştir.

⁵ Büyük bir aşiret adıdır. Anadolu'nun her tarafına yayılan bu aşiret, birçok yerlere ve köylere kendi adını vermiştir. Koçarlı nahiyesinde Tekeli, Karapınar nahiyesinde Sınırteke, Bozdoğan'da Körteke ve Çine'de Tekeler adında köyler vardır. Asaf Gökbel, Hikmet Şölen, **a.g.e.** s. 239.

⁶ Mezkûrün yörükler her yere göçüb ve oturub koyunu olan koyun resmin virüb koyunu olmayan çiftlü ve çiftsiz hallü haline göre boyunduruk resmi deyü on ikişer ve altışar akçe virürler imiş ol sebebden malıma zarar olurmuş el haletü hâzihî dergâh-ı muallaya arz olunub şöyle arz olundu ki her yörük ki göçer ve konar ve köyde mütemekkin olur otuz üç akçeden eksük olan heman otuz üç akçe çift resmin vire koyunu resmin virmeye ve koyunu resmi olmiyan orta hallüsünden on ikişer akçe ve aşağı hallüsünden altışar akçe alına deyü kayd olunub bu kiatabetten südde-i saadetden Abdullah beğ emin marifeti ile Bayramlı Karacakoyunlusu ve Bozdoğan yürüğü'nün resm-i karası ve cürm ve cinayet ve yavasası ve arusanesi ma- takaddemden Karacakoyunlu subaşısı tasarrufunda olmağan girü Karacakoyunlu taifesi subaşısına emr olundu. Bk. Fikret Yılmaz, “ Karaca Koyunlu Yörükleri Kanunu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. IX, s. 351,1994.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Budaklar	Birgi		18	20
Uzgulu	Birgi		2	1
	Birgi	Süleyman	5	2
		Adı Eğin		
Beyiler	Birgi		35	12
Hacı Dağ Eri	Birgi		48	45
Ahiler Çanakçılar demekle maaruftur.	Birgi		25	13
Karataş ve Abadlı tabi-i Ahiler			34	21
Ahiler	Birgi	Kalu	38	20
Alicanlar ve Eskiciler	Birgi		16	12
Daruciyan	Birgi	Bağçe Köy	43	24
Boylar ve Alamut??-u Daruciyan			13	5
Daruciyan		Kuru Çay	29	14
Daruciyan		Kesirli	14	8

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Daruciyân		Çam	13	6
..... Tura tabi-i Karaca Koyunlu			21	11
Daruciyân		Üzümlü	9	6
Daruciyân		Karakeçilü	24	11
Daruciyân		Sülelü	24	11
Daruciyân		Demürcülü	19	14
Gedükler	Tire		60	22
Doyuranlu Süleyman	Tire		41	25
		Süleyman	36	5
		Daru... Dir	27	2
		Danişment	22	17
		Bağçe	5	2
Ahiler		Seyreklü	58	38
Bosnalar	Tire		11	7

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Ahiler	Sart	Göçeli	16	7
Dağid??		Alacalu tabi-i Manisa	20	10
Daruciyan		Gökyaka tabi-i Ilıca ⁷	37	19
Daruciyan		Gürlek tabi-i Ilıca	18	19
Daruciyan	Sart	Emirler Nam-ı diğeri Kurlıç	34	33
Daruciyan	Sart	Karaaliler ve Süleymanlu ve Şeyhler	25	13
Daruciyan	Ilıca (Vilayet-i Saruhan)	Derlü	28	23
Daruciyan tabi-i Karacakoyunlu	Sart	Sarumaz	38	18
Ahiler	Sart	Kuru Köy ma Çakırcalı ve ma Honaz	30	16
Erli ma Depecik tabi-i Karacakoyunlu	Sart		62	32
Ahiler	Sart	Kayaklı	17	6
Daruciyan	Sart	Seyitler	34	38
Daruciyan	Sart	Eyincik (Ekincik)	29	17
Daruciyan	Sart	Balcılar ⁸	15	10

⁷ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde Ayasuluğ kazasına bağlı 12 haneli bir köydür.

⁸ Balcılar aşireti olarak da geçmektedir. İçel taraflarında oturmaktadırlar. İskân mıntıklarını bırakarak Aydın'a gelmişlerdir. Asaf Gökbel, Hikmet Şölen, a.g.e. s. 235.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÜCERRED
Ahiler	Sart	Gök	5	5
		Vakf-ı Yenişehir	30	30
Yeniler (Yüncüler dimekle maaruftur.)			30	15
	Sultanhisar			
Küçük Ali tabi-i Karaca Koyunlu			33	15(1 Tane Güzelhisar 'da)
Tetimme-i Eymür ⁹ Bayramlı (tabi-i mezbur)			4	
Çamurlu ma Kara Turgut tabi-i Karaca Koyunlu		Sultan Hisar	6	
Çit tabi-i Karacakoyunlu		Kızılcaçullu	7	4
Karaca Koyunlu Yüncüler dimekle ma'rûftur	Güzelhisar		49	26
Yeni Kuru tabi-i Bayramlı Karaca Koyunlu	Güzelhisar		16	8
Pembegân tabi-i Bayramlı Karaca Koyunlu		Güzelhisar	28	9
Aldırlu tabi-i Karaca Koyunlu		Güzelhisar	17	7
Bayramlı	Güzelhisar	Şeyhlü ¹⁰	12	4

⁹ Üçoklardan Dağhan zümresine mensuptur. Aydın'da Eymür adlı pek çok köy vardır. Asaf Gökbek, Hikmet Şölen, a.g.e. s. 233.

¹⁰ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 54 hanelidir.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Germiyancık tabi-i Şeyhlü der Bayramlı Karaca Koyunlu	Güzelhisar		5	1
Bohyalar	Birgi		29	16
Toparlar-ı Karaca Koyunlu	Kestel		39	10
Öksüzler	İzmir	Mesavlı	53	32
Boynuzsekisi	İzmir		65	55
Karacakoyunlu ¹¹	İzmir	Kızılca ¹²	45	19
Hacı Uç Paşa			19	5
Balçık Sulu	İzmir	Ayaskut	31	16
Çobansalar	İzmir		27	16
Bayramlı	İzmir		20	6
Koğulca	İzmir		19	13

¹¹ Aydın'da ana yörük topluluğunu 56 cemâatiyle Karacakoyunlular teşkil eder. Tire ve Ayasuluğ arasındaki sahada bulunan bu büyük topluluk aynı zamanda bağımsız bir kadılkı. Bu büyük topluluk Batı Anadolu'nun birçok sancağına da dağılmış durumdaydı. Aydın yöresinde Ayasuluk'ta Çuga yörüklerine beş; Çulluyan Yörüklerine ise 34 cemâat bağlıydı. Diğer müteferrik yörük grupları Bozdoğan, Yenişehir, Sart'ta bulunuyordu. Ayr. bk. Feridun Emecen, "Batı Anadolu'da Yörükler" *Anadolu'da Ve Rumeli'de Yörükler Ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara,2000, s. 118.

¹² Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 39 haneli ve Ayasuluğ kazasına tabidir.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
	İzmir	Yurut (Yunt) Ovası	15	16
Daruciyan	Sart	Sınurçay	23	18
Köseler (Nahiye-i Seki)	Sart		16	15
Çalılı	Sart		17	2
Sevinçler tabi-i Karaca Koyunlu	Birgi		9	8
Ahiler tabi-i Karaca Koyunlu		Erhunde Ve Düğlekçi	64	47
Emürlü tabi-i Kara	Birgi		107	27
Sadıklar	Birgi		17	3
Sarucalar tabi-i Kara	Birgi		32	18
Karaca Koyunlu		Alaeddin	6	2
Sekiler der cemâat-i Daruciyan tabi- i Karaca Koyunlu			36	24
Ahiler Dolayla dimekle Ma'rûftur Tabi-i Karaca Koyunlu	Birgi		18	17
Ahiler		Eşlim	14	15

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Daruciyân	Birgi	Marmara	79	12
Kara Koyunlu	Lazkiye		57	25
Âşıklar tabi-i Karaca Koyunlu			13	7
İnegazi tabi-i Bayramlı Karaca Koyunlu			36	10
Kara Hızırlar tabi-i Bayramlı Karaca Koyunlu			14	2
Kaya Başı	Honaz		8	4
Böliceğ tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		9	5
Karaisalar tabi-i Çulluyan			21	11
Davutlar	Ayasluğ		10	3
Kurılar tabi-i Çulluyan	Ayasluğ Ve Sart		7	8
Çulluyan				
Zeytun tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		10	3
Horzum tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		3	1
Çulluyan-ı Sığla	Ayasluğ	Küçük Gerye	8	5

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Çaylak?? Çulluyan		Aslanlu Der Kariye-i Ayasluğ	20	11
Çanakçılar	Ayasluğ el mütemekkin nefsi i tabi		7	5
Çulluyan ki Kurular nam-ı diğer Söylemezler	Ayasluğ		35	36
Kurular ma Pare-i Palamut Kebir Tetimme-i Çulluyan	Ayasluğ		63	17
Palamut Sagir tabi-i Kurular Hasha-i Çulluyan	Ayasluğ		67	20
..... tabi-i Kurular Tetimme-i Çulluyan	Ayasluğ		45	30
Çulluyan	Ayasluğ	Cebiye	3	2
Ardalya-i Çulluyan			4	3
Çaylaklar tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		10	16
Çulluyan-ı Cabbar ve Kemerciler	Ayasluğ	Dudhan	18	13
Çulluyan Örekli ma Ahi Ağacı ve Çermik Kilise	Ayasluğ		35	25
Çulluyan Kalburcu	Ayasluğ		20	22
Tetimme-i Çaylaklar tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		40	42
Çulluyan	Ayasluğ	Sergi ma Batnos	19	18

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Çulluyan Tülüler	Ayasluğ		31	9
Tetimme-i Batnoz	Ayasluğ		27	20
Çulluyan	Ayasluğ	Kozlucalar	25	27
Çulluyan	Ayasluğ	Kızılca ¹³ ve Hacı	26	16
Çulluyan	Ayasluğ	Çaylı ve Narlı ve Mehmetli	29	8
Çulluyan	Ayasluğ	Çağlı	19	5
Mertekburun nam-ı diğer Ramazanlı tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		43	24
Bölücek tabi-i Çulluyan	Ayasluğ	Temürlü	20	13
Tetimme-i Bölücek tabi-i Çulluyan	Ayasluğ	Büklü	18	3
Çulluyan	Ayasluğ	Beylik Dere	9	5
	tabi-i mezbur	Hisarcuk	15	7
Çulluyan		Karacalar ¹⁴	6	3
	tabi-i mezbur	Kızanlar	7	2

¹³ Aşiret adıdır. Aydın vilâyetinde Kızıl adlı birçok köy varsa da bunların hepsinin başında veya sonunda birer ek bulunmaktadır. Germencik nahiyesinde, Kızılcapınar, Kızılcedik, Koçarlı nahiyesinde Kızılkaya, Köşk nahiyesinde Kızılçayer, Kızılçaköy, Bozdoğan nahiyesinde Kızıltepe, Kızılçaköy, Çine nahiyesinde Kızıltepe, Kızılğüney bulunmaktadır. Asaf Gökbel, Hikmet Şölen, **a.g.e.** s. 238.

¹⁴ Kanuni dönemi TT 87 no'lu defterde Ayasuluğ kazasına bağlı 21 haneli cemâattir.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
	tabi-i Mezbur	Poladcuk	5	3
Çulluyan	Ayasluğ	Hüsameddinlü ¹⁵	16	9
Çulluyan	Ayasluğ	Dadağlar	7	5
		Zurnazenler		
Tetimme-i Çaylak Ezine Tetimme-i Çulluyan	Ayasluğ		14	12
Tetimme-i Çaylak tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		4	3
Çaylak tabi-i Çulluyan der Perçemlü	Ayasluğ	Karaca İlyaslu	7	6
Çaylak tabi-i Çulluyan Perçemlü dahi dirler.	Ayasluğ	Diğedü Dere	21	2
Çulluyan		Karaca Kaya	15	7
Hacı ma Perçemlü Çulluyan tabi-i Mezkûr	Ayasluğ		10	5
Saruca tabi-i Çulluyan	Ayasluğ	Balyanbolu	23	10
Çulluyan	Ayasluğ	Şerefler	9	
Kurular nam-ı diğەر Çoban Aliler tabi-i Çulluyan	Ayasluğ	Torbalı	5	4

¹⁵ Kanuni dönemi TT 87 no'lu defterde 6 haneli bir köydür.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Kurular Ki Kabakulak dimekle ma'aruftur. tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		14	6
Kurular tabi-i Çulluyan	Ayasluğ	Kürekçi	10	3
Yalgı Dere tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		43	16
Kayaş tabi-i Çulluyan	Ayasluğ		19	3
Kısacıklar-ı Cemaat-i Bölücek		Geyik Oymağı	52	23
Çulluyan	Ayasluğ			
..... Müteferrika ¹⁶	Tire	Kınıklar nam-ı diğer Ayaklu	101	40
Çulluyan	Ayasluğ	Germiyancık ve Tuna Erlü ve Çayırlu tabi-i Ayasluğ ¹⁷	16	7
Çulluyan	Tire		7	2
Kayuklar tabi-i Akkuyulu	Tire		12	8
Kayıklar	Tire		11	7
Çulluyan Burun Ova tabi-i Gökçe	Alaşehir		13	7

¹⁶ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterde 32 hanelidir.

¹⁷ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 2 haneli bir köydür.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Gökçe Kiriş tabi-i Çulluyan	Nif		6	9
Tahtacıyan tabi-i Gökçe Kiriş-i Çulluyan	Nif		21	14
Çulluyan-ı Çelebi Mayası	Nif		5	2
Tahtacıyan-ı Çulluyan	Nif	İmlaca	6	4
Bayram Kısalar tabi-i Çulluyan	İzmir	Turgut	5	3
Çulluyan	Tire	Bozalan ¹⁸	29	14
Dere tabi-i Çulluyan-ı Vilayet-i Serhat	Nif		2	1
Çulluyan	Ayasluğ	Erbeylü	10	4
Çulluyan	Güzelhisar	Burnu Kızıl	9	1
Çulluyan	Güzelhisar	Ordu Depecik	8	
Çulluyan Yaylak Dere	Güzelhisar		17	10
Çulluyan	Güzelhisar	Gökçe Bağ tabi-i Eğri Dere	24	3
Çulluyan Kara Pınar	Güzelhisar		16	4
Kuriş	Güzelhisar		12	2

¹⁸ 1676 tarihli MAD 806 no'lu Tapu tahrir defterinde 10 hanelidir. Ayrıca Kanuni dönemi TT 87 no'lu defterde 13 haneyle Ayasuluğ'a bağlıdır. Hâsılat 150 akçedir.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÜCERRED
Tetimme-i Kızıl Depe tabi-i Çulluyan	Güzelhisar		5	3
Çulluyan Ürkmez	Çeşme		12	9
Çulluyan Toyarlar	Kestel		2	
Çulluyan tabi-i Kızılca ve Hacıköy		Perçemlü	7	4
Bölücek, Okçular dimekle mâ'ruflardır.	Mazun (Menteşe)		26	7
Alaca Öküz tabi-i Çulluyan ¹⁹	Balat		9	4
Yörügan-ı Çulluyan-ı ²⁰	Bozdoğan Ve Kızıl Depe	Çandır	17	10
Çulluyan Koca Hasanlu	Bozdoğan		35	6
Yörügan-ı Çulluyan	Bozdoğan	Eymür Ve Yazılı	25	9
Çulluyan	Bozdoğan		8	1
Çulluyan	Bozdoğan	Çayırılı tabi-i Kızıl Depe	47	34
Çulluyan Elekçi der Başalan	Bozdoğan		20	9
Tetimme-i Kalubeğlü tabi-i Çulluyan	Bozdoğan		24	7

¹⁹ Cemâat-i Hane-i Avârız-ı Çulluyan-ı Batnoz Yörüğân-ı mezkur Tabi-i Kaza-i Ayasluğ Hasha-i Halit mülkü. Hâsılları Ayasluğ valisinindir. Kaza-i saire dâhil etmeyeler.

²⁰ Kaza-i Bozdoğan Tetimme-i Cemâat-i Yörügan-ı Çulluyan Hasha-i Hz. Padişah-ı gerdun iktidar. Halidullah mülk'ü saltanat.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Tetimme-i Çulluyan tabi-i Kızıl Depe	Bozdoğan		13	5
Tetimme-i Çulluyan der Eğri Dere tabi-i Kızıl	Bozdoğan Paşa dimekle meşhurdur.		44	13
Çavdar ²¹ Çulluyan tabi-i Kızıl Depe	Bozdoğan		34	6
Hacı Mahmutlar Tetimme-i Çulluyan	Bozdoğan	Dereköy	93	41
Tetimme-i Çulluyan tabi-i Kızıl Depe (Mehmet Kethüda dirler imiş)	Bozdoğan		38	23
Karaca Temür Nalı Halya Çulluyan Toyrarlu dimekle meşhurdur.	Bozdoğan		60	24
Tetimme-i Paşa-i Çulluyan	Bozdoğan		77	28
Tetimme-i Paşa-i Karacaören tabi-i Çulluyan	Bozdoğan		47	13
Avşar ²² tabi-i Kızıl Depe tabi- i Çulluyan	Bozdoğan		28	8
Çulluyan Göni tabi-i Kızıl Depe	Bozdoğan		51	18
Çulluyan Kalu Beğlü tabi-i Kızıl Depe	Bozdoğan		15	6

²¹ Bozdoğan yürüklerine bağlı, cemâattir. Bk. Feridun Emecen, **a.g.e.** s. 119 Çavdar cemâati, Üçoklardan Gökhan zümresine mensup dört kabileden biridir. Kelimenin aslı Çaudar'dır. Ünlü, şöhretli anlamına gelir. Anadolu'da Çavdar adını taşıyan birçok köy ve yer adı vardır. Asaf Gökbek, Hikmet Şölen, **a.g.e.** s.233.

²² Bozdoğan yürüklerine bağlı, cemâattir. Bk. Feridun Emecen, **a.g.e.** s. 119.

CEMÂATİN ADI	KAZA	KÖY	YEKÛN HANE	MÛCERRED
Neşnelü tabi-i Kızıl Depe Der Kariye-i Gürün Tetimme-i Çulluyan	Bozdoğan		48	21
Çayır Önü tabi-i Çulluyan	Bozdoğan		44	5
Çulluyan-ı Keçeciler	Bozdoğan		14	4
Çulluyan-ı Alanlu	Bozdoğan		9	2
Çulluyan ki Kılınçlar dirler. tabi-i Kızıl Depe	Bozdoğan		19	11
Çulluyan	Bozdoğan	Karacasu	9	2

Ceman Mahsulât-ı cemâât-i Çulluyan-ı Batnos tabi-i Ayasluğ ve Cemâat-i Depe Tabi-i Bozdoğan ve resm-i ağnam ve resm-i bennâk ve Kara ve Cürm-ü Cinayat ve bad-ı heva ve yave ve kaçgun resm-i âruzhane ve resm-i Kul. Ceman Hane-i âvarız-ı Çulluyan-ı Batnos der yörügân-ı mezbur tabi-i kaza-i Ayasluğ. Hasha-i halit mülkü

Ceman mevcut 1557

Hâsılları Ayasluğ kadısındır. Kaza-i saire dâhil eylemeğe Ceman hane-i âvarız-ı Cemâat-i Kızıl Depe ve gayr-ı yörügân-ı Çulluyan mezkûrun. Tabi-i Kaza-i Bozdoğan hasha-i halit mülkü

Ceman Mevcut 799

Hâsılları Bozdoğan kadısındır. Karacakoyunlu hâsılı dâhil etmeğe. Bu defter-i atikte mukayyedir.

**TT_D_806 NO'LU 1676 TARİHLİ AVÂRIZ DEFTERİNİN
TRANSKRİPTİ**

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
BİRGİ ¹								
		Birgi Mahalle-i Daş Bazarı						22
			Sasalı ²					25
			Çürük Baba					9
			Cami-i Kebir					38
			Kızıl Mescit Tetimme-i Karataş ³					24
			Kurd Kadı					11
			Hızırlık					15
			Çakal Deresi					20
			Dernek					11
			Börekci					14

¹ XVI. yüzyılda Yukarı Küçük Menderes havzasında bulunan Birgi, paşa hassı olup voyvodalıkla yönetiliyordu. Birgi bu dönemde giderek orta medreseler ve buradan yetişen müderrislerle ilim ve kültür merkezi olmayı sürdürmüştür. Buranın yaylağı kuzeydeki Bozdağ denilen yüksek dağdır. Bk. Ayşe Beytaş, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal Ve Ekonomik Durumu*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2001, s. 4.

² 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 13 hanedir.

³ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 9 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 8 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
			Sinili (Sinne) ⁴					24
			Tekke tabi-i Samed Baba					7
			Samed Baba					14
			Sarı Bey ⁵					22
			Temür Boğa ⁶					19
			Akmescid Nam-ı Diyar Çay Dereli ⁷					31
			Manastır					16
			Kutlu Bey					13
								9
	Nahiye-i Etraf-ı Şehir							
				Eğri Dere				5
				Köçekli ⁸				4

⁴ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde Elekçi Mahallesi ile birlikte 23 hanedir.

⁵ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 32 hanelidir.

⁶ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 9 hanedir.

⁷ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 19 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 11 hanedir.

⁸ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 18 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Kurucagide				15
				Bucak				3
				Aşçıköy				1
				Bazdagüme				60
				Surudcalı??				6
				Bulgas Ulvi				9
				Bulgas Sufli				11
				Sinek				14
				Sinan Yenicesi				5
				Nahiye-i Süleyman (1530'da köy)				
				Tekfur				29
				Urgalı				40
				Sungurlu ⁹				33

⁹ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 62 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Yazıköy				27
				Süleyman				37
				Seke??				16
			 -i Kefereli				21
				Saruhancık				9
				Beyköy ma Kariye-i Danişmendli ¹⁰				8
				Kayaköy				10
				Bölücekköy				13
				Dadbeyi ¹¹				99
			 Reaya-ı Müderriş tabi-i Dadbeyi				1
				Mursallı ¹²				58
				Deviranlı				17

¹⁰ Kanuni döneminde TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde Hasha-i Hazret-i Hüsam Paşa, Ayasuluğ kazasına bağlı olarak kayıtlıdır.

¹¹ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde Uluslu ve Artucak köyleri ile birlikte 69 hanedir.

¹² Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 3 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 12 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
		Marmara ve Kariye-i Abidağ ve Kavaklu						71
					İlyas Beyli Der Tasarruf-ı Abdülhalim Efendi Eşşehri Katib-i Halep Sakin-i Mahalle-iTire			3
				Aşurlar Nam-ı Diğer Köhne tabi-i Nahiye-i Süleyman				14
						İsmailler Der Kariye-i Aşurlar		4
				Yenice-i Kebir ¹³				4
				Sirkeli				7
				Demircihan				10
				Caflan??				6

¹³ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 24 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Dolaplı				1
				Üzümlü				13
				Değirmen Ma Adilli				21
	Bademya							
				Göreçlü				7
				İsalı				15
				Kulfalı				5
				Kısıklar				2
				Dalamanlı				4
				Uzundere				4
				Kurucaova				2
				Kaymakçılar ¹⁴				18
				Ayasuret				6
				Çaylı ¹⁵				21

¹⁴ 1550 tarihli TT 270 no'lu avârız defterinde cemaât-i Kaymakçılar 11 haneli olarak geçer.

¹⁵ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 9 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Alaşarlı				7
				Sarıcalı				9
				Eymirli				10
				Tekerlü Köyü				4
				Kaşıkçılar ¹⁶				16
				Bıçakçılar				9
				Birinci Gidesi				30
				Çeltükciyan-ı Kariye-i Birinci Gidesi				45
				Mescitli				12
							11
				Karlıcasulu				1
				Radbadı				3
				Karacaköy				3

¹⁶ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 22 haneli cemaât adıdır.

KAZA	NAHIYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
	Nahiye-i Şamluca tabi-i Birgi							
				Hamamlı				39
				Başviran-1 Sagir				13
				Demir Deresi				19
				Manastır Ma Seke				10
								28
				Aviköy				11
				Çadgıcı Kebir				22

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
KESTEL NAM-I DİĞER NAZİLLİ ¹⁷								
			Hacı Canbaş					40
			Hacı Hüsman??					20
			Üveys Çelebi					21
			Hacı Tunalı					21
			İmam Piri					12
			Yakupoğlu					11
				Kayahalyi ????				18
				Kulfalı ¹⁸				5
				Mehmetcelü				8
				Bereketli				15

¹⁷ Aydın sancağına bağlı kazalar içinde Tire'den sonra gelen önemli kazalardan biridir. Yıldırım Beyazıt döneminde Aydın sancağına bağlanan Nazilli, XV. yüzyıl sonunda yalnızca 250 vergi mükellefi olan bir köy iken bir yüzyıl sonra 950 vergi mükellefi olan bir kasabaya dönüştü. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, İstanbul,2007,s.33. Nüfusun ve ticaretinin gelişmesinde iç bölgelerden gelen kervan yollarının önemi büyüktür. Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde genel olarak köylerde Hasha-i Sinan Paşa belirtilir.

¹⁸ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 17 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				İshaklı				14
				Kayrak				13
				Durasini Fakih				21
				Kisecik				8
				Durasalı				9
				Kocı				7
				Deredallıca				11
				Samanlı				15
				Dereköy ¹⁹				20
				Bereketlü ²⁰				75
				Sinekli				7
				Tahtacıyan				3
				Hacı Beyli				23
				Kozağaç				6

¹⁹ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde ... hanedir.

²⁰ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 43 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 28 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Şuhudlu				9
				Yakutcu-1 Kebir				18
				Adacık- 1 Sagir				4
				Kesik Özbekli				6
				Ekceli				16
				Karağaç-1 Sagir				18
				Kavak Deresi				4
				Sürmiseli				7
				Örsek				18
				Mastaura ²¹				53
				Sekiler				9
				Kesi				21
				Arslanlı ²²				36
				Yalın Kuyu				18

²¹ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 104 hanelidir. Ayrıca 1 hanesi mukataa olarak kaydedilmiştir.

²² Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 79 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde... Hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Dere başı				16
				Böğrüdilik ²³				27
				Sayelü				11
				Tumanlı				9
				İsaklı ²⁴				11
				Kurtbasanlı				16
				Sekililer				19
				Bıçaklu				7
				Sündecli				5
				Kabacık				7
				Çoban				6
				Alemlı				3
				Aşıklar				13

²³ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 95 hanelidir.

²⁴ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde Kayruklu köyü ile birlikte 136 hanelidir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Haydarlı ²⁵				
				Başalaklı				8
				Gölalak				7
				Köseler				3
				İlyaslı				4
				Keten Deresi				6
				Timurhanlı				5
				Doğancıyan ²⁶				6
				Timurcu-ı Sagır				6
				Hisarcıkık				9
				Bardakciyan				20
				Köçekli				9
				Keten ovası				15

²⁵ Aşiret adıdır. 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 92 hanedir.

²⁶ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 19 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Cemalli				9
				Bayındır				7
				Kamanlı				2
				Diğer Çoban				14
				Çoban- 1 Ahir				6
				Pazar köy				37
				Keçi Bereketlü				8
				Nisaüddin (kaza-i Sultanhisarı)				9
				İsa Beyli (kaza-i Sultanhisarı)				3
				Kızıl dere				7
				Yayla				3
				Yükgüdenli				19
				Yiyiler				6
				Balcılar				7

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Süküt				17
				Selimlü				10

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
TİRE ²⁷									
	Zikrî Cedid Halil Ağa Bendegân-ı Dergâh-ı Ali								
			Hasha-i Mahallat-ı Nefs-i Tire						
				Küp					29
				Tarakçı ²⁸				5	23
				Urgancıyan					44
				Tetimme-i Tarakçı nam- ı diğer Şeyh				3	38
				Ağaçcıyan nam-ı diğer Beş Burçak ²⁹				2	19

²⁷ 1390 yılında Osmanlı egemenliğine giren Tire, XV. Yüzyılda Anadolu Beylerbeyliğine bağlı Aydın sancağının merkezi oldu. XVI. yüzyıla gelindiğinde Tire 2400'e ulaşan vergi mükellefi ile hâlâ bölgenin önemli bir yerleşim yeri idi. XVI. yüzyıl başlarında bir idari merkez görevini yüklenmesi, burada bulunan medrese, kütüphane ve ibadethanelerin sayısının çoğalmasını sağladı. Bütün bunlar bir kentin merkez olmasını sağlayan önemli nedenlerdendir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'ye göre 68 mahallesi vardır. Ayrıca şehrin çevresinde yerleşmiş veya yarı göçebe Türkmen toplulukları da çok fazla idi. Eski zamanlardan itibaren önemli bir pazara sahip olan Tire'nin ticari kapasitesinin yüksekliği burada nüfusun artarak yerleşimler içinde önemli bir durak haline gelmesini sağlamıştır. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, **a.g.e.** s.32.

²⁸ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 37 hanedir.

²⁹ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 43 hanedir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAAT	ASKERİ	HANE
				Hacı Abdi					114
				Tetimme-i Urgancıyan					18
				Cami-i Bademiye					19
				Hasan Çelebi				4	11
				Karaca Ali				2	29
				Alaca Mescit ³⁰					11
				Şeyhköy					107
				Debbağ Sinan					23
				Molla Çelebi					23
				Küçük Hafız ³¹					24
				Tekke-i Bademiye					12
				Alihan					12
				Kara Hasan					11
				Doğancıyan					14

³⁰ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 18 hanedir.

³¹ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 32 hanedir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 21 hanedir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Zaviye-i Ahmet Paşa nam-ı Diğer Tekke					33
				İbn-i Miskin					10
				Kalamus Ma Tetimme					33
				Eğın Hisarı					23
				İbn-i Hatib					15
				Abdülvehab					42
				Yahşi Bey					31
				Börekçi Bağı					17
				İbn-i Kadı					17
				Börekçizade					18
				Yahudiyan					19
				Şamlu Uşşaki					19
				İpekçizade					14

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Hacı Fakihlü ma Tetimme					95
				Sofu Köy					17
				Tabbağan					7
				Seydi Sinne					21
				Yaviler ³²					15
				Zımmiyan					29
				Yunus Emre ³³					28
				Tanrivirdi ³⁴					47
				Takkecizade					43
				Yayla Fakihler					47
				İbn-i Kayyum					12
									29

³² Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 36 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 40 hanedir.

³³ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 27 hanedir.

³⁴ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 51 hanedir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Cambazlı					24
				Hoca Bahşaç					23
				Ahi İmam				4	23
				Mart Ağacı nam-ı Diğer Ser.....					46
				Çanakcızade				1	14
				Murtaza					18
				Uşşaki nam-ı diğer Yeni Mahalle					33
				Mısırlı ³⁵					40
				Darphane ³⁶				12	12
				Turunç ³⁷					36
				Kömürçiyen					7
				Palamut					17

³⁵ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 48 hanelidir.

³⁶ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 18 hanedir.

³⁷ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 79 hanelidir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Ahi Yakası					16
				Dere Başı					14
				Arap Pınarı					19
				İbrahim Efendi Paşa ³⁸					12
				Hekim Çelebi				5	40
				Hacı Müderris Cami-i Kebir					12
									4
									18
		Bergos Kebir							
					Alacalar				14
					Kedfiye (kedefye)-i Kebir ³⁹				23
					Darmara				21

³⁸ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 29 hanedir.

³⁹ Bu defterde Kedfiye-i Sagir ve Kebir olarak ayrılan köy, Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 36 hane, 18 mücerred, 9 çift, 14 nimçift, 37 bennâk olarak geçer. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 62 hanedir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Kedfiye-i Sagir					31
				 Güllicesi Gayr-ı ez Vakf-ı Dallı Seydi				8
					Abdurahmanlı				9
					Bergos Kebir				10
					Hatunlu Güllicesi				24
					Kara Klavuzlu				40
					Subaşlı				16
					Cebelü				4
		Manda							
					Zindarlı				23
					Hamza Oğulları				9
					Dursunlu sakin-i Şedde- i Kariye-i Hamza oğulları				7

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAAT	ASKERİ	HANE
					Tetimme-i Dursunlu Sakin-i Şedde der Kariye-i Mezbur				13
					Kaşıkaralar				3
					Yakuplu				
			Yakuplu						14
					Has Bağçeler				2
					Yekün kariye-i Nefs-i Yakuplu				16
					Araplı				18
					Kara Gözlü Ma Şeyhlü				7
					Tekke ma Eğri Deresi				7
					Darı Deresi				6
					Bayarlu				8
					Cullahiye ??				10

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
		Manda			Musalar				11
					Tekürlü nam-ı Diğer Bozalan				10
					???				10
					Zeytün ⁴⁰				8
					Durgutlar				14
					Hacı Hızırlar tabi-i Bozalan nam-ı Diğer Başçılar				16
					Sukutalanı				10
					Kaşıkçılar				10
		Küme (Güme)							
					Boynu Yoğun ma Depecik ⁴¹				44
					Gördelli				25

⁴⁰ Kanuni dönemi TT 87 no'lu defterde Ayasuluğ'a bağlı 6 haneli bir köydür.

⁴¹ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 65 hanedir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
					Göçbeyli				9
					Peşrevli				40
					Dereli				5
					Gireli				26
					Gümüşlü				10
FOTA ⁴²					Cündeysi ⁴³				31
					Manda				4
					Bayramgazilü ⁴⁴				7
					Kızılcaçullu				21
					Onlu				4
			Fota						34
					Kayalı				7

⁴² Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 83 haneli köydür. Ayrıca bu defterde zeamet-i Fota denilerek tımar, mukataa ve cemaât isimleri verilmektedir.

⁴³ Kariye-i mezburun sûret defter-z tahrir olundukta Uşaklar cümlesiyle ma en sûret-i defter virilmemiş diyü şerh verildi.

⁴⁴ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 5 haneli ve Tire'ye bağlıdır. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 4 hanedir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
					Bozköy ⁴⁵				5
					Kara Üçdallı ma Kara Ayidli				39
				-i Kebir				19
					Çobanköy				6
					Yangılı				18
					Meşhet Deresi				3
					Eymür Deresi				7
					Beyşehir				9
					Hacı Paşa				5
					Şamluca				6
					Mollacılı nam- ı diğer Çökek				10
					Eğri Dere				31
					Kiliseler				17

⁴⁵Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde Ayasuluğ'a bağlı mir liva hassı olarak kayıtlıdır.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
					Koca Alili			2	2
					Halaçlar				3
		Bergos Sagir							
					Ilica Bergos				10
					Sülebeyli Sagir ⁴⁶				9
					Hannak				30
					Sülebeyli Kebir ⁴⁷				10
					İzladi-i Kebir				22
					Alıklı gayr-ı ez reâyâ-ı Vakf dâr Kura-i Sultan Selim Han ⁴⁸				8
					Kara Bergos				12
					Arpazlu				6

⁴⁶ Bu defterde Sülebeyli-i Sagir ve Kebir olarak ikiye ayrılan köy Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 10 hanedir.

⁴⁷ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 10 hanedir.

⁴⁸ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 33 haneli, 5 mücerredli tumar olarak geçer. Ayrıca öşr-ü hınta kile 4, öşr-ü şayir kile 44, öşr-ü piriç kile 5'dir. 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 2 hanedir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
					Canbazlı				7
					Dekebeyli				4
					Keçi Köyü				4
					Kızılca Köy ⁴⁹				8
Hassa –i Reâyâ Çiftlik-i Mezkûrin Tabi-i Nahiye-i Bergos Kebir									
KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
Tire					Honas ve Çanlı-i Keneş ??	Çavuş Hüseyin Der Tasarruf-ı Seyyid Ebubekir Ağa Nakibü'l eşraf			17
Tire				Debbağ Sinan		Ilıcaşehir-i Keneş-i Ezine Der Tasarrufat-ı Seyid Hamit Ağa			13

⁴⁹ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 13 haneli olarak Ayasuluğ kazasına bağlıdır.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
Tire				Şeyh		Kızılca Ağazade Mustafa Bey Kâsım Beyzade			6
Tire				Debbağ Sinan		Kusak Der Tasarruf-1 Seyit Hamit Ağa			15
Tire				Yahşi Beylu ⁵⁰		Kırlı Der Tasarruf-1 Mehmet Musluzâde			5
Tire				Hacı Müderris		Mandıracık Der Tasarruf- 1 Ahmet Ağa ... zâde			6
Tire				Debbağ Sinan		... Der Tasarruf-1 Seyyid Mehmet Ağa			13

⁵⁰ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 19 hanelidir.

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAAT	ASKERİ	HANE
Tire				Hacı Fakihler		Ballıgir Der Tasarruf-1 Mustafa Bey Ahmet Ağazâde			3
Tire				Takyecizâde		Hasan Ahmet Ağa Der Tasarruf-1 ...			9
Tire						Hacı İsa Der Tasarruf-1 Seyyid Ebubekir Ağa Nakibü'l Eşraf			22
Tire				Debbağ Sinan	Kâdim Keneş-i Ezine	Tay Der Tasarruf-1 Seyyid Mehmet Ağa			9
Tire						İlyas Paşa Der Tasarruf-1 Hoca			6
Tire				Mısırlı		Kızılca Köy Der Tasarruf-1 Mustafa Ağa			5

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
Tire				Alacamescit		Karaca Ali Der Tasarruf-1 Derviş			4
Tire						Mehmet Efendi Üşşehriye Guzatzâde			
Bayındır						Beyli Der Tasarruf-1 Mehmet, Mustafa ve Ahmet Biraderan ber-vech-i İştirak..			17
Tire					Kadim Keneş-i Ezine	Mehmetler Der Tasarruf-1 Mehmet Ağa Bin Karaağzâde			7

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
Tire					Uzunlu	Delüklü Tepe Der Tasarruf-1 Mehmet Bey Miralay			5
Tire						Akkoyunlu Der Tasarruf-1 Seyid Kara Ömer Ağa ve Mehmet Paşa Hacı Hüseyinzâde ber – vech-i iştirak			6
Tire				Şeyhköy		Çavuşlu Der Tasarruf-1 Mehmet Bey Kasımzâde			6
Tire				Hacı Müderriş		Hacı Yunus Der Tasarruf-1 Hacı Ahmet Ağa Urfalızâde			3

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
Tire				Şeyhköy		Depeköy Der Tasarruf-1 Abdülbaki			5
Tire				Murtaza		Çayırli Der Tasarruf-1 Mestan Ağa			11
Tire				Murtaza		Hasan Çavuşlar Der Tasarruf-1 Mestan Ağa			16
Tire				Debbağ Sinan		Ûryan Der Tasarruf-1 Seyyid Hamit Ağa			12
				Hacı Müderriş		Alaidinzâde Der Tasarruf-1 Hacı Ahmet Ağa Urfalızâde			17
Tire				Abdülvahap		Ûzüm Der Tasarruf-1 Seyyid Mehmet Çelebi eş şehir-i Kasap Emir			8

KAZA	HAS SAHİBİ	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
Tire				Debbağ Sinan		Çeşmelik Der Tasarruf-1 Seyyid Ali Ağa Murat Ağzâde			8
						Ali Ağa Der Tasarruf-1 Anber Mehmet Ağa			1
						Muslu Hoca Der Tasarruf-1 Mehmet Bey Mustafa Beyzâde			2
						Hüseyin Ağa Der Tasarruf-1 Hamza Ağa			1
						Kara Yunuslu Der Tasarruf-1 Seyyid Hamza Ağa el Mezbur			1

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
BALYANBOLU ⁵¹								
				Beyköy tabi-i Kaza-i Mezbur				
			Şeyh					37
			Orta					20
			Sabuncular ⁵²					27
				Cumkal???				27
				Köprüciyan Sakin-i Sakalar				6
				Tasahora ???				28
						Derbendciyan- tabi-i Kariye-i Okçular Ma Derbendciyan-ı Yusuflar		16

⁵¹ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde zeamet-i Balyanbolu Hasha-i Hz. Hüdavendigârdır. Ayrıca 1550 tarihli TT 270 no'lu aşiret defterinde Saruca tabi-i Çulluyan cemaâti 23 haneli, 10 mücerredli, Balyanbolu köyüdür.

⁵² Hasha-i Kura-i Mezkûrin Tabi-i Kaza-i Balyanbolu.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Göre				54
				Kalyoncular		1		13
		Nefs-i Balyanbolu ⁵³						6
				Çıra				49
				Büklümşad				15
				Mordağlı ma Danişmendlü				28
				Yenice Köy				11
				Alaca Keçilü				23
				Pırnazlı				8
							4
				Yaycılar				13
				Ovacık				2
				Toraman				

⁵³ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 32 haneli ve Birgi kazasına bağlıdır.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
			Bakır, Sarmıç, Memiler, Tekkeli, Cami, Eceşler, Baş Dere, Yeni Mescit, Büyük Mescit, Hadis					80
				Hüseyinler				10

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
KELES ⁵⁴								
			Keles Ma Kırköy ve Şimşir					21
				Okçular				2
				Sasalı ⁵⁵				9
				Yayalar				6
				Sungurcalı				4
				Yağaz Ma Mahalle-i Cuma ve Mahalle-i Ören Ve Mahalle-i Yağmurlu				39
				Adaklı				3
				Armudcalı				4
				İpsara				27
				Sırmalı				4

⁵⁴ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde Birgi'ye bağlı 10 haneli köydür.

⁵⁵ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 27 haneli ve Birgi'ye bağlıdır.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
			Hoca Ahmetler					4
			Sadıklar tabi-i Hatun Deresi					7
		 Yakası tabi-i Hatun Deresi					4
			Kara Musalı tabi-i Hatun Deresi					2
			Bedir Aliler tabi-i Hatun Deresi					2
			Can Paşalar tabi-i Hatun Deresi					2
			Kürekli tabi-i Hatun Deresi					3
			Ebehanlı tabi-i Hatun Deresi					4
			Eminler-i Sagir tabi-i Hatun Deresi					9

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
			Balık Deresi tabi-i Hatun Deresi					2
			Kemal tabi-i Hatun Deresi					4
			Eminler-i Kebir					3
			Yalamık					4
				Kara Bergos				8
				Sakallu				13
			Kara Borça					14
				Hacı Musalar				4
				Kocaoğlu ma Çanakcılı				3
				Akkeçili				5
				Çavuşlar Dağı				10
				Gönle				6
				Çomak				9
				Pırnaz Başı				4

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Poturaklı				6
				Bozköy				3
				Çul Hamutlı				14
				Hasatlık				8
				Armudcılı				6
				Fermanköy				2
				Köte				7
				Limam nam-ı diğer				4
				Sakalar				3
				Umur				8
				Çanakçı				16
				Haykal				4
							5

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAAT	ASKERİ	HANE
				Kara Mehmetler tabi-i Hatun Deresi				3
				Kemer				5
					Der Tasarrufu Mehmet Efendi Saimzade			2

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAAT	ASKERİ	HANE
SART								
		Sart						23
				Pağsalı				38
				Dereköy				24
				Dede Bergos				18
				Tekke gayr- es Vakf-ı Sadık Baba ⁵⁶				11
				Gördelli				27
				Tatarlar				37
				Karasibeyli				12
				Çeltik ma Kurşunlu ⁵⁷				10

⁵⁶ Muaf Reâyâyı Evkâf-ı Sadık Baba yekûn neferen: 6.

⁵⁷ Kariye-i Aladin Muaf Reâyâyı Derbendciyan-ı Kaçar ?? Dağı yekûn neferen: 30.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
ALAŞEHİR								
			Depecik					100
			Kara Abdi					8
			Yaviler					38
			Yenice					17
			Debbağan					24
			Gazgancıyan					53
			Arslan Fakih					22
			İskender ???					27
			İbrahim Çelebi					41
			Palalı					19
			Gazi Sinan					64
			Aba Yerde???					82
			Şeyh Sinan					66

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
			İlıca					41
			Karaağaç					43
			Katip Ali					31
			Cami-i Kebir					55
			Eski Çarşı					22
			Güzel Papaz (Gayr-1 Müslim Rum Mahalle)					19
			Turunçlu (Gayr-1 Müslim Rum Mahalle)					22
			Kirmastı (Gayr-1 Müslim Rum Mahalle)					24
			Perekende-i Karağaç Ve Kirmastı (Gayr-1 Müslim Rum Mahalle)					6(6 Taneden 1'i Mimar)
			Hızır İlyas					27

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
		Etraf-ı Alaşehir						
				Tahtacı				33
				Badınca				11
				Şehitbaz				7
				Kır				9
				Okculu				6
				Kavaklı				14
				Yenice-i Taraklı				6
				İlgın				17
				Piyadegân				8
				Subaşı				7
				Ortalı				21
				Kayırılı				9
				İl Eminli				24

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Dalamanlı Ma Gerye				21
				Çakırcalı				12
				Çubrak				10
				Peşneli				8
				Kızılcabayır				11
		Gök deresi						
				Hacı Yusufu				10
				Yenicedağ				12
				Toğadlar				11
				Kabacalı				7
				Dağ				13
				Orda				16
				Dündarlı				9
				Kızılcukur				9

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Dede Ağalı				16
				Çakırcalı				9
				Alemşah				14
				Virancık Ma Cami Ma Avcılar				12
				Oğul Beyli				5
	Yeni Pazar							
				Alican				13
				Dalıcalu				15
				Yağmurlu ma Kerselli Ma Doğanlar				19
				Kabaağaç Ma İlyaslı				7
				Alacayaka				7
				Tavşanlı				4
				Dere				7
				Kısanlı				8

KAZA	MAKTU-I BEHER HANE	YEKÛNHANE	AKÇE
TİRE ⁵⁸	35	985,5	34493
BAYINDIR	35	274	9590
BALYANBOLU	35	187,5	6563
KELES	35	137	4795
SART	35	80	2800
ALAŞEHİR ⁵⁹	35	438	15330
İNEGÖL	35	57	1995
ORTAKÇI (KUYUCAK)	35	39,5	1383
VAKF	35	32,5	1138
ARPAZ ⁶⁰	35	66	2310
AMASIYYE	35	26, sülüs 2	930
BOZDOĞAN NAM-I DİĞER YENİ PAZAR ⁶¹	35	143,5	5023
SULTANHİSARI	35	148	5180

⁵⁸ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 480 yekûn hanedir.

⁵⁹ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 1208 yekûn hanedir.

⁶⁰ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 150 yekûn hanedir.

⁶¹ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 118 yekûn hanedir.

KAZA	MAKTU-I BEHER HANE	YEKŪNHANE	AKÇE
KÖŞK	35	148, sŭlŭs 1	5192
GŪZELHİSAR	35	450	15750
ANYA NAM-I DİĞER KUŞADASI	35	253	8855
AYASLUĐ⁶²	35	68	2380
BİRGİ	35	668	23380
KESTEL⁶³	35	897,5	31413

Sancak yekŭn hane: 5100

Diğer vergilerin toplamı 2.550.000 Akçe

+ 178.500 Maktu Bedeli

2.728.500 (Genel Toplam) Hicri 1087

⁶² 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 337 yekŭn hanedir.

⁶³ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 455 yekŭn hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
İNEGÖL								
		İnegöl						37
				Çoban Köy				22
				Sığırtmaçlı				9
				İnceli				23
				Yalınayak				3
				Çanakçı				16
				Avşar				13
				Divane-i Sufli				4
				Koçaklar				20
				Çavuşlar				22
				Bereketli				3

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
ORTAKÇI								
		Kuyucak						
			Aydınzade					5
			Ak Mescit nam-ı diğer Dere Bucak					4
			Sadık hoca					12
			Orta Mescit					4
		Ortakçı nam-ı diğer Hacı Pir						
			Ahmet					25
				Yaylak				9
				Çoban				7
				Kızılca Burun				3
		Ortakçı						14
				Ümranlu				5

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Savcılar				11
				Mesken				5
				Giranes				3

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
VAKF								
		Vakf						23
				Kızılca B�rk				49
				Karahisar				11

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
ARPAZ								
				Hüseyin Beyli				10
				Pazarlı				10
				Siruz				14
				Kızılcaköy ⁶⁴				8
				Dört Ağaç				9
				Pirnisa				29
				Göme				9
				Akseki				3
				İnebolu haric ez Vakf reâyâ- ı Merkume Gedik Ahmet Paşa ⁶⁵				8
							6

⁶⁴ Kanuni dönemi TT 87 no'lu defterde Akçaşehir'e tabi 16 haneli bir cemâattir.

⁶⁵ Reâyâ-ı Vakf-ı Gedik Ahmet Paşa bera-yı mucebi muaf -ı şer avârız-ı ve tekalif-i şakka (Avârıza dahil değildir.) Yekün reâyâ-ı evkâf: 24

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
			Hoca					15
			Ak Mescit ⁶⁶					18
			Cami-i Atik					15
			Alihan					8

⁶⁶ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde... hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
AMASIYYE								
		Amasiyye						15
				Kaymak				18
				Kızıl Depe				7
				Vakf-ı Megri				9
				Trabuz				10
				Deliler				15
				Akça				3
				Namlu				3

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
BOZDOĞAN NAM-I DİĞER YENİ PAZAR								
		Bozdoğan tabi- i Kaza-i Mim						25
				Yenice-i Bozdoğan				12
				Üryan				13
				Çeltikçi				14
				Kulavuzlar ⁶⁷				6
				Gün-i Kadim				9
				Eymür ⁶⁸				9
				Altuntaş				12
				Nasuhlu				7
				Diğer Yaka				4
				Üsküplü Ma Kamışlar				8

⁶⁷ Aşiret adıdır.

⁶⁸ Aşiret adıdır.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
							8
				Kavaklı				10
							30
				Dereköy				22
				Kalibeyli nam- ı diğer Yeni Pazar ⁶⁹				29
				Dirgecik				6
				İlyaslı				5
				Çalışlı				9
				Sullıhan				8
				Alicanlı ma Karaca Koyunlu ⁷⁰				9
				Yenice				6
				Karaca viran				7
				Eğri Dere				12

⁶⁹ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 76 hanedir.

⁷⁰ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde... hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Ortasiye ⁷¹				14
				Çamurdar				15
				Yaka				9
				Haydarlı				6
				Şah Beyli				4
				Katlıca				4
				Paşa				8
				Kasablı				3
				Katrancı				8
				Doğancılar				3
				Gerde				5
				Amrud Alanı				3

⁷¹ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 78 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
SULTANHİSARI								
				Acemce				40
				Dere				5
				Menteşeli				9
				Süleymanlı				4
				Dirgeme ⁷²				9
				Uzunlar				15
				Kulavuzlar ⁷³				21
				Gündekli				15
				Kavaklı				41
				Çomaklı ⁷⁴				21
				Baş Köprü				33
				Timurhanlı				24

⁷² Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 140 hanelidir.

⁷³ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 164 hanelidir. Ayrıca iki çiftlik yeri vardır. 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde... hanelidir.

⁷⁴ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 55 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde... hanelidir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Aldı Muslu				24
				İncir Alanı				6
				Çobanlı				10
				Kızılbaz				9
				Eski Hisar				8
				Hızırcı				38
		Sultanhisar ⁷⁵						26
				Hacılar				13

⁷⁵ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 151 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 103 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
KÖŞK ⁷⁶								
			Cami ⁷⁷					25
			Medrese ⁷⁸					12
			Bağçe ⁷⁹					11
			Kır					11
				Eğri kavak				47
				Çavuşlu				9
				Sükut ⁸⁰				14
				Koçaklı ⁸¹				29
				Akça Köy				16
				Halit Köy				5

⁷⁶ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde nefsi-i Köşk'tür.

⁷⁷ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 76 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 58 hanelidir.

⁷⁸ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 19 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 34 hanelidir.

⁷⁹ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 11 hanelidir. Ayrıca ziraat yapmakta oldukları anlaşılmaktadır. 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde Köşk nefsinin 45 haneli mahallesidir.

⁸⁰ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde Güzelhisar kazasına bağlıdır.

⁸¹ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde Güzelhisar kazasına bağlıdır.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Kalburcu ⁸²				9
				Kebe ma Tekeli				14
				Mescitli ma Kara Depe				17
				Uzun Dere ⁸³				6
				Cuma				20
				Manastır				3
				İblita???				9
				Kızılca Köy				6
				Kusan				13
				Baklalı				3
				Dedeler				20
				Kükürd dere				15
				Şeyh Köy				22

⁸² Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 17 haneli ve Güzelhisar kazasına bağlıdır.

⁸³ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde Demircili köyü ile birlikte 48 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Gök Kiriş				28
				Davilye ⁸⁴				14
				Kıllılar ⁸⁵				9
				Musluca				8
				Yavili ⁸⁶				48
				Kavanis				3

⁸⁴ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 135 hane ile Güzelhisar kazasına bağlıdır. 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde... hanedir.

⁸⁵ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 44 hane, 26 bennâk 3 nimçift, 13 mücerreddir. Bu defterden anlaşıldığına göre, bu köyde pirinç, daru, burçak üretilmektedir.

⁸⁶ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 49 hanelidir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
GÜZELHİSAR ⁸⁷								
			Ramazan Paşa					29
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-ı Mahalle-i Ramazan Paşa ⁸⁸		9 (8 Kişi Nazilliden)
			Köprülü ⁸⁹					32

⁸⁷ 1390 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katılsa da II. Murat döneminde yeniden Osmanlı yönetimine girmiştir. Bu eski kentin yapısı fiziksel yapısı kozmopolit özellikler taşır. Osmanlı bu bölgeye Liva-i Aydın adını vererek merkezi Tire olan Aydın sancağını kurmuş oldu. XV. yüzyıldaki tahrirlere göre yedi mahalleli küçük bir kasaba idi. Ticaret söz konusu olduğunda Aydın-Güzelhisar çevresindeki alanın, bu yüzyılda hiçbir şekilde öncü bir rolü yoktu. Aydın ve Köşk'te yalnızca iki pazar vardı ve bu yerleşmeler ancak " köy sayılabilecek cinstendi. Güzelhisar, bir yandan Nazilli diğer taraftan da Tire Ve Ayasuluğ gibi ticaret merkezlerinin gölgesinde kaldı. XVI. yüzyılda mahalle sayısı 6'ya indi. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise nüfus gittikçe artarak mahalle sayısı arttı.1677 tarihli avâriz defterinde şehrin 22 mahallesi geçmektedir. Güzelhisar zaman geçtikçe özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren canlı bir kent haline gelmiştir. Bunun nedenleri arasında İzmir'in uluslar arası ticarete giderek öneminin artmasına bağlı olarak Güzelhisar'ın bu limanın hinterlandı arasında yer almasıdır. Bk. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, **a.g.e.** s.29. Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde İki dere nehri ve bunun kenarında kurulan köylerden bahsedilmektedir. Fakat 1676 tarihli MAD 806 no'lu tapu tahrir ve TT 270 no'lu avâriz defterinde bahsedilmemiştir.

⁸⁸ Avârıza dâhil değildir.

⁸⁹ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 30 hanelidir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Köprülü ⁹⁰		9
			Hisar Yakası					50
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Hisar Yakası		5
			Hasan Efendi ⁹¹					19
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Hasan Efendi		3

⁹⁰ Avârıza dâhil değildir.

⁹¹ Avârıza dâhil değildir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
			Çık Sorut					18
						Neferan –ı Mustahfızan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-ı Mahalle-i Çık Sorut		3
			Hoca İlyas					17
						Neferan –ı Mustahfızan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-ı Mahalle-i Hoca İlyas		5
			Cami-i Atik ⁹²					14
						Neferan –ı Mustahfızan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-ı Mahalle-i Cami-i Atik		8

⁹² Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 85 hanelidir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
			Cemaluddin					9
			Kaba Mescid					17
						Neferan -1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mim		2
			Pir Hasanlar Nam-ı Diğer Yarbaşı (Pınar başı???)					26
						Neferan -1 Mustahfizan Kal'a-i Der Sakinan-1 Mahalle-i mim		6
			Debbağan					49
						Neferan -1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mezbur		4

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
			Karaca Ahmet					40
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mezbur		2
			Balcı Hasan					12
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mim		1
			Orta					75
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mim		4
			Cuma					54

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mezbur		13
			Kaba Mescit- i Alaiye					20
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mezbur		5
			Hancı Mehmet					18
			Kaynak					55
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mezbur		5
			Ceviz Dibi					28

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
						Neferan -1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mezbur		2
			İnekçiler ???					19
						Neferan -1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mezbur		3
			Hasan Hoca					28
						Neferan -1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-1 Mahalle-i Mezbur		1
			Bostan Hoca					16

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
						Neferan –ı Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-ı Mahalle-i Mezbur		1
				Depecik-i Kebir				13
				Bekri Tekkesi				9
				Yenice-i Tekke				9
				Yenice-i Şeyhlü				8
				El- Hac Hüseyin Mescidi Tabi-i Şeyhlü				14
				Germiyancık ⁹³				5
				Emirdoğan ⁹⁴				4
				Avcılar				9
				Çukur Reşit ???				13

⁹³ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 3 hanedir.

⁹⁴ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 28 hanelidir. Ayrıca 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 44 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Kadıköy				10
				Osman Köy				10
				Kemer				19
				Sünnetlice				12
				Gökce				20
				Emir-i Kebir				50
						Neferan –1 Mustahfizan Kal'a-i Güzelhisar Der Sakinan-ı Emir-i Kebir		2
				Bazla Arası Tabi-i Eski Emir				4
				Keranis				15
				Durgut				8
				Erikler				12
				Ebu Bekir Efendi Obası				3

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Sınur Tekeli				20
				Zeytun				5
				Danişmendli				5
				Kızılca Köy				23
				Sarı Çam				4
				Halife				6
				Palamudcuk				4
				Eski Eymür ⁹⁵				7
				Bekir Dede				8
				Başılca ⁹⁶				5
				Karabağlar-1 Ulvi ve Sufli				23
				Anbarcık				4
						Hacı Ali Obası		4
						Çamurlu Obası		3

⁹⁵ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 27 hanelidir.

⁹⁶ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 17 hanelidir. Ayrıca daru, buğday, arpa üretilmektedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERİ	HANE
				Karapınar-1 Eşme				4
				Karapınar-1 Orta				23
				Karapınar-1 Çeltükçi				9
				Beykodu				8
				Ahi				26
				Kara Kilise				14
				Alagöz ⁹⁷				11
						Sandıkçı Obası		9
				İsa Fakih				11
				Zerdalü				13
						Ekrat Obası		10
				Emürlü				23
				İki Pınar				4

⁹⁷ 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 13 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Kovacık				4
				Kaya Kavak tabi-i Kariye-i Kayacık ⁹⁸				3
				Serçeköy				10
				İncin				8
				Kemer Alanı				6
				Yenice-i Kara Mehmet				9
				Gökceler				5
				Dağ Eymüri				4
			 Hacılar				6
				Uduzlu				6
				Nabi köy				5
				İman				10
				Depecik-i Sagır				4

⁹⁸ Kayacık köyü, Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde Ayasuluğ'a bağlı 89 haneli bir mahalledir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Sahlru				9
				Kışlacık				4
				Pınar Deresi				3
						Üryan Kuyusu Der Kurb-1 Kariye-i Germiyancık		3
						Karakuyu		3

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
ANYA NAM-I DİĞER KUŞADASI ⁹⁹								
		Enderun Kal'a-i Kuşadası ¹⁰⁰						94
						Neferan –ı Mustahfizan Kal'a-i Kuşadası ¹⁰¹		107
			Temürçi					53
			Dizdar					52
			Cami-i Cedid nam-ı diğer Hacı İbrahim					48
			Cami –i Atik					84
			Muytaf					37

⁹⁹ Anya kariyesi ile ilgili ilk bilgilerimiz I. Murat'ın tahta çıkışının ardından düzenlenen 1421-38 tarihleri arasında tarihlenen mufassal tahrir defterinde bulunmaktadır. Bu tahrir göre 59 hanebulunan Anya'da takip eden yıllarda nüfusun azaldığı görülmektedir. XVI. yüzyılla beraber Kuşadası, bütün bölgede olduğu gibi nüfusta önemli bir artış olmuştur. Bu yüzyılın Aydın sancağı için ilk tahriri olan 1512 tarihli mufassal defterde 51 hane ve 20 mücerred olmuştur. Bu yüzyılın son tahriri olan 1575 tarihli tahrir, öncekilerden farklı yapılmış olup bu sefer hane sayısı, nefer olarak belirtilmiştir ve 82 nefer olarak belirtilmiştir. Cahit Telci, “ XV.- XVII. Yüzyıllarda Kuşadası Ania Karyesi'nden Kuşadası Kazâsına” *Geçmişten Geleceğe Kuşadası*, 2000, s. 234. Kanuni dönemi TT 87 nolu defterde Ayasuluğ'a bağlı 51 haneli bir köy olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu defterde 35 mücerred, 6 çift, 3 kara, 16 nimçift, 25 bennâk belirtilir. 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 52 haneli köydür.

¹⁰⁰ Avârıza dâhil değildir.

¹⁰¹ Avârıza dâhil değildir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
			Hacı Hasan					23
		 nam-ı Diğer Boyacı					18
			Alaca Mescit					24
			Türkman					60
			Zımmiyan (Rum)					60
				Anya				28
				Falfalı				17
				Çakılı Keferesi (Rum)				39
				Küplüce ¹⁰²				35
				Çömlekçi				35
				Mestanlı				10
				Dolluhan ???				22
				Kuyu Çeker				14

¹⁰² Kanuni tarihli, TT 87 no'lu defterde 51 hane, 23 mücerred ile Akça Ak'a tabidir. 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde 59 hanedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	ASKERÎ	HANE
				Kaya Kavak				8
				Çakıllı-i Müslüman				61
					Kariye-i Değirmenci Haric iz Defter Çiftlik-i Mustafa Ağa Ser Mimaran (Rum Çiftliği)			5
					Mustafa Ağa Der- Kurb-ı Değirmen Deresi (Rum Çiftliği)			5

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAAT	ASKERÎ	HANE
AYASLUĞ ¹⁰³								
		Ayasluğ						16
						Neferan –ı Mustahfizan Kal'a-i Ayasluğ ¹⁰⁴		30
				Carcıbal ???				10
				Çergenç (Rum Köyü)				11

¹⁰³ Erken dönemlerden beri iskân edilmiş olmakla birlikte, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda eski yerleşim yeri saptanamamıştır. Bir takım bilim adamları, eski kentin Ayasuluğ tepesi üzerine kurulduğunu ileri sürerken J Keil bunun Akropolis tepesi ile Panayır dağının kuzey yamacında olduğunu kabul etmektedir. Aydın livasına ait en eski defterin tarihi, Fatih zamanından öteye gitmemektedir. Fatih'in ilk yıllarında düzenlendiği anlaşılan bu defterin kayıtlarında Ayasuluğ hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Fatih'in son yıllarında yazıldığı anlaşılan TT 8 (1473-1477) no'lu defterde Ayasuluğ ile ilgili ilk ayrıntılar vardır. Bu deftere göre Ayasuluğ aşağı yukarı XV. yüzyıl ortalarında on altı mahalleden oluşuyordu.484 nefer, 429 hane, 55 bekâr vardır. 1512 yılından itibaren oldukça kalabalıklaşmasına rağmen 1528 tarihinde yapılan bir sayıma göre hane sayısı düşmüştür. XVI. yüzyıl boyunca bütün Akdeniz ülkelerinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun sürekli bir artış gösterdiği göz önüne alındığında bu gerileme dikkat çekicidir. Zeki Arıkan, “ XIV. – XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ” *Bellekten*, S. 209, c. LIV,1990,s. 146 Osmanlı devleti hâkimiyetinde Ayasuluğ, XVI. yüzyıl ortalarına kadar ticari önemini korurken bu tarihten sonra yerini Kuşadası'na bırakması bunda büyük etkindir. Kuşadası'nın bir liman kenti olarak yükselmesi Ayasuluğ'u giderek sönmüşleştirmiş ve bir köy haline getirmiştir. Kuşadası, XVII. yüzyılın başlarında I. Ahmet ve II. Osman zamanlarında iki kez sadrazam olan Konyevi Mehmet Paşa'ya temlik edilmiş, kenti sularla çevirip, limana kale, han, hamam ve camiye de içeren bir külliye inşa ettirdi. Haftalık pazar kurma hakkı tanıdı. Bu hizmetlerle Kuşadası'na önemli katkılar sağlamıştı. XVII. yüzyılda Ayasuluğ'dan geçen Evliya Çelebi, şehrin harabe olduğunu, kale içinde 20 ve dışında ise ancak 100 kadar toprak örtülü ev bulunduğunu söylemektedir. Tavernier, Ayasuluğ'un şehre benzer bir yer olmadığını, sağlam evinin dahi bulunmadığını söyler. Bk. Hanife Demirkaya, *19. Yüzyıl Ortalarında Ayasuluğ'un Sosyal Ve Ekonomik Yapısı* E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir,2004, s. 12 Ayasuluğ, denize yakın yerde korkulu ve tehlikeli bir yerde olduğu için buranın halkı her türlü avârizdan ve örfî vergilerden muaf tutulmuştur. Bu şehir halkına verilen bu ayrıcalıklar denizden gelen korsanlıkla ilgilidir. XV.-XVI. yüzyıllarda Akdeniz'de çok yaygın olan korsanlık, bütün Batı Anadolu kıyılarını tehdit eden bir tehlike idi. Korsanlık bu dönemde geleneksel yapısı olan yağmacılık niteliğini yitirmeksizin bir çeşit Haçlı Seferi özelliğini koruyarak devam ediyordu. Sürekli bir tehlikeyi göğüslemek zorunda kalan Ayasuluğ halkına en ağır vergilerden başışık tutulmak gibi bir takım hakların verildiği görülmektedir. Bu tür vergi başışıklıkları zaman zaman diğer kıyı şehirlerinde yaşayanlara da tanınıyordu. Kuşadası halkı da bu tür kolaylıklardan yararlanmaktaydı. Bk. Zeki Arıkan, **a.g.m.** s. 151.

¹⁰⁴ Avârıza dâhil değildir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAAT	ASKERÎ	HANE
				Uzgun ¹⁰⁵				41
				Kara isalu				9
				Köseler				13
				Boz				10
				Solak Güzelhisar				8
				Uzun Evler				12
				Çıblağ Tire				6
				Erdalı				6
				Kızılca Gedik				10
				Sünbal???				7
				Perankı				3
				Sükût				12
				Habib				10
			 Dede				7

¹⁰⁵ Kanuni dönemi TT 87 no'lu tapu tahrir defterinde 106 hanelidir. 1528 tarihli TT 148 no'lu defterde arpa ve buğday üretildiği geçmektedir.

KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAAT	ASKERÎ	HANE
				Akçay				3
			Sagır Obası Tabi-i Mezbur Derbendciyan					21

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
SARUHAN								
	Adala ¹⁰⁶							
				Adala ¹⁰⁷				30
					Havlı			10
					Mine			6
					Emre			12
					Çanaklı			7
					Muslucalu			4
					Pire Savcı			7
					Bekdaşlı			6
					Seydili			3
					Koyunbeyli			4

¹⁰⁶ Kaza-i Adala Varak 115.

¹⁰⁷ Der Nefs Hasha-i Avarız Kur'a-i Mezkurin Tabi-i Kaza-i Mezburin Der Liva-i Saruhan Mezkur-ı Cedid Halil Ağa Der Müteferrikan-ı Dergah-ı Ali El Vaki Muharrem sene 1078.

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
					Yörügan			3
					Bağ Bostan			4
					Dokuz			2
					Kaynak			1
					Pazar Köy			11
					Bozculu			12
					Kemer			10
					Salur			3
					Poyraz			9
					Saraçlu			2
					Kadılar			2
					Müslim			2
					Sarı Aliler			4
					Kara Hasanlar			4

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
					Akviran			3
					Bayramşah			3
					İvecik			4
					Durasallı			8
					Yazdı			5
					Bazırganlı			6
					Keçili			4
	Mendehorya ¹⁰⁸							
			Mendehorya					25
					Mekri			4
					İballu			4
					Gürneyid			4
					Karacaviran			7

¹⁰⁸ Kaza-i Mendehorya Varak 119.

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
					Depe Köy ¹⁰⁹			1
					Rahmanlı ¹¹⁰			1
	Kayacık							
					Kartallı			18
					Kızıllar			5
					Tekinova			19
			Kesin-i Kayacık					77
					Gökköy-i Sufli			18
					Gökçeler			12
					Gökköy-i Ulvi			5
					Gürçi			4
					Kara Pomak ma Serim			14
					Hamid Obası			15
					Tekke			5

¹⁰⁹ Der Tasarruf-ı Hacı Musa Ağa ve Ömer Çelebi ve Mehmet Avcı Başı Der Sakinan-ı Alaşehir.

¹¹⁰ Der Tasarrufat Hacı Musa Ağa ve Ömer Çelebi Ve Mehmet Avcı Başı Sakinan-ı Alaşehir.

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
					Dereköy			12
					Kalabık ??			4
					Bozhisar			3
					Kalemoğlu			3
					Abdurrahmanlı			2
					Akça Alan			
					Desdi			
					Kara Yunus			
					Taş Kuyucak			
					Kara Yakup			
					Kayırlica			
					Kuyucak			
					Üç Pınar			
					Okcı Ma Kayhan			3

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
					Eski Gödek ¹¹¹			1
	Gördüs ¹¹²							
				Kaymak				65
				Divan				66
				Pazar yeri				25
				Orta				8
				Taş				106
				Cengiz Ali				97
				Cami-i Atik				41
				İsa Fakih ma Malkoçlu				15
					Kuşlu			20
					Divane Çoban			4
					Samurlar			28

¹¹¹ Peşin-i izin Harab Şedde Der Tasarrufat-ı Mustafa Ağa Ve Mehmet Ağa Sipahiyan .

¹¹² Kaza-i Gördüs Varak 123.

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
					Dürdale			3
					Depeköy			11
					Kürekçiler			4
					Ulgar			11
					Boyalı			21
					Baba Kaldığı			15
							22
					Pınar			6
					Avcılar			8
					Kuzum Ali			4
					Göcek			9
					Kızıl Aliler			8
					Şeyh Yayla			8
					Emurhanlı			12
					Oğulduk			37

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
					Hanya			48
					Mekri başı			2
					Çalıclı			6
					Çiftlik			68
					Yaka			24
					Susalı			13
					Yığıl			15
					Beyli İli			15
					Dinler			19
					Balıklı			6
					Salır			67
					Dutlıca			11
					Bozar			13
					Efendi İli			45

LİVA	KAZA	NAHİYE	NEFS	MAHALLE	KÖY	ÇİFTLİK	CEMAÂT	HANE
					Divane Temürçi			6
			Akhisar		Milas	Şahin Ağa Der Hademe-i Gedikli		4
					Kabakus			9
					Gürgen			5
					Dargın			19
					Karani			29
					Gedik Hisarı			5
					Yiğüdü			3

SONUÇ

Bu tez çalışmasında H 957/ M 1550 tarihli TT _270 no'lu 1550 tarihli aşiret defterinin transkripti ile H.1087/ M 1676 tarihli TT_d_806 No'lu 1676 tarihli avârız defterinin transkriptinden yola çıkarak Aydın Sancağının demografik yapısı ele alınmaya çalışıldı.

Coğrafya açısından önemli bir konuma sahip olan Aydın Sancağı, bu özelliğini ilkçağlardan itibaren önemini kavrayarak önemli yerleşim yerlerine sahip olmuştur. Yerleşim birimlerinin oluşmasında öncelikle insanların tercihleri ön plana çıkar. Yerleşilecek olan bölgenin güvenliği, akarsu ve bölgedeki ulaşım ağına yakınlığı ve arazinin tarım ve hayvancılığa uygun olup olmadığı bu seçimde belirleyici rol oynamıştır. Aydın Sancağında hiç şüphesiz Menderes nehri en önemli belirleyicidir. Bölgedeki yerleşimlerin çoğunluğu Menderes ve onu besleyen çevresinde yer almaktadır. Aydın, eski çağlardan itibaren Menderes'in iki kenarında, kenti ikiye bölerek ve kentlerinde taşkınlar göz önüne alınarak sıralandığı görülmektedir. Bazen tarımsal verimliliğin azalması, hatta köylülüğün alınan tüm tedbirlere rağmen toprağını kaybedip göç etmesi ile durağan dönemler yaşamasına rağmen, bu sistem yüzyıllar boyunca çok fazla değişmeden kalmıştır.

Osmanlı kültürü genel itibariyle yerleşik düzeni benimseyen ve toplulukların çeşitli iskân birimlerinde üretim faaliyetlerinde bulunmasını isteyen bir oluşum öngörmekteydi. Belli bir merkezi bulunmayan konar-göçer halkın şehirleşme olayının dışında tutulduğu görülmekle birlikte, devletin böyle bir durumu kabullenmesinin nedeni, hayvancılıkla uğraşan konar-göçerlerin ekonomiye olan katkılarının devamını sağlamaktı. Şehir ve köy topluluklarının yaşayışından farklı bir yapıya sahip olan konar-göçerler merkezi hükümetin kontrolünden mümkün olduğu kadar bağımsız olmakla birlikte, kendileri için düzenlenmiş kanunlar çerçevesinde bir yaşam sürüyorlardı. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesi, gelenlerin ortak özelliği olan göçebeliliğin bittiği anlamına gelmemekle birlikte kimi boy ve oymakların toprağa yerleştiğini de bilmekteyiz. Gelen oymaklar yazları ve kışları başka yerlerde geçirerek yarı göçebe hayatlarına devam etmekteydi. Zaman içinde başta güvenlik olmak üzere vergi toplanması ve askerlik görevinin sorun olması ile birlikte Osmanlı idarecileri yerleşik hayata geçirdi. Bunu bir iskân politikasına dönüştürse de kaynaklara bakıldığında XIX.

yüzyıl sonlarında hâlâ yerleşik hayata geçme konusunda direnen göçebe topluluklar vardı.

Aydın sancağına ait H 957/ M 1550 tarihli TT _270 no'lu 1550 tarihli aşiret defterine göre, göçebe ve yarı göçebe Türk topluluklarının Aydın Sancağı'nda başta Tire olmak üzere Güzelhisar, Bayındır, Ayasluğ, Bozdoğan, Nazilli, Birgi ve çevrelerine yerleştikleri incelenen defterlerde açıkça görülmektedir. Aydın ve çevresine yerleşen Türk boyları, yerleştikleri yerlere kendi cemaatlerinin isimlerini vermişler, bu isimler bazen küçük bazen tamamen aynı kalarak günümüzde varlığını sürdürmektedir. Genelde dikkati çeken konu, Kayı topluluklarının Saruhan, Aydın, Kütahya, Menteşe sahasına yayılmış olması ve yerleşik olmayan düzenlerini sürdürmeleridir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İç ve Doğu Anadolu'dan gelen büyük Türkmen gruplarının kendileri ile aynı boy adlarını taşıyan Batı Anadolu'daki Yörük gruplarının buldukları coğrafya'ya göç etmeleri rastlantı değildir. Bu gelen Türkmen gruplarının, durumlarında XVII. ve XVIII. yüzyıla kadar önemli bir değişiklik olmamıştır. Fakat bölge bu iki yüzyıl boyunca yeni Türkmen gruplarının göçlerine sahne olmuştur. Orta ve Doğu Anadolu'nun büyük Türkmen boylarına mensup cemâatleri söz konusu yüzyılın sosyal şartları gereği göç etmek zorunda kalarak Batı'ya göç etmişler, zamanla bu bölgedekilerle karışmışlardır. Hatta 1690'larda bölgeye gelen Aydın, Balıkesir, Kütahya taraflarına ve Adalara kadar yayılan Danişmendli Türkmenlerine mensup cemâatler için Ayasuluğ'dan Torbalı'ya kadar uzanan sahada boyca ve 12 saatlik mesafeyi boş alanlara sahip olup iskân sahası olarak belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti, sonuç olarak bir göç hareketinin ürünüdür. Devletin birçok devlette olduğu gibi amaçsız ve plansız yer değiştirmelere bir başka ifade ile sosyo-ekonomik hayat yanında yönetsel ve siyasal açılardan sorunların oluşmasına yol açan nüfus hareketlerine pek sıcak bakmadığı söylenebilir. Ancak kontrolü oldukça güç ve problem oluşturan insan kütlelerini ve nüfusu kontrollü bir şekilde çeşitli yöntemler altında kendilerinden en yüksek düzeyde yararlanmak ve bu kütleleri yararlı hale getirmek düşüncesi ile göçleri ve yer değiştirmeleri yönlendirmeye çalıştığını ifade etmek mümkündür.

Defterlere yansıyan kayıtlardan konar-göçerlerin orijinal yapıları hakkında tam anlamıyla bilgi sahibi olamasak da bütün topluluklar devletin kendilerine vermiş olduğu vergi sistemi çerçevesinde düzenlenmiştir.

XVI. yüzyılda Akdeniz ülkelerinde görülen nüfus artışının nedeni tam olarak bilinmese de olay gerçekleşmiştir. Burada Anadolu bir istisna değildir. Tarıma açılan yeni topraklar ve ekilmekte olan yerlerin verimliliği, kimi zaman oldukça etkili olan nüfus artışına uyum göstermiyordu. Ayrıca yeni yerleşen konar-göçerlerde toprağa olan yüksek talebi artırmıştı. Aydın şehrinin nüfusu, XVI. yüzyılda Akdeniz havzasındaki genel artışa uygun büyüme seyri göstermektedir. Ayrıca incelediğim bu dönemde, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Celali İsyanlarında da oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz. Ama bu isyanların olumsuz etkilerini, kısa süre de ortadan kaldırmayı da başarmıştır. Aydın sancağı ile ilgili olarak, her ne kadar nüfus artmış ve güvenlik sağlanmış olsa da bu yerleşimler zamanla ovaya doğru kayarak geliştikleri ve büyüdüleri açıkça görülmüştür. Limanlarla bağlantılı uluslar arası ve bölgeler arası ticarete XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu'daki kentleşmeyi uyaran bir etki yaparak kimi kentleri olumlu kimi kentleri ise olumsuz etkilemiştir. XIX. yüzyıla kadar bu yapı kendini korumaktadır.

XVII. yüzyılın başında Rumeli ve Anadolu'nun çoğu bölgelerinde ciddi kriz belirtileri "Büyük Kaçgun" adı verilen olay ile görünmektedir. Bu yaşanan krizde tam bir fikir birliği yaşanmasa da nüfus artışının bunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bununla birlikte Aydın Sancağı ve bazı özel koşullu yörelerin dışında Anadolu'daki nüfus artışının tehlike sınırlarını aşmış olması pek mümkün değildir. İktisadî bunalımlar gelip geçici olsa bile yapı da uzun süreli değişikliklere yol açar. XVII. yüzyılın ilk yarısında görülen bunalım etkisiyle nüfus dağılımı değişmiş, İç Anadolu'nun bozkırlarında nüfus azalmış olmakla birlikte Ege Bölgesi ve özellikle İzmir ve Aydın kenti Rumeli'den dahi nüfus çekebilmiştir.

Buraya kadar yazılanlar, XVI. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı Aydın'ının çeşitli şekillerden inceleyerek, şehrin kimi belirgin özelliklerini belirlemeyi amaçlıyordu. Osmanlılar Aydın ilini yönetimi altına aldıktan sonra diğer yörelerde olduğu gibi burada da sayımlar yapılmış, tımar, zeamet, has ve vakıflar büyük bir titizlikle yazılmıştır.

Bu bağlamda tezin ana yapısını oluşturan diğer H.1087/ M 1676 tarihli TT_d_806 no'lu 1676 tarihli avârız defterine göre **Birgi** 64 köy, 18 mahalle, 2 nef, 2 nahiye, 3 çiftlik; **Kestel** 74 köy 6 mahalle; **Tire** 76 köy, 84 mahalle, 2 nef, 4 nahiye, 32 çiftlik, 1 has; **Balyanbolu**, 17 köy, 15 mahalle, 2 cemaât; **Keles** 33 köy, 15 mahalle,

1 çiftlik; **Sart** 8 köy, 1 nefis; **Alaşehir** 39 köy, 23 mahalle, 2 nefis, nahiye; İnegöl 10 köy, 1 nefis; **Ortakçı** 7 köy, 5 mahalle, 3 nefis; **Vakf** 2 köy, 1 nefis ; **Arpaz** 10 köy, 4 mahalle; **Amasiye** 1 nefis, 7 köy; **Bozdoğan** 35 köy, 1 nefis; **Sultanhisarı** 19 köy, 1 nefis; **Köşk** 25 köy, 4 mahalle ; **Güzelhisar** 59 köy, 22 mahalle, 27 cemaât; **Anya** 10 köy, 9 mahalle, 1 nefis, 2 çiftlik, 1 cemaât; **Ayasluğ** 17 köy, 1 mahalle, 1 nefis, 1 cemaât **Saruhan Livası Adala Kazası**, 30 köy **Mendehorya** 6 köy, 1 nefis **Kayacık** 25 köy, 1 nefis **Gördüs** 41 köy 8 mahalle 1 çiftlik olmak üzere toplam **5100** haneden oluşmaktaydı. Buna göre Aydın sancağında nüfus artışı XVI. yüzyılın başlarına göre artış göstermişti. Burada dikkat edilecek nokta, Ayasluğ kazasının bir önceki yüzyıla göre nüfusunun azaldığını, bu azalmada da sıtmanın belirleyici bir rol oynadığını, buna karşılık Kestel ve Tire'nin ise nüfusunun arttığı ve Kestel'in merkez olabilecek kadar büyüdüğüdür. Neden Kestel büyümüştür? Ya da neden merkez olarak Kestel değil de Güzelhisar karşımıza çıkmıştır? Bu soruları çoğaltabiliriz. Şunu da söylemek gerekir ki ticaretle uğraşan kişilerin Güzelhisar'a uğramadan Tire civarındaki bir yoldan Kestel'e gittikleri bilirse de tam anlamıyla ispatlanabilmiş değildir. Bu yolun güzergahının değişmesi ya da hükümetçe alınan bir takım merkezi kararlar Güzelhisarın büyümesinde etkin rol almış olabilir.

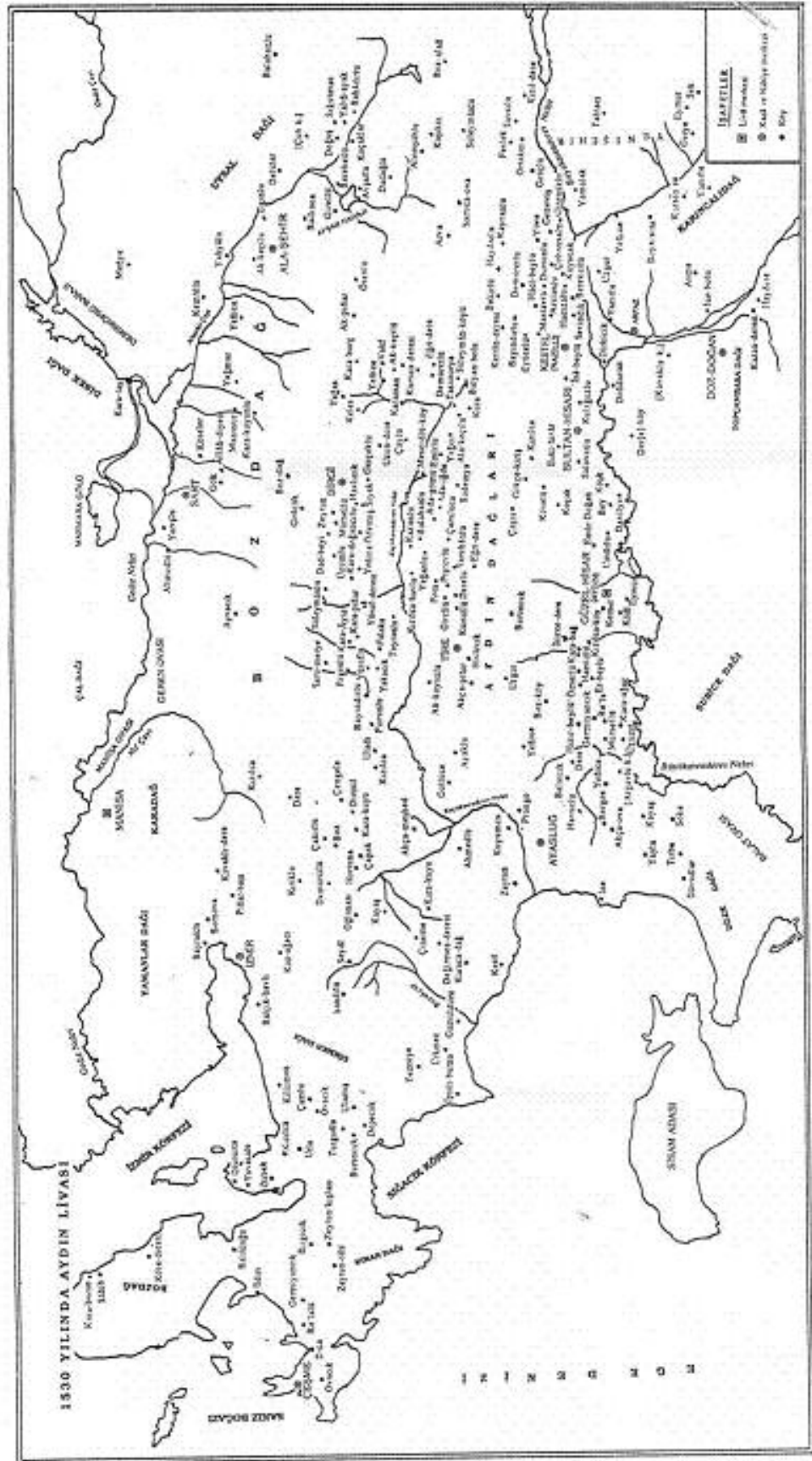
Aydın Sancağı'nın demografik ve ekonomik yapısının Anadolu'daki birçok yerleşimle benzerlik gösterdiği ama bu sancağın kendine has bazı özellikleri, sancaktaki iktisadî faaliyetler, halkın geçim durumu, vergilendirmeleri, hangi cemaâte mensup olarak yaşadıkları, nüfus miktarları gibi konular, sancağın XVII. yüzyıldaki yeri ve önemi incelenmiştir. Örneğin Aydın Sancağı içerisindeki yerleşim birimlerinin kalabalıklılığı günümüze benzemektedir. Sancak merkezi Tire'nin yanı sıra merkez konumunda olmayan bazı kazalarda da önemli nüfus barınmaktadır.

Sonuçta, 1390 yılından itibaren Osmanlı yönetimine giren Aydın sancağı, buraya yapılan nüfus ile *şenlenmiş*, bölge imar edilmiş ekonomik olarak bazı avantajlar sağlamıştır. Çeşitli verilerden oluşan tahrir defterleri Aydın'da yaşayan insanların genel durumu ile ilgili bilgilere ulaşılabilir, daha sonra yapılacak olan çalışmalara da öncelik etmesi beklenmektedir. Osmanlı egemenliğine girdikten sonra gittikçe artan bir ticarî önem kazanan Aydın, coğrafi konumu ve İzmir'e yol sistemi içindeki özel durumunun elverişliliği yanında, Osmanlı içinde de gerekli değeri gördü. Klasik Osmanlı şehrinin sosyo-kültürel bütün özelliklerini tamamlamış bir şehirdir.

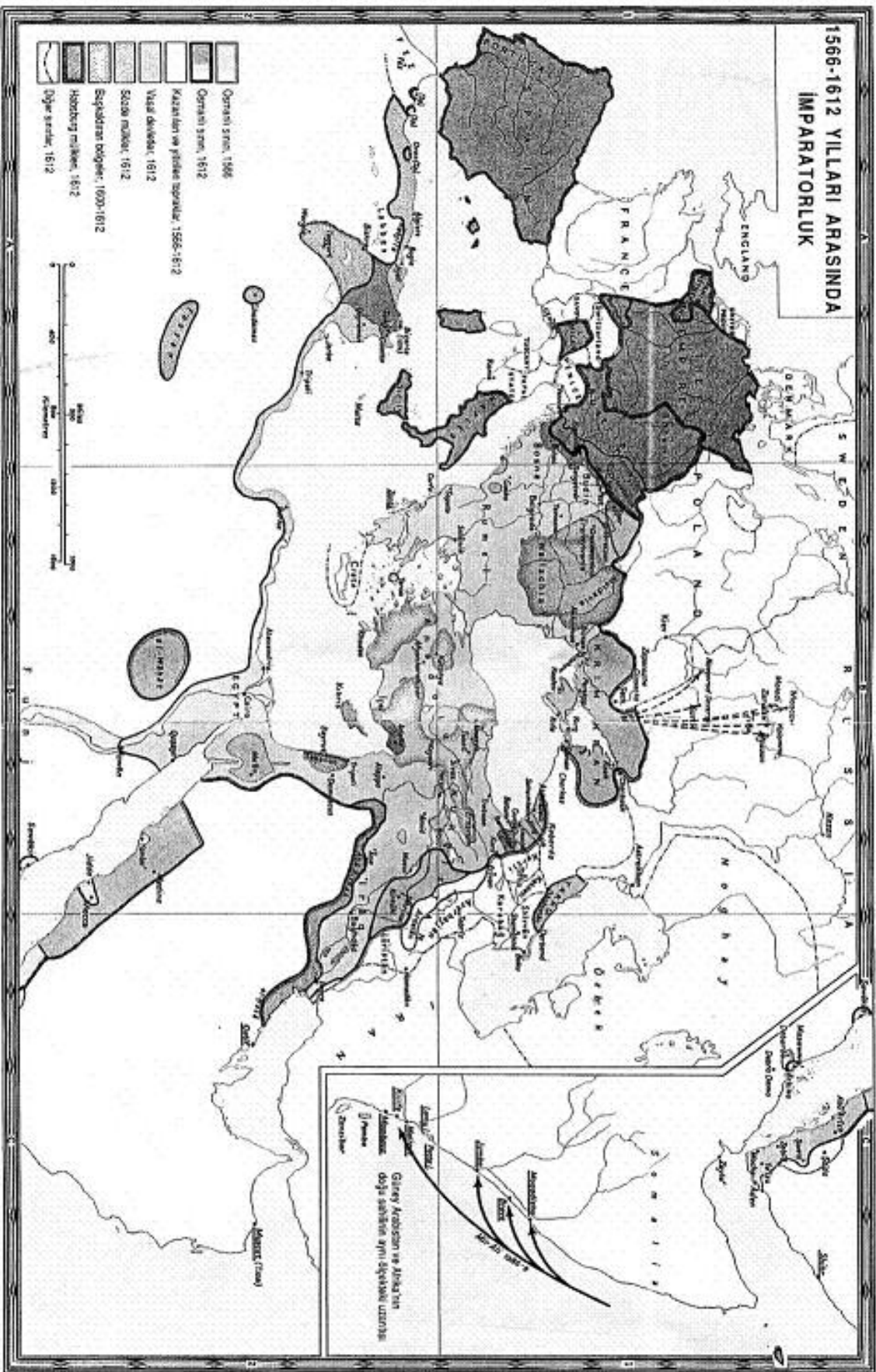
Aydın Sancağının Osmanlı yönetimi tarafından nasıl görüldüğüne dair daha fazla çıkarımlar dönemle ilgili yeni yapılacak araştırmaların konusu olacaktır. Aydın'a ait XVI. ve XVII. yüzyılla ilgili çalışmalar sınırlıdır. İleride bu sınırlılığın değişmesine yönelik çalışmalarla karşılaşmak heyecan verici olacaktır.

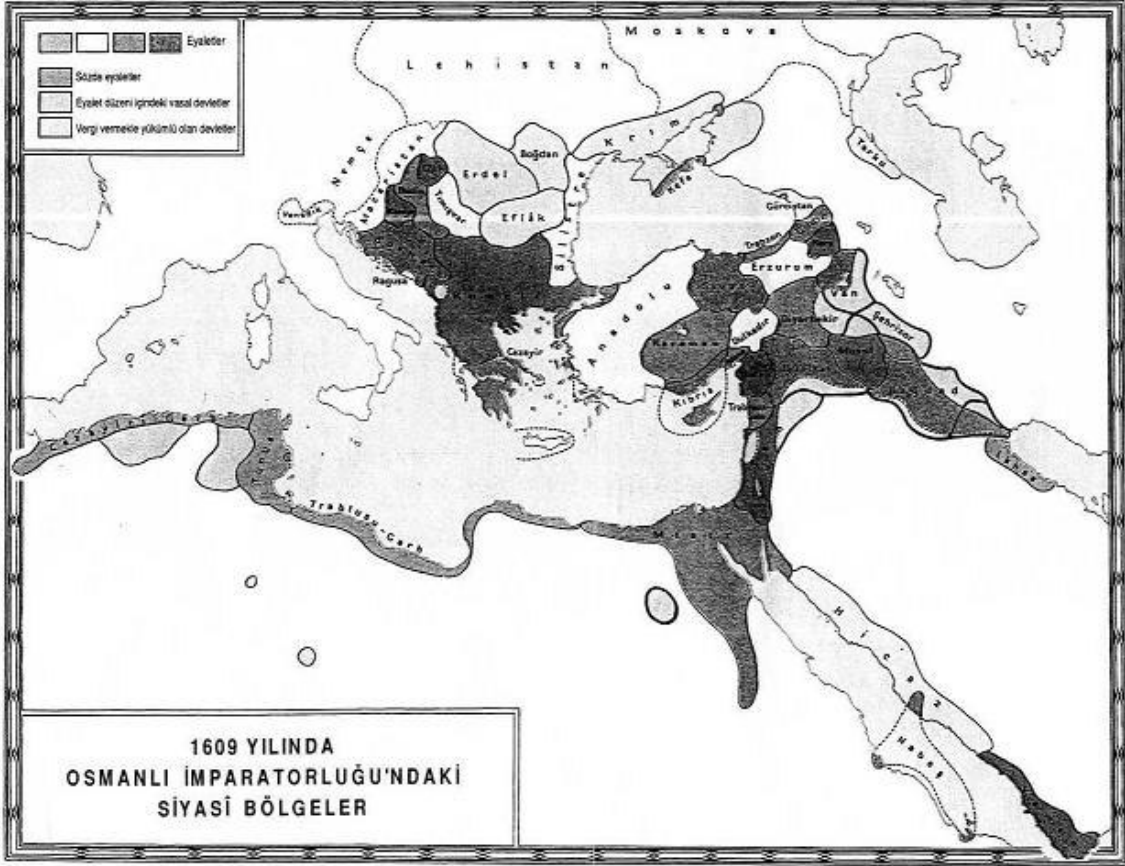
HARİTALAR

AYDIN LİVASI

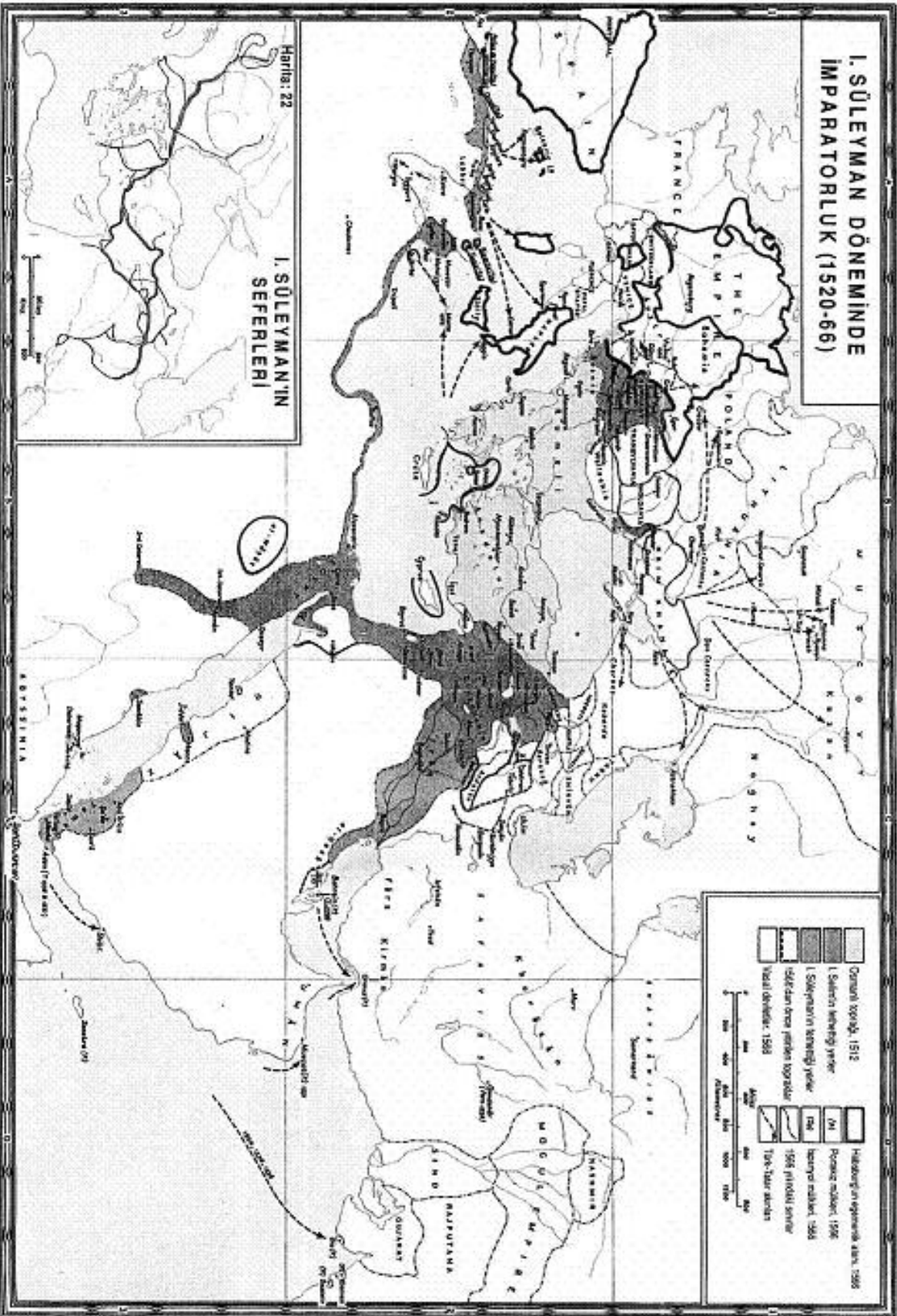

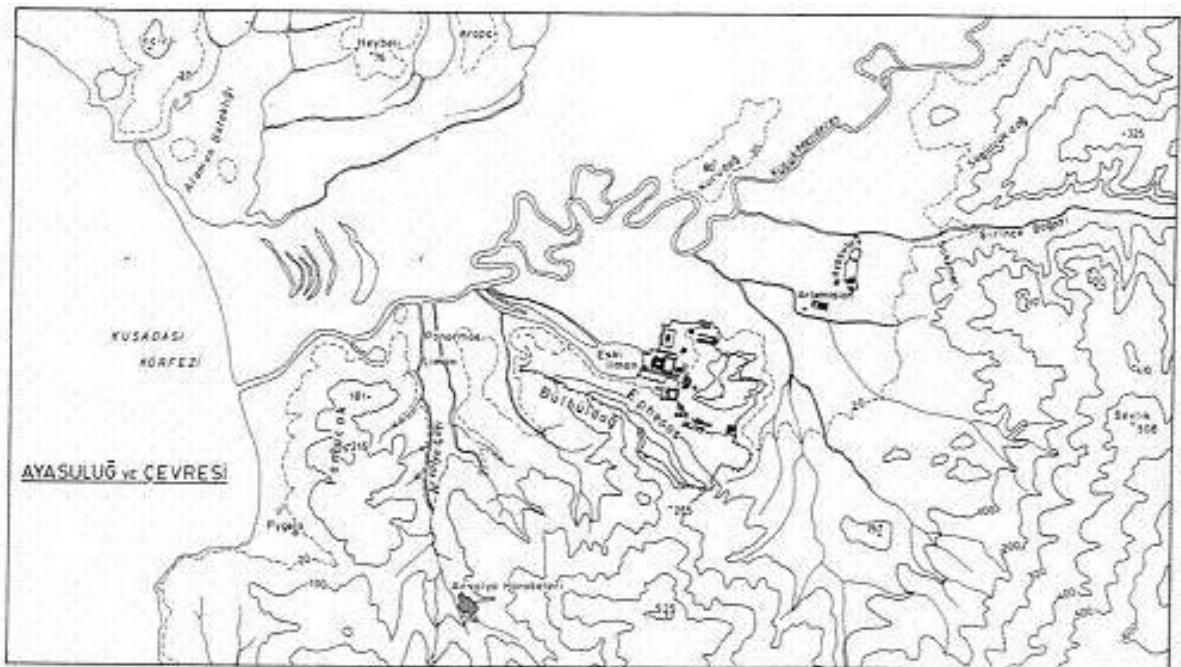
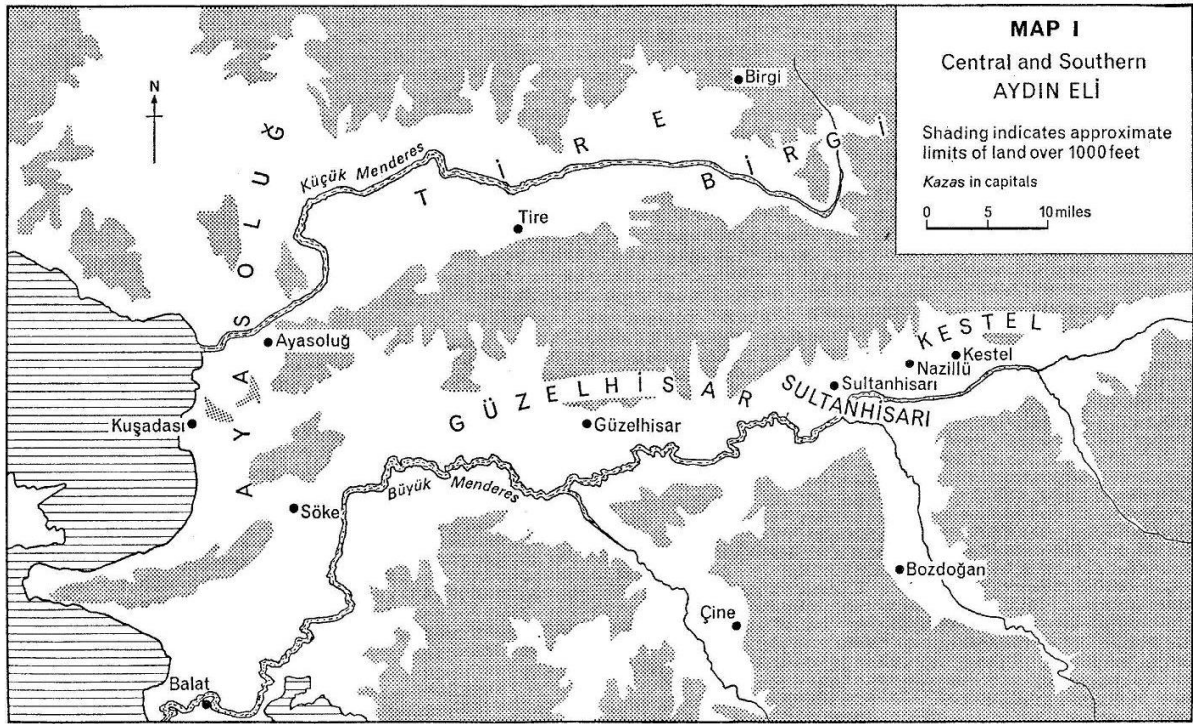
1566-1612 YILLARI ARASINDA
IMPARATORLUK

I. SÜLEYMAN DÖNEMİNDE İMPARATORLUK (1520-66)

KAYNAKÇA

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

DEF. TD. 0087

T. T. 0148

T.T. 0270

T.T. 0806

Kitaplar

AKDAĞ, Mustafa (1971) *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c.2*, Ankara.

_____ (1999) *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Ankara.

AKIN, Himmet (1968) *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, A.Ü. Basımevi.

AKSOY, Suat (1969) *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul.

AKTAN, Coşkun Can (2002) *Vergi, Zulüm ve İskân*, Ankara.

ANIL, Yaşar Şahin (1994) *Kadılık*, Cep Üniversitesi Yay.

ARSLAN, Hüseyin (2001) *Osmanlıda Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler, İskânlar Sürgünler*, İstanbul.

AŞAN, Emin Umran (1960) *Türkiye İklimi*, Ankara.

BARKAN, Ömer, MERİÇLİ, Lütfi Enver (1988) *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ankara.

BARKEY, Karen (1999) *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altıok, İstanbul.

BAŞARAN, Mehmet (2000) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire*, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları.

BAYINDIR, Hüseyin Hilmi – POYRAZOĞLU, H.Fehmi (1966) *Aydın Kenti Tarihi, Coğrafyası Ve Bugünü*, Aydın.

BAYKARA, Tuncer (1988) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara.

BEHAR, Cem (1996) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ve Türkiye'nin Nüfusu(1550–1927)* DİE, 1996.

BELDİCEANU, Nicoara, (1985) *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, Ankara.

BERKES, Niyazi (1976) *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, c.1*, İstanbul.

BRAUDEL, Fernard (1989) *Akdeniz Ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul.

BRAUDEL, Fernard (2004) *Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay.

CEM, İsmail (1997) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul.

CİN, Halil(1985) *Osmanlı Toprak Düzeni Ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul.

COOK, M.A.(1972) *Population Pressure In Rural Anatolia, 1450–1600*, London.

Cumhuriyetin 50.yılında Aydın, 1973 İl Yıllığı, İzmir, 1973.

DARLING, Linda T. (1996) *The Ottoman Empire And Its Heritage Politics, Society and Economy*, Edited by Suraiya Faroqhi and Halil İnalcık, Newyork- Köln.

DOĞRU, Halime (1995) *XVIII. Yüzyula Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Görüntüsü*, Eskişehir.

EMECEN, Feridun M.(1989) *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, TTK, Ankara.

ERGENÇ, Özer (2006) *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara.

ERÖZ, Mehmet (1991)*Yörükler*, İstanbul.

FAROQHİ, Suraiya (2006)*Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara.

_____ (2000) *İktisat Tarihi(1500–1600)*, yay. yön. Sina Akşin, Türkiye Tarihi, c.2, İstanbul.

_____ *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550–1650/* çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

GENÇ, Mehmet (2000)*Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*, İstanbul.

GÖKBEL, Asaf, ŞÖLEN, Hikmet (1936) *Aydın İli Tarihi Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*, İstanbul.

GÖKÇEN, İbrahim (1946) *16.ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük Ve Türkmenler*, İstanbul.

GRISWOLD, William J. (2002)*Anadolu'da Büyük İsyân (1591–1611)* Çev. Ülkün Tansel, İstanbul.

GÜNDAY, Dündar(1989) *Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri Ve Divan Rakamları*, Ankara, TTK.

GÜBAN, Tefik (1998) *19. y.y. Osmanlı Tarımı*, İstanbul.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1991) *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, TTK.

_____ *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı Ve Sosyal Yapısı*, Ankara, TTK.

İNALCIK, Halil(1987) *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler Ve Vesikalar I*, TTK, Ankara.

_____ (2003)*Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)* İstanbul.

_____ (2004) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarih (1300–1600)* çev. Halil Berktaş c.1, İstanbul.

İSLAMOĞLU-İNAN Huricihan, (1991)*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Köylü*, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim (1989) *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.

KARAMURSAL, Ziya (1989) *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK, Ankara.

KARPAT, Kemal (2002)*Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Ankara.

KAZICI, Ziya (1977) *Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul.

KHOURY, Dina Rizk (1999)*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Taşra Toplumu*, İstanbul.

KILIÇ, Orhan (1997) *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ.

KIRAY, Emine(1995) *Osmanlıda Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar*, İstanbul.

KISA, Leman (1972) *Aydın Ve İlçemiz Kuşadası*, İzmir.

KOÇ, Yunus (1989) *XVI. Yüzyılda Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.

KUNT, Metin (2000) *Siyasal Tarih (1300–1600) Türkiye Tarihi, c. 2, yay. yön. Sina Akşin*, İstanbul.

KUNT, Metin (2000) *Siyasal Tarih (1300–1600) Türkiye Tarihi, yay. yön. Sina Akşin*, İstanbul, c.2.

LINDLER, Rudi Paul (2000) *Orta Çağ Anadolu'sunda Göçebeler Ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, Ankara.

MANTRAN, Robert (1995) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, c.1, İstanbul.

_____ (1995) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c.1*, çev. Server Tanilli, İstanbul.

ORHONLU, Cengiz (1967) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, İstanbul.

_____ (1987) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul.

ÖGEL, Bahaeddin (1989) *Türk Mitolojisi I*, Ankara.

PAKALIN, Mehmet Zeki(1983) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

PAMUK, Şevket (2005) *Osmanlı- Türkiye İktisat Tarihi, 1500–1914*, İstanbul.

PANZAC, Daniel (1997) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700–1850* çev. Serap Yılmaz, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

PEÇEVİ, İbrahim(1992) *Peçevi Tarihi, c.2*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara.

PİTCHER, Donald Edgar (2001) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası: Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Sultanlığı Genişleme Sürecini Gösteren Ayrıntılı Haritalarla Birlikte* Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul.

PULLUKÇUOĞLU YAPUCU, Olcay (2007) *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, İstanbul.

REFİK, Ahmet (1989) *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966–1200)* , İstanbul.

SHAW, Stanford (1982) *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye, c.1*, çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul.

SÜMER, Faruk (1980) *Oğuzlar (Türkmenler)* , İstanbul.

TABAKOĞLU, Ahmet (1998) *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay. , İstanbul.

TURAN, Osman(1984) *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

_____ (1980) *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul.

TÜRKAY, Cevdet (1979) *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul.

ULUÇAY, Çağatay (1944) *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, XVII. Asırda*, CHP Manisa Halkevi, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1983) *Osmanlı Tarihi, c.3*,Ankara.

VARCAN Nezih, ÇAKIR, Tufan (2000)*Maliye Tarihi*, Anadolu Ün. Yay. Eskişehir.

YALÇINTAŞ, Nevzat (1972) *Türkiye'nin Sosyal Bünyesi*, İstanbul.

YAVI, Ersal haz. (1998) *Türkiye Cumhuriyetinin Yetmiş Beşinci Yılında Aydın*, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaettin (1985) *Ordu Kazası Sosyal Tarihi 1455–1613*,Ankara.

YETKİN, Sabri (1997) *Ege'de Eşkiyalar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

YİNANÇ, Mükrimin Halil(1940) *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*, İstanbul.

YİNANÇ, Refet-ELİBÜYÜK, Mesut(1983) *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri*, Ankara.

YÜCEL, Yaşar *Es'ar Defteri, (1640 Tarihli)* , Ankara.

ZILLİOĞLU Mehmet (1984) *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* İstanbul, c. 9–10.

Makaleler

AFYONCU, Erhan(2003)“ Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1,S.1.

AKDAĞ, Mustafa (1968) “ Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1966,sayı 6–7, c.4, Ankara, s 203–247.

AKYILMAZ, Gül (1999) “Osmanlı Devletinde Reâyâ Kavramı ve Devlet Reâyâ İlişkileri”,*Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, Ankara, s. 40–54.

ALTUNDAĞ, Şinasi (1947)“ Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, A.Ü. *D.T.C.F.* ,c. 5. Ankara, s. 187- 197.

ANDREASYAN, Hrand D. (1963) “Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyancıları” , *İÜEF Tarih Dergisi*, XVIII, İstanbul, s.28–35.

ARIKAN, Zeki (1990) “ XIV. – XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ” *Belleten*, S. 209, c. LIV, s. 121- 174.

BARKAN, Ömer Lütfi (1942) “ Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara, s. 279–304.

_____ (1975) “Feodal Düzen Ve Osmanlı Tımarı”, *Türk İktisat Tarihi Semineri*, Ankara.

_____ (1997)“ Tımar” *İ.A.* c.12, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, s. 180- 315.

_____ (1992) “ Çiftlik”, *İ.A.* c.3,İstanbul, s. 392–397.

_____ (1937) “ Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü” *Ülkü Mecmuası*, c. IX- X, s. 147–339.

_____ (1953) “ Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar” , *İ.Ü. , İktisat Fakültesi Mecmuası*, no: 1, s. 238- 257.

_____ (1953) “ Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi” *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, s. 1–27.

BİLGİLİ, Ali Sinan (2000) “Tarsus Türkmenleri” *Anadolu’da Ve Rumeli’de Yörükler Ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, s. 9–51 Ankara.

CEZAR, Yavuz (1989) “ 16.yy’da Osmanlı Devleti’nin Sosyo-Ekonomik Tarihi ve Mimar Sinan” *Tarih Ve Toplum*, S. 62, s. 30–36, İstanbul.

ÇAĞATAY, Neşet (1947) “ Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi Ve Resimler” A.Ü. *D.T.C.F.* , c. 5, Ankara, s. 489- 504.

ÇAĞATAY, Neşet (1948)“Osmanlı İmparatorluğu Arazi Ve Reâyâ Kanunnâmelerinde, İlhak Edilen Memleketlerin Âdet Ve Kanunları Ve İstilaların İzleri”, *III. Türk Tarih Kongresi* (15–20 Kasım 1943) , Ankara,489–504.

ÇETİNTÜRK, Salâhaddin (1943) “Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı Ve Hukukî Statüleri”, A.Ü. *DTCF, Cumhuriyet sayısı*, s.XX, c.2, s. 107–116.

DEMİR, Alparslan (2000) “ Bozdoğan Teşekküllerinin Tarihi Gelişimi” *Anadolu’da Ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, Ankara*, s.103–114.

DOĞRU, Halime (2002) “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskân Siyaseti” *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, YTY, Ankara.

EMECEN, Feridun (1993) “ Çift Resmî”, *İ.A.* c.8,İstanbul, s. 309–310.

_____ (1991) “Aydın” *İ.A.* Diyanet Vakfı, İstanbul, c. 2, s. 235–237.

_____ (1992) “ Bennâk ”, *İ.A.c.* 5, İstanbul, 458–459.

_____ (1999) “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler Osmanlı *Ansiklopedisi*, YTY, c.4, Ankara, s. 91–97.

_____ (2000) “ Batı Anadolu’da Yörükler” *Anadolu’da Ve Rumeli’de Yörükler Ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, s. 113–120 Ankara.

_____ (1981) “Kayacık Kazasının Avârız Defteri”,*Tarih Enstitüsü Dergisi*,12, s. 159–170.

ERDOĞAN, Emine (2006) “ XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar- İtaat İlişkinine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c.14, no:1, Mart, s. 217–226.

ERGENÇ, Özer (1999) “Osmanlı Klasik Düzeni Ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 4 Ankara, s. 32–39.

GENÇ, Mehmet (1975) “ Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türk İktisat Semineri*, der. O.Okıyar- Ünal Nalbantoğlu, Ankara, s.231–239.

GÖKÇE, Turan (2005) “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından Mufassal- İcmal Avârız Defterleri ve 1701–1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S.1, s. 71–134.

GÜMÜŞÇÜ, Osman(Aralık1999-Ocak2000)“Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi,” *Türk Yurdu*, c.19– 20,s.148– 149,Ankara.

GÜNDÜZ, Tufan (2000) “ Bozulmuş Ne İdi?” *Anadolu'da Ve Rumeli'de Yörükler Ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 125–137.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1982) “Osmanlı Tarihi”,(Başlangıçtan 1774'e Kadar *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul.

İNALCIK, Halil (1959)“Osmanlılarda Raiyyet Rüşümü”, *Belleten*, c. XXIII, Ocak, S. 89, s. 575- 609.

_____ (1993) “ Köy, Köylü Ve İmparatorluk” *Osmanlı İmparatorluğunun Toplum Ve Ekonomisi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul s. 1–14.

_____ (2006) “Osmanlı Para Ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış” , *Makaleler I, Doğu Batı* Ankara, s. 164–197.

_____ (1951) “ Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş Ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle” , *Belleten*, c. XV, s. 629–690.

_____ (2006) “Osmanlı Fetih Yöntemleri,”*Cogito* (Osmanlılar Özel Sayısı) S.19, İstanbul, s.115–136.

_____ (1982) “ Rice Cultivation And The Çeltükçü –Reâyâ System In The Ottoman Empire”, *Turcica*, c. XIV, s. 69- 141.

İNAN- İSLAMOĞLU, Huricihan (1983) “ Osmanlı Tarihi Ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme” ,*Toplum Bilim*, S. 23, s. 9–39.

İPŞİRLİ, Mehmet (1991) “ Avâız Vakfı” İ.A. , c.4, İstanbul, s. 108–109.

İSKENDER, Pelin(2005) “Bir Yerel Tarih Araştırması:17.y.y. Şer’iyye Sicillerine Göre Kastamonu” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c.13, no 2.

KUBAN, Doğan (2006) “ Anadolu- Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal Ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler” *Vakıflar Dergisi*, S.VII, Ankara, s. 53- 74.

KURT, Yılmaz (1999) “Osmanlı Toprak Yönetimi” *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3, Ankara, s. 59–64.

KUTLU, M. Muhtar (2000) “ Göçerlerde Mekânsal Düzenleme: Çadır Ve İlişkisi” *Anadolu’da Ve Rumeli’de Yörükler Ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, s. 211–216, Ankara.

KÜÇÜKKALAY, Abdullah Mesud (1999)“Osmanlı Toprak Sistemi –Mirî Rejim- ” *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3,Ankara, s. 53- 58.

LEVLY, R.(1992) “Mîr”*İ. A.c.8*,İstanbul.

MERÇİL, Erdoğan (1991) “ Aydın oğulları” *İ.A. Diyanet Vakfı, İstanbul*, c. 2, s. 239–241.

ÖZ, Mehmet(1994)"Bozok Sancağı'nda İskân Ve Nüfus (1539–1642)", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara.

_____ (1997) “ XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü Ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. XVII. İstanbul, s. 77–90.

_____ (2002) “ XVI. Yüzyılda Anadolu’da Tarımda Verimlilik Problemi” , *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4–8 Ekim 1999, Ankara, s. 1643–1651.

_____ (1999) “ Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.3 Ankara, s. 66–73.

_____ (2000)“ 15–16. Yüzyıllarda Anadolu’nun Sosyal Tarihine Dair Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7–9 Nisan 1999 Konya, s. 525–531.

ÖZDEMİR, Rifat (1986)"Avârız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, Ankara.

ÖZEL, Oktay “16.-17. Yüzyıllarda Anadolu’nun Demografi Tarihi: Yeni Bulgular Işığında Bir Değerlendirme”, *VIII. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*(Bursa, 18–21 Haziran 1998)'ne sunulan tebliğ.

_____ (1994) “ 17.Y.Y. Osmanlı Demografi Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avârız Defteri” *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara.

ÖZKAYA, Yücel “ XVIII. y.y. da Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu” *Bellekten*, C.38, 1974, s. 49–152.

ŞAHİN, İlhan (1983–1984) “Osmanlı Devrinde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülahazalar” *Tarih Enstitüsü Dergisi*, c.XIII, 195-208.

ŞAHİN, İlhan (1999) “Göçebeler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, YTY, Ankara, s. 132-150.

TANOĞLU, Ali (1954) “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler Ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul c.XI, s. 1–32.

TELCİ, Cahit(2000) “ XV.- XVII. Yüzyıllarda Kuşadası Ania Karyesi’nden Kuşadası Kazâsına” *Geçmişten Geleceğe Kuşadası*, s. 233- 237.

TÜRKAY, Cevdet(1972) “Osmanlı İmparatorluğunda Vergi” , *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün Bugün Yarın*, c.X, S. 56, s. 16- 22.

ÜNAL, Mehmet Ali(1987) "1056/1646 Tarihli Avârız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Bellekten*, LI/199.

YILMAZ, Fikret (1994) “ Karaca Koyunlu Yörükleri Kanunu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. IX, s. 349–390.

YİNANÇ, Mükremin Halil (1997) “ Aydın” İ.A., Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Eskişehir, c. 2, s. 61–63.

YÜCEL, Yaşar (1974) “Osmanlı İmparatorluğunda Desantrilazyona Dair Genel Gözlemler”, *Bellekten*, XXXVIII/152, s. 656–708.

Yayımlanmamış Tezler

BEYTAŞ, Ayşe (2001) *XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal Ve Ekonomik Durumu*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Lisans Tezi, İzmir.

DEMİRKAYA, Hanife (2004) 19. Yüzyıl Ortalarında Ayasuluğ'un Sosyal Ve Ekonomik Yapısı E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

ERDÖNMEZ, Celal (1995) Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti Ve Konar Göçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi (1840–1876) On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

KAYA, Filiz (2006) Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

TELCİ, Cahit (1999) 15. ve 16. y.y. Ayasuluğ Kazâsı, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

Ansiklopediler

Meydan Larousse, “Aydın” c. 2, İstanbul, 1989.

Türkiye Ansiklopedisi, (1923–1973) “ Aydın maddesi” , c.1, İstanbul.

Yurt Ansiklopedisi, “ Aydın maddesi” c. 2, Anadolu Yay. İstanbul, 1982.

İnternet Kaynakları

AKTAN, Coşkun; DİLEYİCİ, Dilek; SARAÇ, Özgür www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/anayasal-perspek-osmanli.pdf.

<http://www.avsarobasi.com>

İLGEN, Abdülkadir “ Osmanlı Toprak Mülkiyeti Anlayışının Teşekkülü ve Bunun Sosyal Tabakalaşma Üzerindeki Etkileri” , www.os-ar.com

ÖZ, Mehmet www.history.hacettepe.edu.tr/archive/IVMurad.html

_____ www.history.hacettepe.edu.tr/archive/T.Gunlugu.htm

_____ www.history.hacettepe.edu.tr/archive/DIE.htm

_____ www.history.hacettepe.edu.tr/archive/Eskisehir.htm

_____ <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehoz/tahrirdefterlerindekiveriler.html>

_____ <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehoz/tahrirdefterlerindekiveriler.html>

ÖZDEĞER, Mehtap yordam. manas. kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd5/sbd-5-01.

ÖZEL, Oktay www.bilkent.edu.tr/~oozel/av1.doc

EKLER

TT 02701

Handwritten text on page 68, top left.

六

Main body of handwritten text on page 68, top right.

69

Handwritten text on page 69, top left.

Handwritten text on page 69, top right.

Handwritten text on page 68, bottom left.

Main body of handwritten text on page 68, bottom right.

Handwritten text on page 69, bottom left.

Main body of handwritten text on page 69, bottom right.

68

TT 0806

Handwritten text on page 284, top left.

Handwritten text on page 284, top right.

Handwritten text on page 284, bottom left.

Main body of handwritten text on page 284, bottom right.

284

Handwritten text on page 286, top left.

Handwritten text on page 286, top right.

Handwritten text on page 286, bottom left.

Main body of handwritten text on page 286, bottom right.

286

223

Handwritten text in columns, including the number 223 at the top left and 228 at the top right. The text appears to be a list or a series of entries, possibly related to a study or a collection.

TT 0806

Handwritten text in columns, including the number 224 at the top left and 225 at the top right. The text is dense and appears to be a continuation of the entries from the previous page.

TT 0270

47

Handwritten text in a vertical column, likely a list or index.

47

Handwritten text in a vertical column, likely a list or index.

47

Handwritten text in a vertical column, likely a list or index.

47

Handwritten text in a vertical column, likely a list or index.

47

48

Handwritten text in a vertical column, likely a list or index.

48

Handwritten text in a vertical column, likely a list or index.

48

Handwritten text in a vertical column, likely a list or index.

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Aydın'da doğdum. İlköğretim ve lise eğitimimi İzmir'de tamamladım. 2000 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü kazandım.2004 yılında bu bölümden mezun olarak özel bir okulda öğretmenliğe başladım. 2005 yılında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih bölümünü kazandım. Ders aşamasını tamamlayarak 2 yıl içinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeleri inceleyerek tezin son halini vermeye çalıştım.